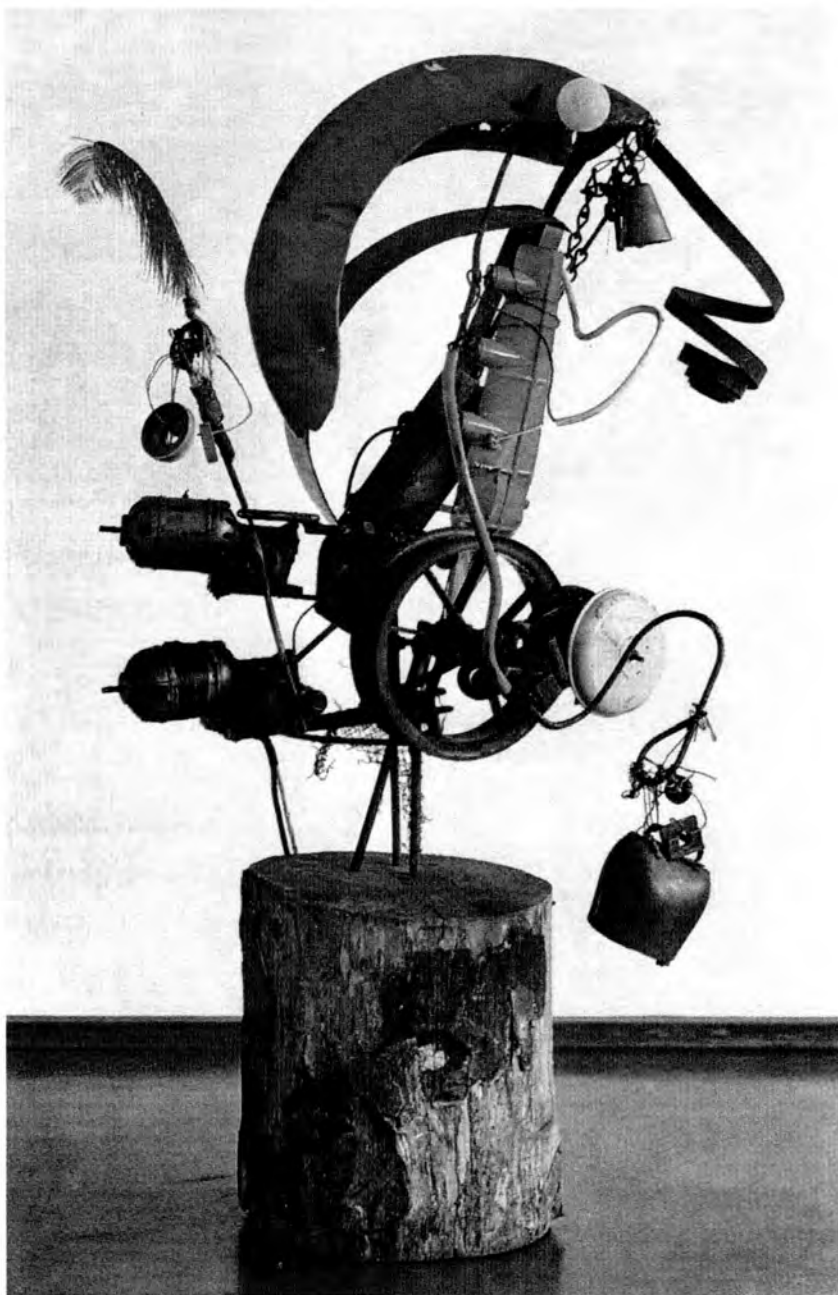

John Chamberlain: Crossed Socks, 1982

Jean Tinguely: Balouba No. 3, 1961

Cesty a osudy dvou pionýrů vědy

MIROSLAV BEDNARIK

Lékař, chirurg a vědec Alexis Carrel (1902-1974) a letec, konstruktér a výzkumník Charles Linbergh (1902-1974) se zapsali během svého nelehkého života v první polovině 20. století do historie lékařství, letectví a astronautiky. V roce 1894 byl spáchán atentát na francouzského prezidenta Sadi Carnota. Anarchista zasáhl prezidenta několika bodnými ranami do břicha. Poranění bylo smrtelné a podle zveřejněné lékařské zprávy příčinou smrti bylo vykrváčení do dutiny břišní z poraněných jaterních žil. Záchrana prezidenta nebyla proto možná. Jiný názor měl, tehdy ještě student medicíny v Lyonu, Alexis CARREL. Po přečtení lékařské zprávy prohlásil, že záchrana prezidenta byla možná, kdyby se znala technika cévního stehu. Francouzský chirurg Matthieu Jaboulay prováděl již v druhé polovině 19. století úspěšně sešívání cév (anastomózy) karotických tepen v experimentu na psech. Anastomózy tenkých cév se mu však nedařily. A. Carrel pracoval v roce 1896 v nemocnici v Lyonu. Znal práce M. Jaboulaye a zahájil v experimentu na psech techniku cévního stehu na tenkých cévách. Soustavná práce mladého lékaře slavila brzy úspěchy.

Po zveřejnění několika odborných článků o technice spojení cév o malém průřezu v roce 1902 se stal již uznávaným vědeckým pracovníkem. Důležitým mezníkem v jeho životě mohlo být přijetí za člena Akademického sboru univerzity v Lyonu. Několik starších kolegů mu doporučilo, aby se začal připravovat na složení zkoušek nutných pro přijetí do akademického sboru. Osud však tomu chtěl jinak. V květnu 1903 přijal Carrel pozvání skupiny poutníků ke společné cestě do Lurd. Zřejmě proto, aby se lékaři přesvědčili o uzdravující síle místní vody. Cestou byl požádán průvodcem, aby vyšetřil jednu mladou dívku. Předem však průvodce oznámil Carrelovi, že dívka umírá na tuberkulózní zánět pobřišnice. Po vyšetření nemocné Carrel s diagnózou souhlasil. Poté začal průvodce polévat břicho „umírající dívky“ studenou vodou. Následující den byla pacientka uzdravena. Nikdo se nikdy nedozvěděl, co přivedlo Carrela k prohlášení, že byl svědkem zázraku. Odborná veřejnost odsoudila Carrelovo prohlášení, a tak na přijetí na univerzitu v Lyonu nemohl počítat. Znechucen útoky proti své osobě opustil v roce 1904 Francii a odjel do kanadského Montrealu. V Kanadě zveřejnil práci o cévních anastomózách, která vzbudila velkou pozornost odborníků. Zanedlouho dostal pozvání k návštěvě univerzity v Chicagu. Nabídku vedení univerzity, aby pokračoval v práci v Chicagu, Carrel přijal. Za dva roky společné experimentální práce s Charlesem Guthriem napsali 22 odborných pojednání o chirurgii cév a transplantaci orgánů. Carrel vylepšoval techniku anastomóz používáním jemných šicích jehel, tenkého hedvábí a trojúhelníkového evertujícího stehu, který u tenkých cév zabránil jejich možnému zúžení. Společně s Ch. Guthriem vypracovali

a popsali operační postup transplantace ledviny u psa. Technika odběru dárcovské ledviny s ponecháním malého terčíku ze stěny břišní aorty v místě odstupu a. renalis se používá dodnes.

První publikací o transplantaci ledviny u psa publikoval A. Carrel v roce 1905. Spoluautorem byl Ch. Guthrie. (Functions of a Transplanted Kidney). Nové operační zkušenosti a jemnější šicí materiály umožnily oběma vědcům transplantovat také srdce u psů.

Výsledkem experimentu bylo zjištění, že transplantované psí srdce prokazovalo účinné stahy komor ještě hodinu po našití. Úspěšná experimentální práce však skončila pro nedostatečnou finanční pomoc univerzity v Chicagu. Nastalá situace přinutila Carrela přijmout nabídku Rockefellerova institutu v New Yorku, kam v roce 1906 odešel. Na novém pracovišti zkoušel různé prostředky na uchování cév a tkání. Nejdříve konzervoval tepny a žíly ve studeném fyziologickém roztoku a potom je implantoval psům a kočkám. Z dalších prostředků používal glycerin, dehydrataci, teplo aj. Při náhradách sestupné aorty u zvířat zjistil, že vznik paraplegie závisí na délce uzavření krevního toku v descendentní aortě. Carrel v experimentu postupně transplantoval nejen ledviny a srdce, ale také plíce, blok srdce-plíce, střevo a štítnou žlázu. V letech 1909-1910 zahájil v experimentu chirurgickou léčbu chlopenních srdečních vad. Zkoušel valvulotomie a plastiky mitrální chlopně, použil část krční tepny jako štěp mezi aortou a koronární tepnou.

Za svou výzkumnou práci dostal v roce 1912 Nobelovu cenu. Stal se tak nejmladším nositelem tohoto významného ocenění. V dalších letech se věnoval převážně transplantacím orgánů a jejich funkcí. V roce 1929 zkoušel mechanickou pumpu na podporu selhávajících orgánů. Na svou dobu velmi perspektivní a důležitý úkol. Pokusy byly však neúspěšné. Příčinou neúspěchu byla infekce perfundovaných orgánů. V době, kdy se Carrel pokoušel o konstrukci perfuzní pumpy, dostal neočekávanou návštěvu. V laboratoři ho navštívil Charles Lindbergh, mezinárodně oslavovaný letec, který jako první na světě přeletěl 20. - 21. května 1927 bez mezipřistání Atlantický oceán. Vzdálenost 5790 km mezi New Yorkem a Paříží uletěl za 33 a 1/2 hodiny. Lindbergh znal Carrelovy experimentální práce.

Zajímal se však jen o konstrukci perfuzní pumpy, která by umožnila chirurgům operovat srdeční vady na zastaveném srdci. Chtěl tak pomoci sestře své manželky, která byla léčena na porematickou mitrální srdeční vadu. Neustále zhoršující se stav nemocné přivedl Lindbergha v roce 1930 ke Carrelovi a nabídl mu spolupráci. V následujících letech se jim podařila konstrukce mechanické pumpy s pulzním tokem a s možností saturovat kyslíkem perfuzní roztok. Byl to první fungující oxygenátor na světě. Smutná událost v rodině Ch. Lindbergha přerušila jejich úspěšnou spolupráci. Dne 1. března 1932 byl unesen dvouletý syn manželů Lindberghových. Za deset týdnů byl nalezen mrtvý. Publicita, která se rozpoutala kolem jejich rodiny, přinutila Charlese a jeho ženu Anne odejet v roce 1935 do Evropy. Zpět do Ameriky se vrátili až v roce 1939, když v Evropě začala II. světová válka. Po návratu do Spojených

státu se život slavného pionýra letectví a výzkumníka podstatně změnil. Po úspěšném přeletu Atlantiku Lindbergh navštívil mnoho zemí. Všude byl srdečně přijímán a oslavován. Nejvíce uznávaným hrdinou byl však v Německu. Sám měl také velké pochopení pro politiku třetí říše. Přijetí čestné německé medaile v roce 1938 z rukou Hermana Göringa vyvolalo veliké pobouření ve Spojených státech. Ústup ze slávy pokračoval, když se Lindbergh stal mluvčím organizace „America First Committee“, která se usilovně stavěla proti vstupu Ameriky do války v Evropě. Po útoku Japonců na Pearl Harbour v prosinci 1941 změnil Charles Lindbergh názor na celé válečné dění. Okamžitě požádal znovu o zařazení do armády. Slavný letec však nebyl přijat. Mohl pracovat jen jako civilní zaměstnanec a byl jmenován civilním poradcem pro armádu a námořnictvo Spojených států v Jižním Pacifiku. Létat mu oficiálně nedovolili pro jeho dřívější sympatie s nacistickým Německem. Přesto však během války uskutečnil přes padesát bojových letů. Teprve za deset roků po válce dosáhl první rehabilitace. V roce 1954 ho prezident USA Dwight Eisenhower jmenoval brigádním generálem a letec se stal opět idolem všech Američanů. Až do konce života pracoval v leteckém průmyslu. Navrhl několik bezpečnostních zařízení pro letadla a spolupracoval na designu Boeingu 747. CH. Lindbergh zemřel v roce 1974 a je pohřben na ostrově Maui.

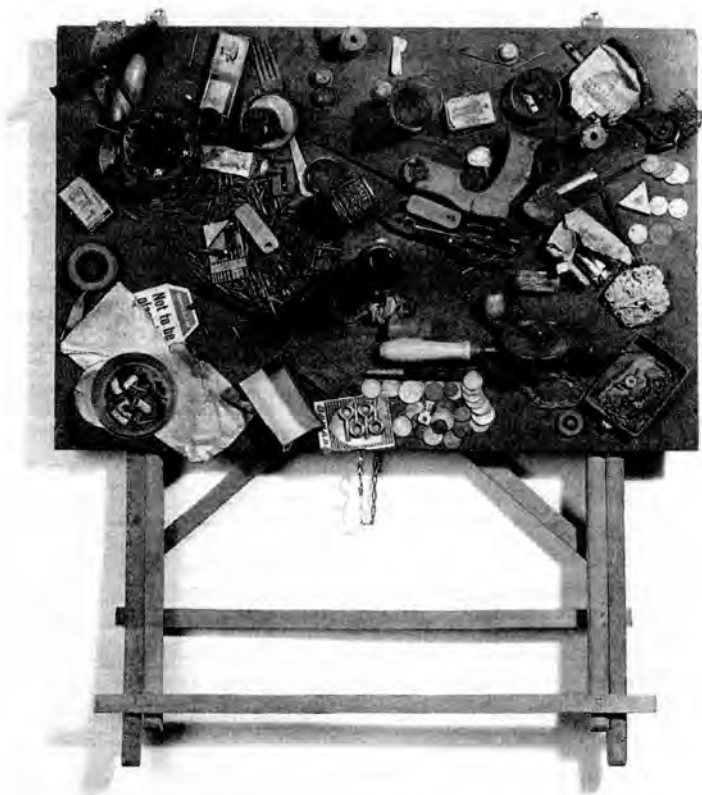
A. Carrel po dosažení 65 roků v roce 1939 nemohl již dále pracovat v Rockefellerově institutu a byl nucen odejít do důchodu. Jeho žádost o povolení výjimky mu byla zamítnuta. Roztrpčen a znechucen tímto rozhodnutím se vrátil v červenci 1939 do Francie. Za dva měsíce poté začala v Evropě II. druhá světová válka. Carrel okamžitě nabídl pomoc válečnému zdravotnictví. Věnoval se převážně výzkumu konzervace krve a navrhl výrobu mobilní polní vojenské nemocnice; tu později užívali Angličané při bojích v severní Africe. Za krátkou dobu, v polovině roku 1940, Francie kapitulovala. Němci ve Vichy ustanovili loutkovou francouzskou vládu, která však byla plně pod jejich kontrolou. Nová vláda navrhla Carrelovi, aby dále pokračoval ve výzkumu. Zařídila pro něho ústav, který se jmenoval „Institut jednoho muže“. Carrel zastával názor, že veškeré problémy lidstva jsou navázány na sebe, a proto není možné, aby byly řešeny jen jedním vědním oborem. Obklopil se odborníky z oblasti biologie až po sociální vědy. Institut byl otevřen v roce 1941. Po osvobození Francie v roce 1944 se Carrel stal v očích Francouzů kolaborantem. Byl zbaven vedení ústavu a všech ostatních povinností, které doposud zastával. Vyšetřování, které se proti němu vedlo, nikdy neskončilo. Byl pod stálým dohledem. Neznal rozhodnutí vyšetřujících orgánů. Neustálé útoky vedené proti němu v tisku měly za následek, že zahorkl, upadl do těžké deprese a z úspěšného vědce se stal psychicky zlomený muž. A. Carrel zemřel v Paříži zapomenut 5. listopadu 1944.

Začátek životních osudů obou osobností vědy byl podobný. Na konci životní cesty se uznání za svou práci ještě za života dočkal jen jeden, totiž Charles Lindbergh.

Nic na tom však nezmění skutečnost, že do historie rozvoje lékařství, letectví a astronautiky ve 20. století zůstanou navždy zapsáni oba. Alexis Carrel zavedením cévního stehu do klinické medicíny otevřel cestu k transplantaci orgánů v budoucnosti. Výsledkem jejich společného úsilí byla konstrukce prvního oxygenátoru na světě. Dnes se můžeme jen dohadovat, na jaké úrovni by byla dnes kardiochirurgie, hrudní chirurgie a transplantace orgánů bez výzkumné práce obou vědců. Jejich osobní postoje v určitém životním období nepřísluší nám soudit.

Kdokoliv se může dostat do situace, kdy bude nucen si vybrat jednu ze dvou cest. Nebývá to snadné.

„Trošku čestnosti je víc než jakákoliv kariéra.“
(Ralph Aldo Emerson)

Daniel Spoerri: **Nebýt**, 1961

K povaze profesní kariéry učitele

ALES SEKOT

K profesní kariéře učitele, obdobně jako v případě jiných profesí či povolání, se vztahuje barvitá paleta očekávání, příležitostí a výzev spoluutvářejících kontexty výchovně-vzdělávacího procesu tak, jak krystalizují v průběhu vývoje učitelského působení. Přitom povolání učitele přináší dimenzi synchronickou, reflektující konkrétní pozici ve vzdělávacím procesu, a diachronickou, odrážející jeho celoživotní pout od okamžiku prvního dne ve třídě až po odchod do důchodu. Jde zpravidla o několik desetiletí trvající proces, počínající nesnadným obdobím rozhodování o profesním směřování, přes mnohознаčné působící dlouhodobou periodu získávání praktických pedagogických zkušeností, reakcí na profesní výzvy, osvojování si odborného mistrovství.

Vzdor skutečnosti, že učitelování je svou povahou akademická činnost, je jeho praktický výkon spojován s řadou rolí, činností a závazků, které modelují spleť provázanost profesního a osobního života přinášející výslednou podobu konkrétní profesní kariéry. Kariéry, která je v (ne)lepším případě životadárným zdrojem osobního uspokojení a impulzem dalšího odborného rozvoje. Kariéry, která bývá zpravidla modelována relevantními institucionálními a vývojovými faktory daného místa a času. Jde zejména o proces, kdy člověk po ukončení vzdělání a profesní přípravy získává postupně pracovní a životní zkušenosti, které mu umožňují vystoupat na vrchol profesionální kariéry i osobních úspěchů. Přitom však dochází k souběžnému a neoddělitelnému procesu „růstu doprovázeného stárnutím“. Jde o období, kdy dosahování životního postavení a zisků přináší i stále aktualizovanou otázku „Co dále, jak dále?“ Geniální vykladač života své doby a zároveň osobně jeho nepraktický architekt *Honoré de Balzac* se tak zjednodušeně domníval, že od života slunou stránku může očekávat pouze ten, kdo „do třiceti zmoudří a do čtyřiceti zbohatne“. Hluběji se v 19. století nad fázemi života zamýšlí *Arthur Schopenhauer*: „Z hlediska životní síly lze člověka do poloviny třetí dekády života spatřovat jako jedince kumulující své úsilí s cílem žít v budoucnosti z úroků: co dnes vydal, je tu zítra opět. Od tohoto bodu je našim analogem rentiér, který začíná svůj kapitál spotřebovávat.“

Profesní kariéra učitele je nesporně významně modelována jednotlivými životními cykly nositele této profese stejně jako jejími postupnými vývojovými fázemi. Běžně přejímané stupně profesní kariéry – učedník, kolega, mentor a sponzor pak lze přejmout v případě specifik učitelské profese do specifické podoby následujícího členění:

1. Začátečník,	4. expert či zkušený odborník,
2. učedník,	5. významný odborník,
3. odborník,	6. čestný vysloužilý odborník.

Autoři tohoto kariérního fázování se domnívají, že všichni učitelé by měli být schopni za předpokladu přiměřené podpory školy a relevantních organizací postupně zvyšovat své profesní schopnosti. V případě prvních dvou počátečních úrovní praxe učitelské profese sehrává ve zvýšené míře názorově a hodnotově stimulující význam osobních zkušeností, postojů kolegů, přístupu vedení školy a zpětných reakcí třídy. Přitom náležité úrovně profesní zralosti ve smyslu profesní dokonalosti by mělo být dosahováno ve třetí fázi profesního vývoje, charakterizovaného posunem zájmu o vlastní osobní odborný růst k poučené a plně soustředěné pozornosti k zájmům studentů. Není však pochyb, že v každé z uvedených fází hraje nezastupitelnou roli čas, ale i povaha nabývaných zkušeností a nově oživovaných znalostí a informací. Stejně i prvotní zkušenosti v počátečních fázích učitelování mohou významně předznamenat postoj k dalšímu profesnímu působení, přičemž však pouze samotní učitelé „rozhodují o tom jestli s plným nasazením vstoupí do dalších etap profesního zrání či zda na další kariérní postup rezignují“. V tomto ohledu tato koncepce přinejmenším nepřímě naráží na další významné téma profesní kariéry učitele – na fenomén profesního „vyhoření“.

Učitelování patří k těm nemálo profesím, které umožňují naplnit práci vlastním světem hodnot a osobní perspektivou pohledu a porozumění. Kvalita výuky tak významně souvisí s identitou a integritou učitele: „Pokud chceme vyučovat lépe, musíme také stále více a hlouběji pronikat do lidské dimenze naší profese.“ Tento přístup pak může vyvolávat názor, že nejméně vhodným nástrojem pedagogické práce je cíleně pěstovaná věcnost a nezaujatost, účelově zajišťující učitelům „bezpečnou vzdálenost“ od třídy. Zatímco zejména učitelé v elementárních úrovních školy ocení spíše schopnost individuálního přístupu k emočně různorodým žákům, pro starší žáky a studenty se spíše předpokládá výhoda věcnosti přístupu a důraz na osvojení vědomostí. Nicméně absence profesního zanícení ve smyslu bezprostřednosti vztahů a schopnosti empatie může plodit neinspirativní, motivačně chudé ovzduší. Proto se lze připojit k názoru, že k úspěšnému učitelování náleží nezastupitelně i schopnost modelovat myšlení a přesvědčení, přispívat k tvorbě životních postojů, být cestou zpětné socializace schopen a ochoten poučit se o skrytých horizontech hybných sil myšlení a jednání mladého člověka. Zejména začínající učitel bývá velmi senzitivní v případech, kdy nabývá dojmu, že nemůže či nedokáže jednat v souladu s vlastním hodnotovým přesvědčením, nebo kdy dochází k emočnímu vyprázdňení ve smyslu postupné ztráty iluzí o smysluplnosti profesionálního působení. Přitom nelze ztráct z patrnosti, že právě k povaze učitelské profese náleží jako neodmyslitelná komponenta právě „nejistota“ ve smyslu střetu kolize vynaloženého profesního úsilí na jedné straně a reakcí žáků či studentů na straně druhé. I ten nejtalentovanější a profesně nejzdatnější učitel naráží na nepochopení a nemusí dosáhnout očekávaných cílů. Přitom se nejedná o žádné profesní ponížení či selhání. Jde „pouze“ o jeden z významných rysů samotné učitelské profese. Akceptovat a čestně se s tímto faktem vyrovnat je schůdnou cestou směrem vpřed.

Fázování kariérního vývoje učitele se zpravidla zaměřuje na období učitelské zralosti, dokonalosti či dokonce mistrovství. Z pohledu exaktně motivované konceptuální přesnosti a obsahové výpovědi se však ve smyslu „*excellence*“ jedná spíše o mlhavě formulovaný a stěží identifikovatelný koncept. V kontextu relevantní odborné literatury se však můžeme setkat s exaktnější formulovanými kategoriemi: pedagogický „*expert*“ – orientovat se na abstrahování technických pozorovatelných stránek učitelování či se zaměřit na kognitivní (poznávací) stránku profesního vývoje, nebo vycházet z modelu „*emotivní inteligence*“ či z vize „*reflektivní inteligence*“. Přitom ale již samotné užití výrazu *excelentní* může vyvolávat asociace s nepřípadným konceptem elitářství, a to v prostředí školy a učitelů, které je tradičně spíše rovnostářské. Z tohoto pohledu je možné se připojit k názoru, že i v prostředí profesní kariéry učitelů lze aplikovat výsledky a vývoj „*triády znalostí a vědomostí*“: profesionálních, interpersonálních a intrapersonálních. V prvním případě pak jde o znalosti daného předmětu, látky, učebního plánu, pedagogického přístupu, ve druhém případě se aktualizují dovednosti ve vztazích k žákům a studentům, kolegům a místnímu společenství a třetí úroveň znalostí reflektuje etickou a charakterovou úroveň pedagoga.

Z hlediska obsahu znalostí učitelů přináší jistou míru skepse vůči vlastní profesionální kvalitě faktor opakování učiva, přinášející pocit vyprázdňenosti vzhledem k osvojování si nových poznatků, znalostí či dovedností, a to zejména v případě středoškolských učitelů (profesorů). Reprezentativních studií na toto téma je velmi málo, a proto činit vysoce zobecňující závěry v tomto směru není dost dobře možné. Na prahu zkoumání této stránky učitelské profese je nutno připomenout, že komplexní povaha vyučovacího procesu (ve smyslu předávání znalostí) a jeho provázanost s procesem učení (ve smyslu přijímání znalostí) přináší v běhu času nové horizonty obsahu a metod výuky, přesahující prostou sumu univerzitních kurzů a formálních aprobací učitelské profese. Právě průběžná *změna* obsahu vědomostí formálně nabytého univerzitního studia je tím, co činí učitelskou profesi specifickou, zajímavou, stejně jako v jistém smyslu problematickou či problematizovanou. Učitel je totiž svého druhu nejen specialista na obsah výuky, ale i přiměřeným, poučeným a flexibilním interpretem aktualizovaných poznatků, vědomostí a relevantních informací. Schopnost a ochota učitele pátrat po povaze vědeckých poznatků, po samotné „*esenci znalostí*“ je jedním z podstatných kritérií jeho profesní kvality a kariérního růstu. Učitelé jsou vyučující ve smyslu předávání znalostí a vědomostí, a jako takoví jsou vystaveni působení procesů zapominání a souběžného osvojování si nových informací a znalostí.

V kontextu vztahu učitelé – žáci je snad v globálním měřítku trvalým problémem *kontinuita učitelské kariéry* ve smyslu celoživotního působení. Vzdor tomu, že jistá úroveň fluktuace učitelů je nevyhnutelná, přínosná a tedy v zásadě zdravá, přináší její zvýšená hladina celkové snížení schopnosti škol a školství obecně sloužit žákům a studentům – a tedy celé společnosti – na cestě vzdělanosti, vzdělání a výchovy. Navíc zvýšená fluktuace učitelů generuje

problémy mj. spojené s přípravou a nábořem nových učitelů, když nerealizovaná dlouhodobá a nákladná profesní příprava učitelů znamená nevyčísitelné ekonomické ztráty pro společnost a přináší řadu složitých lidských souvislostí pro samotné „fluktuanty“. Zejména pro malé školy a školy v sociálně a ekonomicky problémových oblastech sociálních minorit je odchod učitelů a jejich častá náhrada zvláště problematická a přináší jak vedení školy, tak samotným žákům řadu přímých a zprostředkovaných potíží a ztrát. Český kantor jistě nebude zpochybňovat zjištění, že častým důvodem odchodu učitelů z arény školství je nezvládatelné chování žáků.

Učitelé opouštějí svoji profesi z řady vzájemně různě provázaných důvodů, o kterých se běžně mnoho neví a které jsou často skryty i kompetentním místům spravujícím oblast školství. Zejména důvody nad rámec standardních mechanismů odchodu do důchodu, zdravotních problémů či rodinných problémů bývají často skryté. Jedno je jisté: nejlepší prevencí odchodu učitelů ze škol a nejučinnější – protože nejpřirozenější – cestou jejich profesní stabilizace je vytváření a udržování podmínek hlubokého uspokojení z práce na straně učitelů a pocitu přínosu mnohostranného fungování školy ze strany žáků, studentů, jejich rodičů a širší veřejnosti. Význam zkušených učitelů v kontextu generační směny je důležitý jak z hlediska možností a mezi předávání profesních zkušeností, tak ze zorného úhlu možných problémů spojených s odchodem penzionovaných praktiků do důchodu.

Téma „stárnoucí učitel“ se promítá jako reflexe dlouhodobého profesního procesu od začínajícího učitele přes učitele-experta až po „vyhasínajícího“ učitele. Přitom zejména první rok učitelovy práce ve škole se většinou považuje za rozhodující období pro utváření jeho profesních dovedností, když velký podíl na utváření primárních profesních postojů má kultura školy, její celkové klima. První rok učitelovy práce ve škole se většinou považuje za rozhodující období pro utváření jeho profesních dovedností, odražejících schopnost a ochotu vyrovnat se s případným „šokem z reality“, čelit profesnímu nárazu umocňovaného mnohdy pocitem nepřipravenosti pro praxi, rozčarováním nad vybavením školy či znechucením nad chováním žáků nebo zklamáním nad omezenými výchovně-vzdělávacími kompetencemi, které praktický výkon profese nabízí. Není bez zajímavosti, že situace v našich podmínkách v tomto ohledu vykazuje silnou podobnost při porovnání se zahraničím.

Skutečným profesionálem se pedagog stává asi po pěti a víceleté praxi. Náš přední pedagogický odborník J. Průcha pro tuto pozici používá pojem „učitel-expert“. Naopak pro označení určité (zpravidla závěrečné) fáze učitelské dráhy se i u nás používá z anglické odborné literatury převzatý koncept „*vyhasínající učitel*“ jako produkt procesu „syndromu vyhasínajícího profesního vyhoření“ (teacher burn-out syndrome). V tomto kontextu před námi stojí řada otázek oscilujících v hledání odpovědi na skutečnou míru skepse, únavy, deziluze na jedné straně a nehasínajícího profesního nadšení na druhé straně. Jistě lze souhlasit s názorem, že právě silně individuální zkušenosti modelovaná profesní zkušenost přináší i při diagnostice „efektu vyhoření“ výrazně dife-

reducující vliv životního stylu učitelů, jejich hodnotového ukotvení a osobního naturelu. České prostředí je navíc zřejmě ve zvýšené míře ozvláštněno faktorem ochoty a schopnosti reagovat na zásadní transformační změny jak na úrovni celé společnosti, tak v rovině nekončících reforem ve školství. Zde se aktualizuje významné téma profese učitele – „postoj ke škole“ – ve smyslu komplexního vztahu jedinců nebo skupin k instituci školy, reflektující subjektivní hodnocení školy ve srovnání s potřebami a zájmy lidí, přicházejících se školou do kontaktu. Zvláštní pozornost zde hrají názory žáků, postoje rodičů, přístup učitelů a zájem politiků.

Syndrom vyhoření (někdy označovaný jako syndrom vyprahnutí či syndrom vyhaslosti) je aktualizován zejména v profesích, pro které je typická intenzivní práce s lidmi. Postihuje například zdravotníky, sociální pracovníky, psychology a psychoterapeuty, policisty, právníky, profesionální úředníky a úředníky, ale v neposlední řadě i *učitele a vychovatele*. Příčinou syndromu je ztráta schopnosti postavit činnou hráz emočním vlivům a tlakům převažujícím silně nad pocity uspokojení z povolání. Příznaky vyhoření se objevují jak v oblasti psychické, tak ve sféře tělesné. V prvním případě jde zejména o zřejmou neschopnost nadchnout se, cítit se a prožít odpovědnost, lhostejný přístup k práci, pochybnosti o vlastních schopnostech a smysluplnosti vykonávané práce, instituce, společnosti či života. Emočně je tento syndrom umocňován pocitem stálého napětí, nervozity, netrpělivosti, podrážděnosti až agresivity, přináší ztrátu zájmů, pocitů, absenci radosti a existenci deprese. V oblasti tělesné pak jde o příznaky poruchy spánku, zvýšený pocit únavy, poruchy krevního tlaku, bolesti hlavy, narušenou životosprávu a zažívací potíže.

České prostředí, poznamenané jak zásadními systémovými změnami ve společnosti, tak četností školských reforem, nabízí zajímavé možnosti zkoumání schopností učitelů přijímat a uplatňovat novější postupy ve své práci, zásadně se odlišující od minulých postupů direktivních a autoritářských. Nedávný průzkum na 50 základních školách v Moravskoslezském kraji zjišťoval míru schopnosti učitelů přijmout a realizovat transformační změny ve školství. Prakticky šlo převážně o výzkum učitelek mezi 40-50 lety věku, tvořících většinu v současné české primární škole. Dotazníková metoda téměř čtyř stovek respondentů sledovala relační výzkumný problém zkoumání závislosti postoje učitelů k vyučování na délce jejich pedagogické praxe a kauzální výzkumný problém vlivu klimatu školy na změny způsobu vyučování v současné primární škole. Hypotéza o přímé úměře délky pedagogické praxe s mírou konzervativního přístupu učitele k transformaci školy se plně nepotvrdila. Naopak hypotéza o významu klimatu školy jako faktoru ovlivňujícího postoje a názory učitelů na inovaci vyučovacích metod se potvrdila výrazně. Za *rizikové faktory* urychlující „profesního vyhoření“ učitelů pak lze považovat praxi delší než 20 let, stereotypní práci v elementárních ročních primární školy, vysoké sebehodnocení učitele, celkovou nechuť k novotám a profesním výzvám, autokratický styl výuky, uzavřenost klimatu školy, nedostatečné postgraduální vzdělávání. Vcelku lze považovat věk učitele a délku jeho pedagogické praxe

za významný faktor akceptování transformace a inovace české školy: Délka pedagogické praxe a absence postgraduálního studia podporuje stereotyp v práci a komplikuje tak přijetí nových vyučovacích postupů.

Téma profesní kariéry učitele zpravidla – přímo či zprostředkovaně – upozorňuje na schopnost a ochotu konkrétní školy využít či lépe řečeno – sdílet – zkušenosti vysoce kvalifikovaných zkušených pedagogů. Stejně naléhavě se však aktualizuje nezbytná připravenost školy vytvořit zkušeným pedagogům inspirativní, příjemné a motivačně silně přitažlivé prostředí, které by na jedné straně stabilizovalo profesně zdatné a osvědčené učitele a na druhé straně tak vytvářelo ovzduší přinášející i novým začínajícím učitelům pocit loajality a souvátlosti s vlastní profesí a s konkrétní školou. Důležitým předpokladem utváření pocitu profesní kompetence je i absolvování speciálních školení a kurzů v rámci profesního rozvoje. Americká zkušenost shrnuje, že zejména kurzy rozvíjející profesní přípravu v oblasti speciální pedagogiky a trvající více než osm hodin, přinášejí jejich absolventům sebevědomý pocit profesní kompetence. Tyto významné atributy jsou pak dále umocňovány situací *mentora*, předávajícího praktické a teoretické zkušenosti mladším kolegům. Metoda mentoringu – předávání zkušeností zkušených učitelů studujícím učitelství – je považována za zcela zásadní a nezastupitelnou metodu, bez níž je profesní příprava neúplná: Studující učitelství, kterým se nedostane dostatečná intenzita kvalitních rad a instrukcí ze strany zkušených učitelů, mají menší šanci být profesně úspěšní. Navazující problematika „kariérního žebříku“ pak má implementovat i v rovině platové politiky schopnost absorbovat zkušenosti starších kolegů a tak postupně co nejefektivněji přispívat do základního poslání školy – kvalitní výuky přispívající k hodnotné přípravě na životní uplatnění. Na profesním kariérním žebříku učitelů by tedy měli stoupat zejména ti, kdo jsou schopní a ochotní pozitivně ovlivňovat poslání školy a budovat tak cestu profesní satisfakce v širším kontextu školního společenství. Jde o cestu, která předpokládá průběžnou komunikaci mentorů a začátečníků tak, aby profesní kariéra učitele dostávala dostatek oživujících impulzů podporujících a iniciujících kvalitní pedagogickou a výchovnou práci učitele v souladu s posláním kvalitní školy a na úrovni doby rozvíjeného školství.

Učitelská profese během svého vývoje doznala nepochybně řady společensky, kulturně a ideově podmíněných změn jak z hlediska struktury vzdělání, tak ze zorného úhlu profesních nároků a možností a mezi kariérního růstu. Již rostoucí pestrost výukových programů a diverzifikace škol předpokládá a také přináší vyšší nároky na flexibilitu výuky jak z důvodů rozvoje vědění tak ze zorného úhlu měnících se charakteristik životního stylu a relevantních forem komunikace. V tomto ohledu je na učitele kladena větší tíha či míra odpovědnosti v profesní přípravě a zejména během praktického výkonu povolání. Pokud je učitelství pojímáno jako celoživotní profese, pak dnes předpokládá průběžné doplňování znalostí či dovedností ve smyslu profesního rozvoje, předpokládajícího v tomto kontextu vzájemnou oborovou provázanost a propustnost a možnost odborného růstu umocňovaného využitím stávajících pra-

covních praktických pedagogických zkušeností. Není tak bez důvodu, že současné možnosti kariérního růstu učitelů jsou podporovány jak vyšší mírou možností prostupnosti v rovině jednotlivých úrovní vzdělávacího systému, tak aktivní participací na výzkumných projektech. Navíc platí, že vzdělávání učitelů tvoří neodmyslitelnou součást vzdělávacího systému. Stejně je nutno vzít v úvahu, že zvýšený stres spojený zpravidla s učitelskou profesí se nepochybně promítá i do praktického výkonu učitelského povolání a přesahuje namnoze i do sféry rodinných vztahů

Postupující léta profesní kariéry často přinášejí většině učitelů rostoucí pocit sebedůvěry ve smyslu přesvědčení o správnosti toho, co učí a jak učí, co předávají žákům a studentům a jakých metod při tom používají. A to navíc v kontextu skutečnosti, že pro mnohé je střední věk právě tím nejlepším životním obdobím, tedy obdobím lemovaným setkáváním s neznámými faktory jak v osobním, tak v profesním životě a tak obdobím v řadě ohledů prakticky testujícím míru profesní zralosti. Jde o životní fázi, která staví před člověka zcela specifické profesní problémy. A ta se může stát i zdrojem narůstající nejistoty a obav z oslabení pocitu profesní suverenity.

S věkem – jak známo – obecně ubývá individuální schopnosti překonat „okoralost“ výchovně-vzdělávacích metod cestou aplikace pestřejších, přitažlivějších a životnějších témat, ochota a schopnost přijmout metodu experimentování s novými výchovnými a vzdělávacími postupy, promýšlet s kolegy atraktivní cesty interdisciplinárního přístupu, přitahující pozornost a zájem žáků a studentů. Proto přechod z profesní kariéry středního věku do období konce profesní kariéry patří ke kritickým a přitom často podceňovaným a přehlíženým životním obdobím. Kritické momenty v životě učitele zde ožívují opravdové vnitřní hodnoty, na kterých je budováno profesní směřování, vycházející z počátků pedagogické praxe a směřující k profesní zralosti dimenzované schopností a ochotou přizpůsobovat se cestou dalšího vzdělávání měnícím se podmínkám a nárokům širších kontextů výchovně-vzdělávacího procesu. Střední věk tak má před sebou spíše mlhavou představu dalšího průběhu profesní kariéry. Avšak pouze ti, kteří „nezůstávají stát“ a jsou ochotni jít po učeně vstříc nejistým horizontům profesního směřování, mají šanci vyrovnat se s nemalými nároky kariérního vrcholu výkonu učitelské profese.

Jedno je jisté – žádná pevně narysovaná mapa provázející toto náročné období osobního a profesního života rozhodně neexistuje, a tak nezbyvá než využít všech dostupných zkušeností z profilu již existující mapy vyznačující dosavadní kariéru spolu se schopností a ochotou přijmout nezbytné atributy nastalého období závěru profesní kariéry. Přitom nesporně nikoli zanedbatelnou roli hraje možnost, schopnost a ochota zajistit si ve svém okolí přiměřenou sociální síť jako zdroj anticipované sociální opory, která tvoří nezastupitelnou součást životní spokojenosti odvozované jak ze sféry osobního, tak profesního života.

Brněnsko-vídeňská skupina studentů v Sachsenhausenu

JIRÍ ZAPLETAL

Brněnské gestapo si až později po 17. listopadu vzpomnělo, že do koncentráku neposlalo nikoho ze studentů přímo z Brna, a tak to spěchalo odčinit v posledních listopadových dnech a v prvním týdnu prosince. Některé z nás si vybralo podle fakultních seznamů, jiné posbíralo z různých pomaturitních kurzů a naplnilo námi napřed celý špilberské, potom Sušilovy koleje v Masarykově čtvrti a 13. prosince 64 z nás odvezlo policejními „antony“ na nádraží. Připojili nás tam k vagónům čekajících vězňů z Ostravy a odtransportovali všechny do Vídně. Tam nás – to už bylo potmě – prezentovali „Ostraváky“ a nás „Brňáky“ zvlášť ve věznici v Schiffamtsgasse v Leopoldově a ubytovali v celách, z nichž poslední, bez postelí a jen se slamníky, vyšla na pětici posledních v abecedě: právníky Jarka Zikmunda, Milana Tučka a mne, mediky Frantu Zemanu a Zdenka Vranku.

Gestapo si nás přes Vánoce schovalo k normálním policajtům a tím odložilo naše seznámení s koncentrační mašinérií SS. Prožili jsme tam dobu do 10. ledna 1940 v celkem klidné atmosféře a vzájemně jsme se důvěrně seznámili.

Dne 10. ledna kvečeru nás usadila policie „Schupo“ do studeného rychlíku a ten s námi vyrazil dál – do Berlína. Odtud policejními vozy do Sachsenhausenu, kde již byli studenti z pražských a brněnských kolejí.

Při kontrole přírůstků si esesáci všímali ve spisech poznámek, které k jejich jménům připojilo brněnské a ostravské gestapo, a ty, u nichž byly poznámky nejmíc přitěžující, začínali okamžitě fyzicky týrat a neztratili je z pozornosti ani později, stupňujice týrání často až do dokonalé vraždy. Tak zhynul do půlroku po příchodu brněnský papírník Štourač z Cejlu, jenž měl ve spisu poznámku, že je fanatický nepřítel Němců, což taky skutečně byl; esesáky důsledně nazýval jen „škodná“. Ani se nemuseli sprostým výkonem vraždy špinit osobně, bylo dost způsobů, jak označeného vězně usmrtit, a dost k tomu ochotných vorarbeitů a kápů na venkovních pracovištích. Ubohému Štouračovi nějak zlomili nohu a zemřel na následky této fraktury i dalších zranění, jež byla násilného původu. Židy pak týrali SS i bez nějaké specifické poznámky ve spisech.

V návalu ostřesných dojmů z prvních dnů od přijetí, jsme si ani neuvědomili, že jedním z českých heftlíků v písárně je JUDr. Ivan Sekanina, ochotný v r. 1933 hájit Dimitrova před lipským soudem. Pracovali tam spolu s nakladatelem Pavlem Prokopem a leckdy dokázali vykonat dobrou práci pro vězeňský kolektiv, když pomohli propašovat do lágru neodevzdané peníze nově přichozích. Za ně se pak dalo nákupem v kantýně pomoci zachraňovat před hladem a vyčerpaním vězně trčící v táboře bez peněžních prostředků, a těch bylo

hodně. Tato činnost pro solidaritu mezi vězni byla také toho prvního jara příčinou násilné smrti obou těchto českých komunistů v izolovaném táboře, v tzv. trestné kumpanii, když byla nějak prozrazena.

Naším „tischältestem“ byl bytomský dělník Hanes – ve společenském styku němečtí vězňové užívali o sobě vzájemně důsledně jen křestních jmen – muž přísné, puritánské povahy a velmi rigorózní komunista. Dobře mu udělalo, že jsem při zmínce o Bytomi vzpomněl známé teroristické vraždy na tamním polském dělníkovi a justiční ostudy s opakováním procesu s jeho sadistickými vrahy, do něhož zasáhl autoritativně sám Hitler – ještě předtím, než se uchopil moci – nazvav vrahy otevřeným dopisem v novinách „Mí kamarádi“; po čemž byly rozsudky zrušeny, pak se soudilo znovu a osvobodilo se. Hanes však nedal potěšení výslovně najevo a naopak ukázal brzo, jak je pln zpozdilých předsudků o nás študácích. Také ostatní starší heftlinci se nijak nehrnuli do sblížování s námi. Byli jsme pro ně podle jejich třídní logiky zálohou české buržoazie, byli jsme jim, „Plutokratensöhne“. Jen velmi ztuhla se nakonec dařilo tuhle apriorní averzi nalomit a posléze vytvořit skutečně solidární souročenství.

Dále se ukázalo, že na bloku žije už i několik Čechů, z nichž nám nejbližší byli dva letci, kterým se nepodařilo přejít přes hranice do zahraniční armády a byli lapeni: Franta Teplý a velmi sympatický a zkušený pilot Franta Rambousek z Dolní Rovně u Pardubic. K nim se pojil třetí voják, Rosta Balaštík ze Slovácka. Kromě těchto tří byla česká společnost všelijaká, tvořili ji kromě Hejtmánka, zavřeného pro nějaký tisk v angličtině, většinou tzv. sabotěři práce, tj. dělničkové, bláhovci, odešli na práci do říše a v ní se buďto nepohodli nebo si „zabulali“. Byli většinou trapně naivní, politicky málo gramotní, a jeden z nich, mladý hezounek, seděl pro „zhanobení rasy“, neb se naň provalilo, že spával s nějakou traudlí, vdanou za muže cedícího krev za Německo. Z nich všech nadělalo gestapo politické vězně. Němečtí antifašisté si nám pak postěžovali, že stejně i mezi Němci se praktikovala záměrná politika rozředění opravdových politických vězňů všelijakými hospodářskými, mravnostními a jinými delikventy, jimž soudy daly punc sabotážníků, aby se narušila pevná jednota skutečných politických. Seděli mezi nimi i padlí andělé samé NSDAP a jiní, nastrčení i jako fizlové.

Jako čeští studenti jsme spadali pod studentské privilegium té zimy, že jsme nebyli posíláni na práce ven z tábora. Při ranním povelu „pracovní komanda nastoupit!“ jsme odcházeli domů na stehkomando. Hlásili jsme se ke svým kamarádům na studentských blocích, byly jich plné čtyři, jeden z nich zčásti doplněný českými starými pány, zatčenými 28. října. Dřív než jsme se k nim dostali na návštěvu, přivítali nás oni, a to nejkrásnějším a nejpraktičtějším způsobem. Poslali k nám delegaci s velikou částkou ve stříbrných pěti- a deseti markách, kterou pro nás vybrali, abychom netrpěli hladem, dokud nám nepošlou naši rodiče peníze a nedočkáme se vlastní výplaty z nich. Za tyto peníze jsme ihned mohli nakupovat v táborové kantýně nejnnutnější potraviny, ale především chleba, jehož do nepravidelně zásobované kantýny zrovna přivezli ně-

kolik druhů, černý, bílý, křuplavý. Ach, jak jsme ho byli lační! Cítili jsme přítomnost těch kluků v táboře jako obrovskou morálně politickou podporu, měli jsme je za jejich včasnou pomoc ohromně rádi a toužili jsme se přestěhovat za nimi, abychom s nimi splynuli úplně, jakkoli jsme také na svém smíšeném bloku začali navazovat nová přátelství. Studentské bloky měly v lágru zvláštní postavení, které bylo v zásadě dáno uveřejněním zprávy o internaci vysokoškolských v koncentračním táboře, ale především zájmem o nás a sympatiemi k nám ve všech kulturních zemích světa včetně neutrálních. Ještě než britské, francouzské a další vysokoškolské svazy a univerzity provolaly 17. listopad Mezinárodním studentským dnem, stali jsme se v Evropě prvními mučedníky odporu proti německým okupantům. Byť v rukou nepřítelů, byli jsme světu známou politickou jednotkou a světové veřejné mínění nad námi – třebaže platonicky – bdělo. Jistě ohledy na toto mezinárodní veřejné mínění vedly Himmlera, šéfa gestapa, k tichému pokynu, aby náš kolektiv nebyl svévolně vražděn ani rozvážen různými transporty, nýbrž uchováván pohromadě, aby mohl být nakonec taky postupně propuštěn. Tohle všechno ovšem jsme mohli jen poněkud tušit, ale nedávalo nám to pražádnou jistotu. Nejistota byla vydatnou nacistickou zbraní ve válce nervů.

Ve vzpomínce mám už události prvních měsíců časově zpřeházené. Co do důležitosti je jednou z nich na prvním místě škola, kterou nám udělila samospráva bloku a o jaké se ani nesnilo kamarádům na studentských blocích. Byla to exemplární ukázka nekompromisní tvrdé odplaty za nacistickou minulost u dvou bývalých zločinců, upadlých později do tetu a žijících na našem bloku. Jeden z nich byl jakýmsi velitelem SA tuším ve Zhořelci, a jak nám o něm prozradili, dal tam kdysi střilet z kulometů do dělnických domů. Nebylo snadné najít na bloku důvod či záminku k jeho potrestání zařazením do trestné kolony – což byl útvar ještě v rámci hlavního tábora, takže její příslušníci bydleli dál na svých blocích, ale již označení na kabátech velkým bílým terčem, aby se z kolony nemohli snadno ulít. V koloně samé pracovali už otrlí vorarbeitři a kápoové na fyzických trestech za kdejaké provinění. Takoví trestanci hynuli zpravidla buď na pokyn esesáků, nebo – jako v našem případě – na přání samosprávy.

Balíčky od rodičů nám přivolaly s novou mocnou silou vidinu ztracené vlasti a intimity domova a celého našeho města, které jsme opouštěli v nádherném rouše čerstvého sněhu. Teď, když nás v našich vzpomínkách vrátily na chvíli domů – nadto nyní v pohodě spálových karanténních dnů a večerů – začali jsme z těchto vzpomínek rýžovat zlatý písek nostalgické poezie. Společné vzpomínky na rodné město sblížovaly mě s druhy z gymnázia Atou Kubíčkem, Milanem Bohanesem, Mauglím, Karlem Spazierem a dalšími. Opojení vzpomínkami, zkrácenými navíc nedostupností, vtělilo se nakonec do znamenitého po paměti zakresleného podrobného plánu města Brna, který jsem s pomocí znalců Řečkovic a Černých Polí, hlavně Zbyňka Šmahela, narýsoval na získaný papír. Zachycoval město do Řečkovic a Medlánek na severu a Kamenného Mlýna na západě, po Husovice a nádraží na východě a jihu

a nevynechal jedinou ulici a jediné jméno ulice. Lpěli jsme na něm s láskou tvůrců a ztracených synů a za přímkami ulic a plochami náměstí a parků jsme viděli své nevyrovnatelně krásné a milované město a živé lidi v něm. odmyšlejice si z něj jenom dupající boty okupantů. Svůj plán jsme střežili s láskou a hrdostí. Jenže realita nám tento křišťálový sen zbořila. Jejím nástrojem se stal sám blockälteste Erich, vysvětliv nám krajní nebezpečí pro naše zdraví a životy, kdyby plánek náhodou našel při přepadu blockführer. Nikdo by nám ani nepopřál čas k vysvětlení platoničnosti kresby, ta by platila pro gestapo jako corpus delicti, že chystáme útěk z lágru. Už jsme měli dost vytrénovanou fantazii, abychom nepochybovali o dobré vůli a věrohodnosti Erichovy výstrahy, a tak jsem nádherný plán Brna, který by musel být ozdobou každé výstavy o duši a životě českého heflinka, raději sám vlastnoručně zničil. Ale přesto tenhle první počín memoárové múzy položil vlastně základní kámen k tvorbě pozdějších čítanek povzpomínané poezie, k pekárně toho chleba poezie, kterou jsme později ve velkém rozjeli na studentských blocích.

Charakteristickými postavami v naší „brněnsko-vídeňské“ skupině byli „apatykář“ Miloš Dráždil, už promováný RNDr., nadaný karikaturista Jiří Krejčí, dvojice milých kluků a životodárných optimistů Karel Adamus a Luboš Pražský, ovšem Igor Helfert, dále nenápadný, ale milý Pepek Halík, jemný, vzdělaný a hluboce věřící JUDr. Antonín Balík, druhý z nás po apatykáři už graduovaný, i věčně sešklebený dlouhán Miloš Šlesinger, zvaný Němci na bloku „der lange mit den giftigen Augen“. Honza Bolomský, můj známý z tanečních, ač byl z jiného gymnázia, zbavený své plavé kštice, jaksi chátral, nepadal na nohu a musel být doobrosrděčně povzbuzován k větší vůli v odolnosti vůči útrapám. To se s ním stupňovalo i později na bloku 53, kde se mu smál Hans Bazynský, že i po propuštění „bleibst du noch zehn Jahre Muselmann“, jak se říkalo zchátralým, potácivým a málo odporu schopným živým heflinkům z asociálských řad. Povedl se mu však nádherný bonmot, když byl kýmisi tázán, jaké jsme to měli ve Vídni: „To víš, Viden – byl to samej Strauss!“ odpověděl hrdě. Tento Honza Bolomský se po osvobození rychle ztratil z dohledu svým kamarádům do nejsevernějšího pohraničí a pracoval jako právník v n. p. Elite ve Varnsdorfu.

• • •

Naděje je poslední, co v člověku umírá. Mocně však vyšlehla v nás ráno 15. března, když někdo donesl zprávu, že viděl všech 1200 študáků obíhat poklusem apelák. Milan Bohanes, věčný apoštol naděje, měl okamžité vysvětlení: Je první výročí protektorátu! No ovšem! Určitě přišel povel propustit nás v rámci amnestie, SS zuří, že musejí uposlechnout, a tak se chtějí ještě naposled aspoň vyřádit „sportem“. To by tak hrálo, abychom teď propásli příležitost a riskovali, že nás Brňáky zapomenou – a zapomínají opravdu, když nás tam taky nenahnali. Toho bohdá nebude, nedáme se, připojíme se manifestačně! Dictum – factum. Ani hlas neoponoval, načrtnutá naděje byla tak růžová, že jsme se mžikem před blokem seřadili a na povel těloevikáře Vlasty Kloce vyrazili na apelák a připojili se k obíhajícím kolegům ze studentských bloků.

jejichž zadní řady už začínaly jevit známky únavy. Náš naivní čin v nich možná rozdmýchal nové síly, protože jsme běhali ještě dlouho a celkem bez obecnosti, když SS byli toho dne naštěstí příliš líní, než aby nás šikanovali podrobnějšími povely a „sporty“. Byl to zajisté od nás výraz naivní autosugesce, ale nadto v našem gestu byla zoufalá přímo solidarizace s pronásledovanými kolegy, protože ty skutečně vyhnali blockühreři do „sportování“ ze svévolné šikany. Jestliže si někdo našeho zoufalého a pošetilého manifestačního gesta povšiml, bylo to vedení táborové samosprávy v čele s Harrym. A vyvodilo z toho i důsledek námi žádaný: končily dny naší nejistoty na smíšeném bloku a padlo rozhodnutí přestěhovat nás podle našeho přání k ostatním klukům.

Těsně před 1. dubnem nám přišel osobně Harry oznámit, že se můžeme přestěhovat na blok 53 ke studentům. Tím přestěhováním nám začalo druhé, hodně odlišné období života v lágru, v němž jsme navázali množství nových přátelství, některá na celý život. Splynuli jsme s velkým, tisícovým kolektivem kamarádů dobrých a pevných, přispěli k rozbití předsudků o nás Brňácích u části pražských kolegů, předsudků udržovaných ve službách nečistého politikaření studentské pravice. Také my a já osobně jsme se přičinili v tom období o těsnější sblížení táborové samosprávy se studenty, jehož výsledky se pak projeví po našem propuštění se dvěma stovkami studentů domů. Na novém bloku jsem se stal jedním z hlavních šířitelů poezie tajnými výbory zapisovanými po paměti a stal se známým široké studentské veřejnosti. Zároveň s vítězstvím, jímž byla realizace naší dávné úporné touhy, skončilo všestudentské privilegium osvobození od pracovních komand. Od dubna jsme po té stránce byli plnoprávnými heftlinky se stejnými povinnostmi jako ostatní, ale to už nad nikým nevisela šílená hrozba práce v sibiřských mrazech.

Po příchodu na blok nás blockälteste Hans Bazynski rozdělil k jednotlivým stolům a já jsem se dostal ke stolu č. 1; zvláštní náhodou se tak mými spolustolovníky stali oni tři kluci zatčení ještě před samou akcí gestapa proti kolegům, druhové devíti popravených v Ruzyni; PhC. Václav Jindra, JUC. Kuneš Sonntag a JUC. Ladislav Schubert. Na nich třech mi visel nimbus prožitku té noci výslechů a nejistoty, která skončila smrtí většiny tehdejšího vedení ústředního a pražského svazu. Všichni tři zůstali dál přesvědčenými pravičáky a dali to najevo při různých příležitostech, ač nijak agresivně. Pro jejich tragický prožitek jsem jim v duchu byl ochoten leccos odpustit, a bylo věru co odpouštět, hlavně Jindrovi. Ten byl po Mnichově předsedou tiskové komise pražského svazu a redigoval jeho Zprávy ošklivě fašizujícím způsobem. Volal po „odbenešení“ brněnské techniky a psal o „rejdech strašidel“ ve zdech Filozofické fakulty UK, když tam starosta spolku položil kytici pod znovu postaveným Masarykovým poprsím, které beranovsko-dominovská cháska strhla. Za Beranovy druhé republiky byl Vašek Jindra uličnický štváček fašistické i jiné luzy proti odkazu národní revoluce a jejím stoupencům, a teď seděl v koncentráku, když ho o chloupek minula kosa nacistického smrtáka. Přestal mu podlízat a posluhovat, byv jím nakopnut – v malém předobraz příštího vynuceného obratu Sovětů za podobných okolností. Dělal tischältesta a vystupoval

jako serióznost a spravedlnost sama. Ostatně Jindra a Schubert byli na bloku skoro generály bez vojska a Kuneš Sonntag jako Hanák – ač brunet s ostře řezanými rysy Gaskoňce – choval k nám od začátku kamarádskou sympatii. Byl krajan Jana Opletala a byl delegován na jeho pohřeb do Nákla. Z dalších kluků u našeho a sousedního stolu byli velmi srdeční a kamarádští hlavně Jiří Setínský, Choceňák Vašek Šeda a Kyjovák Franta Křivánek. Na bloku žili i někteří staří páni, tzv. osmadvacátníci, sebrání tohoto říjnového dne, tak dr. Epstein z Kolína, Kutnohorák bratr Horných aj. Nejstarší ze starých pánů pracovali v poměrně klidném komandu pod střechou, na plení a spravování punčoch; např. bratr Hrádek a staříčkový bratr Kalivoda, ruský legionář, který měl možnost porovnat německý koncentrák se zajateckými tábory v Rusku za první světové války i po ní, upřímně nás ujistil, že to tam bylo o značné poznání horší. Svěrázný byl bratr Zítka, domovník z roháku u Palackého mostu a člen Klubu za starou Prahu. Bájil nám zábavně o údajných objevech tajných chodeb pod Vltavou na Malou Stranu, kam nás sliboval po propuštění zavést. I užívali jsme si teď ryzí českosti nového bloku s opravdovou chutí.

Ale nejen tato ryzí českost zakládala v dubnu úplnou změnu našeho denního rytmu oproti životu na bloku 27; základní změna tkvěla v zahájení účasti na práci ve velkých komandech venku za táborovou zdí. Vyhlášená letní pracovní doba byla podstatně delší než zimní, kdy se vstávalo v šest hodin. V létě budilo zvonění tábor ve čtyři, po úklidu, mytí a po snídani byl o 2 hodiny časnější apel a po povelu „Arbeitskomandos eintreten!“ jsme nastupovali s ostatními heftlinky podle předem večer určeného nasazení do jednotlivých komand.

Ve druhé třetině dubna se protřhl líně tekoucí čas „bláznivé války“ německým útokem na Dánsko a Norsko. Vzrušilo nás to a nově roztočilo kola našeho fatálního optimismu. Sledovali jsme města a přístavy námořních výsadků britských a pak sledovali zápas o Narvik, který trval až do konce května, a zprávy o činnosti britského letectva podle míst v Norsku, na něž Němci přiznávali anglické útoky. Do našeho tábora poslala tato okupace jediný, nárazový pozdrav, v podobě dánského másla, které nakratičko nahradilo obligátní německý margarín na porcích našeho černého chleba.

Největší událostí tohoto našeho jara však bylo propuštění dvou set kluků na Hitlerovy narozeniny 20. dubna. Bylo nám to signálem, že se snad přece jen taky dočkáme návratu domů. Dojem z této jakési naší dílčí amnestie však překonaly události s proražením spojenecké linie v Holandsku, Belgii a severní Francii, ohavné dny porážky a rozdrčení mnichovácké Francie v červnu.

Veliké vzrušení do našich řad vnesla 1. srpna malá asi 20 nebo 30 kluků všeho všudy čítající „vářka“ propuštěných domů. Byli to tentokrát vesměs kluci z naší brněnské dodatkové akce gestapa, a to jsme my ostatní přijali jako poslední zaklapnutí pastí. Odjeli mí velmi blízcí kamarádi jako Jaroušek Zikmund, Milan Tuček, Jarek Boubela, Tonda Balík, Karel Spazier, Pavel Bím, Karel Suchan, Arnold Budík a řada dalších. My zbyli jsme si připadali rázem jako ztroskotanci, které poslední záchranná loď nechává na ostrově kanibalů,

a bylo nám hořko, nač to tajit. Sám jsem rychle zchátral, těžce se nachladil a Hans Bazynski mě poslal s pořádnou horečkou na revír. Po návratu na blok mě pak zařadil do stubendienstu, což od něho bylo velice milé, a přidělil mě za tischältesta u stolu č. 4, kde seděla proti asi šesti klukům většina starých pánů. Studenti patřili do tzv. Baubyra, tj. k našim prominentům s báječným komandem. Ze starých pánů tam byl osamělý bývalý námořník Števa Novotný, účastník vzpoury ve válečném loďstvu v Boce Kotorské, o níž velmi zajímavě vypravěl. Námořnické mládí ho zřejmě usměrnilo na celý život, a ještě když jsem ho někdy r. 1959 navštívil v Městské knihovně, kde měl administrativní práci, visely mu nad hlavou na stěně barevné obrázky nějakých starobyklých ponorek.

Podzím přinesl jednu novinku všem nám mimořádně vítanou a milou. Při odrážení náporu luftwaffe v bitvě o Anglii začaly královské letecké síly oplácet a za některých nocí, ba už i k večeru, byly houkány náletové poplachy. Někdy bylo slyšet bombardování a zuřivou palbu protiletadlové obrany. Leželi jsme ve tmě na slavnících a drželi palce Churchillovým hochům, vzdáleně tušíce mezi nimi i své kamarády a známé třeba Franty Teplého a Rambouska. Největší nadšení v nás budilo srovnání dalekého akčního rádia Britů, vracejících se po náletech zpět do Anglie nebo Skotska, kdežto Němci si proti Anglii vzletali z letišť jen přes La Manche. Svědčilo nám to – a právem – už v tomto roce a po prvním důležitém vítězství RAF – o současné a bohdá dále narůstající technické převaze našeho spojence nad nepřítelem. A tu se jednoho krásného večera stalo, že se nálet konal v době Molotovovy návštěvy u Ribbentropa v Berlíně. Škodolibě jsme se radovali, že i on, ztělesňující nám obrat sovětské zahraniční politiky po Mnichově, musí pěkně opustit slavnostní recepci a běžet s ostatní čeládkou do sklepa. Lidské instinkty bývají občas moudřejší než intelekt, které je přece jen možno oklamat.

Před Vánoce 1940 přišla zpráva, že bude velká dovolená ve strážních útvech SS, takže odpadne 14 dní nástupů do práce a heftlinkům tak kynou klidně svátky. Ale nás na blok 53 přišel navštívit Willi Schulze, náš nejlepší kamarád z bloku 27, s tvrzením, že nese z politického oddělení zaručenou zprávu o novém seznamu dvou set studentů určených k propuštění. Teď jednotlivým klukům do očí oznamoval, že jejich jména v seznamu viděl; řekl to i mně. Seděli jsme za stoly tiše a cítili jsme, jak nás prudce začíná zahřívat plamen radostí. A ráno skutečně, ještě za tmy, kdy si posel z pisárny musel svítit na list seznamu, byli jsme přečtení téměř všichni „Brňáci“, vybaveni pak z effektenkamru svými cennostmi, hodinkami a vyplacenou hotovostí, posílanou nám postupně na konto rodiči. Vydali nám propouštěcí listy, platné také jako volné jízdenky domů, rozloučil se s námi obrejlíčkováný Harry a otcovská slova varování před návratem do lágru k nám pronesl sám lagerführer. Položil nám na srdce, že není radno o všem v lágru prožitém a spatřeném na veřejnosti vykládat. Je to naše sladké tajemství a jeho zrada se rovná zpáteční jízdence do tábora. V tom smyslu pak že varuje před alkoholem, neboť ten často rozvazuje jazyk, a pak tedy – běda! Jeden ze sudeťáckých esesáků nás pak vy-

provodil vnější bránou až na silnici vedoucí do města Oranienburku, klidně nám popřál šťastnou cestu a na neshledanou. Byli jsme venku a div jsme se nevznášeli štěstím. Vypadali jsme děsně i nehledě na takové věci jako moje impetigo. Zimníky a klobouky z pytlů byly beznadějně pomačkané. Vypadali jsme, jako by nás byl sežvýkal a vyplívl slon nebo brontosaurus, ale vyzváněly v nás všechny zvony světa. Potom jsme vstoupili do nádraží prodloužené berlínské podzemní dráhy a jí dorazili do Berlína. Nádraží, z něhož jsme pak odjížděli na jih, bylo obrazem dokonalé bídy. Mravenišťe zubožených lidíček, vůbec žádná restaurace, jako bývá na našich nádražích, jen pulty na eintopf, nabízející pouze prázdnou a pitomou polívku. Nádraží v Drážďanech potom charakterizoval nepopsatelný a nevládnutelný zmatek, diametrálně odporující představě o německé pořádkumilovnosti. Nikde spolehlivé návěští o odjezdech vlaků, nikde informace, nikde samozřejmě ani sousto potravy. Z hrozně únavy, která se na nás k večeru navalila jako těžká duchna z písku a šterku, usnuli jsme na příchodovém schodišti k nástupišťím a potom se probudili zoufalí, že nám třeba náš vlak ujel. Pozdě k ránu jsme pak nastoupili do vlaku majícího jet do Lovosic, kde snad kynulo přesezení, ale byli bychom z Lovosic došli už i pěšky. Ale jelo to až do Prahy. Zaběhl jsem napřed za bráchou Liborem do Poldiny hutí, ten pak slíbil přijít za námi na nádraží. Pádil jsem za kluky, kteří zašli do samoobslužné restaurace v Hyberské, kde už je lidé hostili. Naše žaludky však dlouho nesnesly nezvyklé pokrmy a brzy opět zely prázdnou. Jezdilo se tehdy bidně, a tak se v údolí Svitavy začínaly už klást večerní stíny a v Bílovicích vyskakovala první světýlka. A pak už nádraží! Tramvaj do Králova Pole! Nádherná brněnská čeština kolem. Ulice dětství: Nová, Pražská, Palanda. Vzhůru po staré Bartošce! A už je to tady. Zvonek. Klaply dveře, drobné kroky. Stojím a nějak nevidím, všecko se rozmazává. Potom se dveře otevřou a stojí v nich moje malá sestřička. Opravdu je z ní už dívenka. Tisknu si ji tiše na prsa. Maminka. Táta. Teplý byt. Náš dolní pokoj. Ještě k tomu s vánočním smrkem. Dovolte mi, abych se odmlčel.

• • •

Z celé „brněnsko-vídeňské“ skupiny jsme se vrátili ochuzeni o dva muže: Igora Helferta a Maugliho. Ti se dočkali propuštění až na Vánoce 1942 a oni to také byli, kdo nám vyprávěl o dalším životě v lágru, o rozbití táborové samosprávy a o hromadném vraždění sovětských zajatců na Industrichofu i o porážkách provazem na apeláku.

Igor Helfert pracoval po dostudování jako československý konzul v Hamburku. Tam se z pohledu komunistů provinil tím, že jednoho exilového přítele podpořil v nouzi skrovnou částkou. Vykonstruovali z toho proces a Igor byl odsouzen k několikaletému trestu, který si odpykával v Jáchymově, Leopoldově a jinde. To už byl ženatý a měl dvě děti. Při kterémsi amnestii ho propustili a přikázali mu pobyt na odlehlém venkově, v Rychlebských horách na severu Opavska. Za Pražského jara 1968 odtud přišel do Prahy a podal si žádost o rehabilitaci. Po ruském vpádu však déle nečekal a odešel s rodinou do exilu, do Kanady.

Ze současné medicíny

Náhlá srdeční smrt – možnosti její prevence a léčby

MILAN KOZÁK

Úvod

Náhlá srdeční smrt (NSS) je častou příčinou úmrtí, kde v naprosté většině jsou příčinou choroby kardiovaskulární a cerebrovaskulární, mozkové cévní příhody. Přestože v posledních 40–50 letech klesá počet NSS, podílí se NSS významně na celkovém počtu úmrtí (viz graf č. 1). Např. podle statistiky zveřejněné v r. 2001 se jedná v USA o 450 000 případů ročně a tento počet převyšuje sumaci úmrtí na karcinom prsu, karcinom plic, cévní mozkové příhody a AIDS. NSS tvoří asi 50% úmrtí z kardiovaskulárních příčin. [1]

Definice

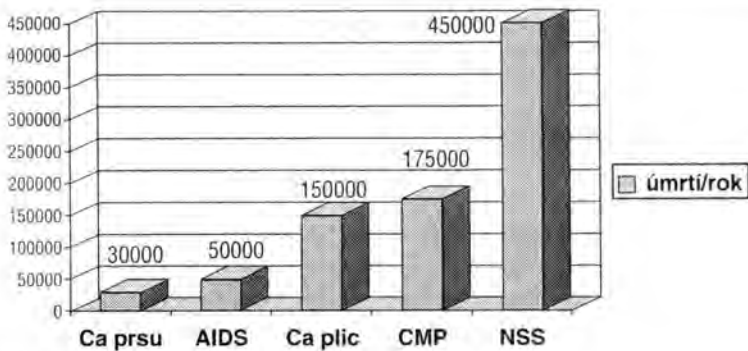
Do mortalitní skupiny náhlé srdeční smrti jsou zařazeni všichni *pacienti, kteří po akutně vzniklé ztrátě vědomí umírají z kardiální příčiny do jedné hodiny od rozvoje symptomů. Způsob tohoto úmrtí je hodnocen jako neočekávaný v neočekávané chvíli u osoby bez známého onemocnění srdce nebo s ním.*

Je známa celá řada rizikových znaků NSS (např. hypertrofie levé srdeční komory, abnormality koronárních tepen, zánětlivá onemocnění myokardu, vrozené genopatie iontových kanálů atd.), avšak nejčastější nozologickou jednotkou nesoucí riziko náhlé srdeční smrti je ischemická choroba srdeční (ICHS), kdy se její akutní i chronické formy podílejí na NSS v 80% případů. 10–15% NSS je vázáno na dilatující a hypertrofickou kardiomyopatii a 5% na zánětlivá onemocnění srdce a nemoci chlopenního aparátu.

Podle evropské statistiky umírá v Evropě denně 2.500 pacientů náhlou srdeční smrtí. Maligní arytmie (fibrilace komor, flutter komor a rychlé komorové tachykardie) se na NSS podílejí v 80–90%. [2,3,4] Při všeobecně malé účinnosti kardiopulmonální resuscitace v terénu (průměr 15%) tak většina pacientů umírá již při první epizodě setrvalé maligní arytmie.

Současné poznatky

NSS až v 50% případů vzniká jako první a současně poslední projev ischemické choroby srdeční nejčastěji u mužů ve středním věku. Taylor a spol. zaznamenali přítomnost eroze nebo ruptury sklerotického koronárního plátu u 2/3 ze 79 pitvaných pacientů, kteří zemřeli náhlou srdeční smrtí. [5]

Graf. č. 1: Příčiny úmrtí v USA (Circulation 2001)

Nejčastějším mechanismem NSS je vznik komorové tachykardie degenerující do hemodynamicky netolerované fibrilace komor s následnou asystolií (95% případů). Dalším možným mechanismem je bradyarytmie nebo elektro-mechanická disociace, a to častěji u pacientů s již rozvinutým organickým onemocněním srdce. [6] Pokud je první ekg u pacienta s oběhovou zástavou snímáno s delším odstupem než 5 min od vzniku synkopy, přibývá falešně pozitivních asystolických a bradyarytmických vysvětlení NSS (až 25%). [7] U pacientů s ICHS byly popsány dvě základní charakteristiky vzniku maligních arytmií. V prvním případě spouští ischemie komorovou tachyarytmii u pacienta bez přítomné jizvy v myokardu nebo s ní a ve druhém případě vzniká komorová tachyarytmie na podkladě anatomického substrátu (ve většině případů se jedná o jizvu po IM), a to bez přítomné akutní ischemie. Významný vliv na vznik arytmiie může mít řada hemodynamických, neurofyziologických a oxogenních toxických faktorů.

Strategie a možnosti prevence

Nabízí se několik strategií, jak výskyt NSS předcházet nebo redukovat. Na prvním místě bude **eliminace rizikových faktorů** (hypertenze, hyperlipoproteinémie, kouření, hypoaktivita, diabetes, nadváha), dále **časná diagnostika ICHS** (anamnéza, zátěžové testy, screening pacientů s multiriziky) a v neposlední řadě je třeba zvýšit **efektivitu kardiopulmonální resuscitace (KPR)**.

Přes současný rozvoj všech výše uvedených strategií zůstává výskyt NSS vysoký. Proto je v současné medicíně snaha nalézt optimální marker rizika NSS. Jouven a spol. [8] v rozsáhlé epidemiologické studii „Paris Prospective Study I“ sledovali po dobu 23 let 7 079 mužů, kteří dosáhli v letech 1967 – 1972 43-52 let věku. Monitorovali všechny známé rizikové faktory, prováděli biochemická vyšetření krve. Během sledování zemřelo 2083 mužů; 603 úmrtí bylo z kardiovaskulárních příčin, z těchto tvořila NSS 20 %. Výsledky jsou spíše pesimistické – jako nejsilnější prediktory NSS se jeví přítomnost diabe-

tu s koeficientem relativního rizika 2,21 a pozitivní rodinná anamnéza náhlého úmrtí s koeficientem RR 1,8. Prozatím tedy nemáme žádný marker rizika, který by dokázal z povšechné populace vyčlenit ty 0,2% osob, kteří zemřou náhlou srdeční smrtí. U pacientů s prodělaným infarktem myokardu (IM) je situace optimističtější. Podle posledních epidemiologických studií sledujících výskyt náhlé srdeční smrti u pacientů s prodělaným IM lze uzavřít, že výskyt akutního infarktu myokardu (AIM), ale zařazení nových metod terapie AIM do klinické praxe. Éru trombolytické terapie AIM vystřídala éra přímých koronárních intervencí, která s sebou nese vysoké procento rekanalizací infarktových tepen, vznik menší jizvy, lepší funkci levé srdeční komory, menší denervaci myokardu a často odstranění reziduální ischemie (ošetření zbývajících koronárních tepen s hemodynamicky významnými stenózami formou elektivně provedené balónkové angioplastiky a stentováním, případně kardiochirurgickou revaskularizací). Koronární intervence v kombinaci s následnou optimální farmakoterapií zahrnující kromě ACEI (inhibitor angiotensin-konvertujícího enzymu), betablokátorů a acetylsalicylátů nová antiagregancia a hypolipidemika tak vedou k nižšímu výskytu maligních arytmií a náhlé arytmiické srdeční smrti po prodělaném infarktu myokardu. [9,10] Na počátku 90. let se u pacientů po prodělaném IM udávalo až 20% riziko náhlé srdeční smrti v prvních 12 měsících po IM. [11] Současné reference udávají významně nižší výskyt NSS u pacientů po IM. Např. Huikuri a spol. zaznamenali u 700 pacientů po IM při 43 měsíčním sledování pouze 3,2% výskyt NSS při celkové mortalitě souboru 8,7%. Na stejném souboru pacientů se snažili autoři vytípat optimální marker rizika NSS. Svou práci končí konstatováním, že všeobecně uznávané markry rizika (dysfunkce levé srdeční komory, přítomnost nesetrvalech komorových tachykardií a přítomnost pozdních komorových potenciálů) měly velmi nízkou pozitivně prediktivní hodnotu (8 %, 12 respektive 13 %). [10]

Nové nefarmakologické i farmakologické terapie ICHS mají jeden významný vedlejší produkt. Umožňují pacientům přežít dříve fatální koronární příhody, přečkat reinfarkty a za pomoci biventrikulárních kardiostimulátorů a implantabilních defibrilátorů se dostat do pokročilých forem srdečního selhání. V současné kardiologické praxi prožíváme „epidemii“ srdečního selhání. V evropské populaci se na přelomu století vyskytovalo 6,5 milionu osob s pokročilým srdečním selháním. Roční incidence se odhaduje na 580.000 nových případů. Při roční mortalitě na srdeční selhání 300.000 to znamená, že každý rok přibývá v evropské populaci 280.000 osob s pokročilým srdečním selháním. [12] V letech 1993 - 2000 proběhla ve Velké Británii multicentrická studie „United Kingdom-heart failure evaluation and assessment of risk trial“, která byla zaměřena na analýzu příčin smrti a hledání možných neinvazivních markerů rizika náhlé srdeční smrti u pacientů s chronickým srdečním selháním. Bylo sledováno celkem 553 pacientů. Během sledování zemřelo 201 z nich, z toho 67 (33 %) náhlou srdeční smrtí. Nebyl nalezen jediný marker, který by

měl dostatečně vysokou pozitivní predikci náhlé srdeční smrti [13]. Jinými slovy – s použitím současných neinvazivních markerů rizika, které vykazují i ve vzájemných kombinacích velmi nízkou pozitivně prediktivní hodnotu a senzitivitu, jsme schopni v populaci pacientů po infarktu myokardu vybrat pacienty s nízkým rizikem náhlé srdeční smrti, ale nejsme schopni označit vysoce rizikové jedince, které bychom dokázali ochránit např. implantací defibrilátoru. Toto je hlavní limitace jejich užití v běžné klinické praxi. [14,15]

Defibrilace

Přestože od prvního popisu komorové fibrilace v experimentu na psím srdci [16] uplynulo již 156 let a od r. 1947 je známa i její terapie – defibrilace [17], zůstává komorová fibrilace hlavní příčinou náhlé srdeční smrti. V Evropě je denně vystaveno oběhové zástavě 2.500 lidí a 90% má na svědomí právě fibrilace komor. Pro primární úspěšnost u fibrilujícího pacienta se jeví jako **klíčový interval pro časnou defibrilaci 3-8 min** od vzniku oběhové zástavy. V tomto intervalu lze dosáhnout až 60% úspěšnosti. Z úspěšně resuscitovaných v terénu je však z následné hospitalizace propuštěno pouze 5-9 % pacientů, ostatní umírají.

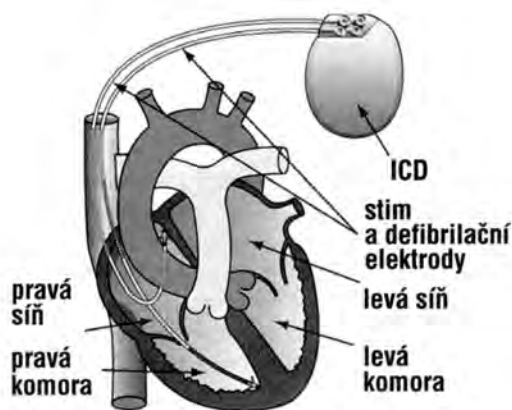
*Obr. č. 1
Automatizovaný externí
defibrilátor s nalepovacím
elektrodovým systémem*

V posledních 15 letech se zvláště v USA rozšiřuje užívání **automatických (automatizovaných) externích defibrilátorů (AED)** – přístrojů s hlasovým naváděním, které může po krátké instruktaži obsluhovat i laik (viz obr. č. 1). Přes řadu kontrolovaných studií však dosud není jasné, na kterých místech by se měly AED umístit (PAD study) [18] a zda-li zásadním způsobem ovlivní prognózu pacientů s fibrilací komor. Užití AED rychlou zdravotní pomocí (OPALS study) [19], hasičskými [20] ani policejními sbory [21] nevedlo k prokazatelně větší efektivitě v obnově oběhu. Taktéž umístění AED do rezidenčních čtvrtí (PAD study) nebo domácností [22] nemělo jednoznačný efekt.

Individualizace rizika náhlé srdeční smrti přináší od r. 1981 do klinické praxe novou metodu – **implantaci kardioverteru-defibrilátoru – ICD** [23]. Jejich efektivita v redukci celkové mortality byla prokázána nejdříve na poli sekundární prevence – u pacientů po prodělané oběhové zástavě (AVID study) a posléze na poli primární prevence – u pacientů s rizikovými znaky (dysfunkce levé srdeční komory, přítomnost nesetvalých komorových tachykardií.), avšak bez setrvalé maligní arytmie v anamnéze (MUSTT, CIDS, MADIT I, MADIT II). Současné ICD systémy (viz obr. č. 2, 3) jsou vysoce senzitivní k záchytu maligních arytmií, vysoce specifické při diskriminaci mezi supra-ventrikulárními a komorovými arytmiemi, užívají stupňovité terapie (antibradykardické, antitachykardické, kardioverze, defibrilace). Ročně se jich na světě implantuje více než 300.000, v ČR se jedná přibližně o 170 přístrojů na 1 milion obyvatel.

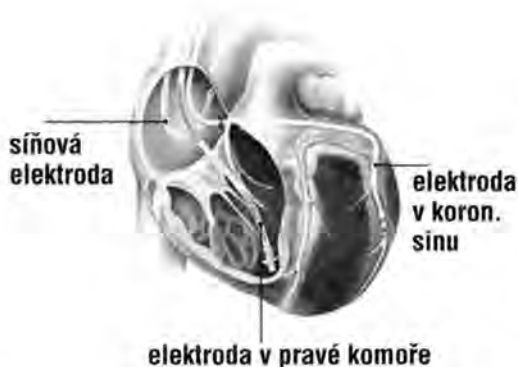

Obr. č. 2 – Implantabilní kardioverter-defibrilátor a defibrilační elektroda

Obr. č. 3
Dvoudutinový ICD se stimulační elektrodou v oušku pravé síně a defibrilační/stimulační elektrodou v hrotu pravé srdeční komory

V posledních 6 letech se na specializovaná kardiologická pracoviště dostaly nové řady ICD vybavené možností biventrikulární kardiostimulace = srdeční resynchronizační terapie SRT (viz obr. č. 4) a byly odstartovány studie srovnávající samotnou SRT kardiostimulací nebo ICD s SRT kardiostimulací. Je pochopitelné, že v těchto studiích dominují ICD s SRT. Kdy např. ve studii COMPANION bylo dosaženo 43,4% snížení celkové mortality ve větví s ICD + SRT oproti konzervativně léčeným pacientům. Tato léčba byla též superiorní samotné SRT, kde byla redukována mortalita pouze o 23,9 %.

Obr. č. 4

CRT systém se síňovou elektrodou, defibrilační a stimulační elektrodou v pravé komoře a stimulační elektrodou v laterální větvi koronárního sinu pro stimulaci levé srdeční komory.

Implantabilní kardiovertery-defibrilátory jsou vysoce efektivní v minimalizaci rizika náhlé srdeční smrti. Resynchronizační terapie je vysoce efektivní u správně indikovaných pacientů s rozvinutým srdečním selháním a kombinace ICD+SRT se dle současných poznatků jeví jako efektivnější terapeutický přístup u pacientů s rozvinutým chronickým srdečním selháním, kdy je schopna kromě zvýšení kvality života pacientů cestou zlepšení funkčního stavu též minimalizovat riziko náhlé srdeční smrti.

Ambulantní a klinická praxe

V prevenci náhlé srdeční smrti v běžné ambulantní a klinické praxi pokládáme za nejdůležitější:

- *provedení maximálně možné včasné intervenční nebo chirurgické revascularizace myokardu (u pacientů s ICHS)*
- *terapii srdeční nedostatečnosti u všech pacientů s klinickými známkami srdeční insuficience nebo všude tam, kde je funkce levé komory (EF LK) pod 0,40, s velkým důrazem na terapii betablokátorů v maximálně tolerované dávce*
- *implantaci ICD – implantabilního kardioverteru-defibrilátoru včetně případné srdeční resynchronizační terapie*

K implantaci ICD jsou v současnosti indikováni **ze sekundárně preventivních důvodů** všichni pacienti po oběhové zástavě při maligní arytmií, která byla mimo akutní infarkt myokardu, iontovou dysbalancí nebo metabolický rozvrat. Dále pacienti s komorovými arytmiemi při dysfunkční levé srdeční komoře a pacienti po synkopě, kdy lze při programované stimulaci komor indukovat hemodynamicky kompromitující arytmií.

Relativně nově jsou k implantaci ICD též **primárně preventivní důvody**, kdy se pacient profiluje rizikově stran náhlé srdeční smrti, ale dosud nebyla zachycena žádná maligní arytmie. Jedná se o pacienty s ICHS po IM s EF LK 0,35, přítomnými nesetrválými komorovými tachykardiemi (3 a více QRS komplexů o frekvenci nad 120/min diagnostikované zpravidla z 24 hod ekg Holtera), u kterých jsme schopni stimulací spustit setrvalé komorové tachydysrytmie. Dále je to skupina pacientů s ICHS po IM s EF LK 0,30, ve funkční skupině NYHA II resp III s rozšířením QRS komplexu nad 120 ms. [24, 25]

Abychom byli schopni tyto rizikové pacienty diagnostikovat, je třeba u všech pacientů po prodělaném infarktu myokardu znát základní echokardiografické parametry a rutinně provádět dlouhodobé ekg Holtery. U všech ostatních rizikových pacientů (muži, kuřáci s komorbiditami) anamnesticky pátrat po projevech srdeční ischemie a vyšetřovat je stran přítomné ICHS.

Výhled do budoucnosti

V prevenci náhlé srdeční smrti bude třeba vyvinout nové postupy a techniky, které umožní screeningování celé populace, která má sice malé riziko NSS (0,1-0,2 %), avšak počet jedinců umírajících náhlou srdeční smrtí v celé populaci je velmi vysoký. Poslední epidemiologické studie, které popisují spojitost mezi pozitivní rodinnou anamnézou na výskyt náhlé srdeční smrti a vznikem maligní arytmie během akutní koronární příhody, kladou důraz na existenci „rizikového genotypu“. Ke vzniku maligní arytmie budou mít pravděpodobně sklon jedinci s vrozenými abnormitami iontových kanálů, případně akutně vzniklá ischemie může přispět k arytmiické primomanifestaci vrozeného onemocnění.

Nalezení „rizikového genotypu“ a plošná genotypizace populace by tak mohly významně přispět k záchytu rizikových jedinců.

Literatura

1. Zheng ZJ, Croft J, Wayne HG, Mensah GA: Sudden cardiac death in the United States, 1989 to 1998. *Circulation* 2001;104:2158-2163.
2. Eisenberg MS, Cummins RO, Damon S, Larsen MP, Hearne TP: Survival rate from out-of-hospital cardiac arrest: recommendation for uniform definitions and data to report. *Ann Emerg Med* 1990;19:1249-1259
3. Gillum RF: Sudden coronary death in the United States, 1980-1985. *Circulation* 1989; 79:756-765

4. Pisa Z: Sudden death: a worldwide problem. In: Kulbertus H, Wellens HJJ (eds). Sudden Death. The Hague, The Netherlands: Martinus Nijhoff:1980: 3-10.
5. Taylor AJ, Burke AP, O'Malley PG: A comparison of the Framingham risk index, coronary artery calcification, and culprit plaque morphology in sudden cardiac death. *Circulation* 2000;101:1243-6.
6. Huikuri HV, Castellanos A, Myerburg RJ: Sudden death due to cardiac arrhythmias. *A Engl J Med* 2001;345(20): 1473-1483.
7. Hallstrom AP, Eisenberg MS, Bergner L. The persistence of ventricular fibrillation and its implication for evaluating EMS. *Emerg Health Serv Q* 1983;1:41-47.
8. Jouven X, Desnos M, Guerot C, Ducimetiere P: Predicting sudden death in the population: The Paris Prospective Study I. *Circulation* 1999;99:1978-1983.
9. Myerburg RJ: Sudden cardiac death: exploring the limits of our knowledge. *J Cardiovasc Electrophysiol* 2001;12:369-381.
10. Huikuri HV, Tapanainen JM, Lindgren K et al: Prediction of sudden cardiac death after myocardial infarction in the beta-blocking era. *J Am Coll Cardiol*:2003,42(4):652-8.
11. Myerburg RJ, Kessler KM, Castellanos A: Sudden cardiac death: Structure, function, and time-dependence of risk. *Circulation* 1992; 85(S1):1-2.
12. Wilkerson group survey: Congestive heart failure worldwide markets, clinical status and product development opportunities. New Medicine, Inc. 1997;1-40.
13. Kearney MT, Fox KAA, Brooksby Wp et al: Predicting sudden death in patients with mild to moderate chronic heart failure. *Heart* 2004;90:1137-1143.
14. Křivan L., Kozák M., Sepší M., et al.: Využití turbulence srdečního rytmu v rizikové stratifikaci nemocných po prodělaném infarktu myokardu. *Cardiol* 2005;15(5):219-224.
15. Křivan L. Náhlá srdeční smrt, jak jí předcházet. *Kardiol Rev* 2006;8:20-24.
16. Hoffa M., Ludwig C: Einige neue Versuche über Herzbewegung. *Zeitschrift Rationelle Medizin*, 1850; 9:107-144.
17. Beck C.S., Pritchard W.H., Feil H.S. Ventricular fibrillation of long duration abolished by electric shock. *Jour. Amer. Med. Assoc.* 1947; 135: 985.
18. Willoughby PJ, Caffrey S. Improved survival with an airport based PAD program. *Circulation*. 2000; 102: 11-828
19. Stiell IG, Wells GA, Field BJ et al. Improved out-of-hospital cardiac arrest survival through the inexpensive optimization of an existing defibrillation program: OPALS Study Phase II. *JAMA*. 1999; 281:1175-1181.
20. Kellermann AL, Hackman BB, Somes G et al. Impact of first-responder defibrillation in an urban medical services system. *JAMA*. 1993; 270:1708-1713.
21. Weaver W, Hill D, Fahrenbruch CE, et al. Use of the automatic external defibrillator in the management of out-of-hospital cardiac arrest. *A Engl J Me d*. 1988; 319:661-666.
22. Eisenberg MS, Hallstrom AP, Copass MK et al. Treatment of ventricular fibrillation: emergency medical technician defibrillation and paramedic services. *JAMA*. 1984; 251: 1723-1726.
23. Mirowski M, Reid PR, Mower MM, Watkins L, Gott VL, Schauble JF, Langer A, Heilman MS, Kolenik SA, Fischell RE, Weisfeldt ML: Termination of malignant ventricular arrhythmias with an implanted automatic defibrillator in human beings. *N Engl J Med* 1980;303:322-324.
24. Křivan L., Sepší M., Semrád B. Péče o nemocné s implantabilními kardiovertery-defibrilátory: Co by měl vědět každý lékař. *Vnitř. Lék.* 2004;50:54-60.
25. Camm JA, Lüscher TF, Serruys PW: Sudden cardiac death and Resuscitation in The ESC Textbook of Cardiovascular Medicine. Blackwell Publishing, Oxford UK, 2006. cap 33: 973-991.
26. Denton TA, Diamond GA, Helfant RH et al: Fascinating rhythm: a primer on chaos theory and its application to cardiology. *Am Heart J* 1990;120: 1419-1440.

Redakci Universitas došlo

- Book of Abstracts.** 17th HELMINTHOLOGICAL DAYS 2009. Ed.: Iveta Hodová, Božena Koubková. Masaryk university Brno, 2009
- Evropské finanční systémy 2009.** Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Masarykova univerzita Brno, 2009
- COFOLA 2009: Key Points and Ideas.** Eds.: Radovan Dávid, Jan Neckář, David Sehnálek. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Miroslav Holman, *Glosy veršem.* Masarykova univerzita Brno, 2009
- Identity through Art, Thought and the Imaginary in the Canadian Space.** Ed. Petr Kyoušek, Jeff Vanderziel, Kateřina Prajznerová, Petr Vurm. Masaryk University, Brno 2008
- Jana Klánová, Pavel Čupr, Jiří Kohoutek, Ivan Holoubek. **Application of Passive Sampler for Monitoring of POPs in Ambient Air. Part I: Model monitoring network in the Czech Republic.** Masaryk University Brno, 2007
- Jana Klánová, Pavel Čupr, Jana Borůvková, Jiří Kohoutek, Radovan Kareš, Petra Příbylová, Roman Prokeš and Ivan Holoubek, **Application of Passive Sampler for Monitoring of POPs in Ambient AIR. Part IV: Model monitoring network in the Czech Republic.** Masaryk University Brno, 2007
- Jana Klánová, Pavel Čupr, Ivan Holoubek, Jana Borůvková, Petra Příbylová, Radovan Kareš, Jiří Kohoutek, **Application of Passive Sampler for Monitoring of POPs in AMBIENT AIR. Part V: Pilot study for development of the monitoring network in Central and Eastern Europe.** Masaryk University Brno, 2007
- Jana Klánová, Pavel Čupr, Ivan Holoubek, Jana Borůvková, Petra Příbylová, Radovan Kareš, Jiří Kohoutek, Alice Dvorská, Tomáš Tomšej, Tomáš Ocelka, **Application of Passive Sampler for Monitoring of POPs in Ambient Air. Part VI: Pilot study for development of the monitoring network in the African kontinent.** Masaryk University Brno, 2008
- Jana Klánová, Pavel Čupr, Ivan Holoubek, Jana Borůvková, Petra Příbylová, Radovan Kareš, Jiří Kohoutek, Alice Dvorská, Jiří Kompres, **Towards the Global Monitoring of POPs.** Masaryk University Brno, 2009
- Zdeňka Kubíková, Barbora Zuchová a kolektiv, **První pomoc a jak ji učit.** Masarykova univerzita Brno 2009
- MEFANET report 02** Information technology and e-learning in medical education. Ed.: Daniel Schwarz, Ladislav Dušek, Stanislav Stípek, Vladimír Mihál, Chris Paton. Masaryk university Brno, 2009
- Proceedings from an international Conference on Stories and Narratives in Foreign Language Teaching.** Rita Collins, Martin Němec (eds.) Masaryk University Brno, 2009. CD
- Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity řada historická** Studia historica brunensia, C 55. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity.** Řada hudebněvědná. H-42-43. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity.** Řada psychologická. P 13. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity, řada teoretická.** Vliv uvážení na obsahovou expanzi a restrikci obchodněprávních norem. Sborník příspěvků. Ed.: Josef Bejček. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Spousta Vladimír, **Hudebně-literární slovník světových skladatelů.** Masarykova univerzita Brno, 2009. CD
- 53. studentská vědecká konference 19. května 2009.** Program a sborník abstraktů. Masarykova univerzita Brno, 2009
- Tošenovský Ludvík, **Za pravdou ve filozofii v průvanu společenských proměn.** Orego 2009

Viry a nádory

JAN ŠMARD A SEN.

Zhoubné nádory jsou velmi častou příčinou úmrtnosti lidí – a přitom příčinou 15% - 20% všech zhoubných nádorů člověka jsou perzistující virové infekce. Nádor sám ovšem není onemocněním infekčním. Proto také podezření, že alespoň některé nádory by mohly být působeny virem, se jen těžce prodíralo k vědeckému potvrzení přesto, že kličilo už na konci 19. století; už tehdy totiž lidstvo poznalo, že viry existují.

Přesně řečeno, už tehdy lidstvo poznalo, že mozaikovou chorobu rostlin tabáku způsobuje virus; ale nevědělo ještě, co si má pod tímto pojmem představit. Teprve objev virových (konkrétně: bakteriofágových) plaků v kultuře citlivých (v tomto případě konkrétně bakteriálních) buněk F. d'Hérellem roku 1917 ukázal, že virus je tělísko, částice – nikoliv roztok ani enzym. Virovou částici (dnes nazývanou virion) pak mohl člověk spatřit až poté, co byl vynalezen elektronový mikroskop; a tímto prvním člověkem byl H. Ruska, který r. 1939 v takovém mikroskopu zpozoroval právě částici viru mozaikové choroby tabáku. A výzkum patogenezy této choroby se pak stal vlajkovou lodí poznávání patogenetického účinku virů obecně.

Dnes víme, že viry, infikující vhodné hostitelské buňky kterýchkoliv organismů, do nich pronikají proto, aby za využití biochemických – a obecně molekulárních – možností, které jim jejich živý obsah (tj. protoplazma se všemi potřebnými molekulami včetně enzymů) umožňuje, aby naplnily svůj vlastní životní cyklus, tj. aby se v naprosté většině případů pomnožily. A to samozřejmě nemůže zůstat bez odezvy na zdravotním stavu hostitelských buněk; a někdy tyto patogenetické interakce vedou i k jejich nádorové transformaci. Onkogenní efekt je tedy jen přídatným, vedlejším účinkem virové infekce – a tak je tomu i u člověka.

Viry, které dovedou vyvolat nádorové bujení, se označují jako nádorotvorné – tumorigenní, onkogenní. Známých onkogenních virů je naštěstí málo – ale dlužno říci hned, že jich pomalu, ale neustále přibývá. Nacházíme je mezi DNA- i RNA-viry. Tumorigenní RNA-viry shromažďuje jejich čeleď Retroviridae. (Ovšem pozor! Do této čeledi náleží i rod *Lentivirus*, k němuž patří i viry nenádorové, ale neméně fatální – viry lidské imunitní nedostatečnosti, tedy choroby AIDS: viry HIV-1 a HIV-2.) Tumorigenní DNA-viry jsou pak rozptýleny do pěti čeledí; konkrétně si je představíme níže.

A ještě je vhodné hned úvodem zdůraznit, že výzkum onkogenního efektu virů dnes patří k nejcennějším metodickým přístupům jejich molekulární biologie obecně.

Jako konkrétní historický mezník, označující vznik onkovirologie – poznávání kancerogenních efektů virů – lze uvést rok 1907. Tehdy G. Ciuffi uveřejnil sdělení, že se mu podařilo vyvolat bradavice na své vlastní kůži bezbuněč-

ným, tedy bakteriologicky sterilním filtrátem extraktu z lidských bradavic. Až v r. 1949, tedy až v éře elektronové mikroskopie, byl tento nález potvrzen a upřesněn M. J. Straussem, který našel virus v papillomech kůže člověka – a vytvořil tak systémovou čeleď Papillomaviridae pro viry, tvořící na lidské kůži bradavice; papillomaviry jsou DNA-viry a ještě o nich uslyšíme.

Už v r. 1908 byla ovšem popsána experimentální leukemie kuřat, rovněž přenosná sterilním filtrátem krve (V. Ellermann). Příčinným agens této ptačí choroby je virus ptačí leukózy ALV (avian leucosis virus); v dnešní terminologii jde o leukemii, o níž se tehdy ještě nevědělo, že je zhoubným nádorem leukocytů. A nemohlo se ještě vědět ani to, že ALV je RNA-virus. Ale nedlouho nato, r. 1911, popsal F. P. Rous rovněž u kuřat přenos zhoubného nádoru souvislé, tedy pevně tkáně: spinocelulárního (adjektivum podle tvaru buněk) sarkomu bezbuněčným filtrátem z tohoto pojivového nádoru. Zde je příčinným agens RSV (Rous sarcoma virus) – opět RNA-virus, který má přesně stejnou strukturu genomu jako ALV, ale obsahuje v ní navíc gen *src*, což je klasický onkogen; ALV jej nemá. Nicméně v této epoše zněl vědeckým světem velmi intenzivní názor, že tyto drůbeží viry jsou bezvýznamné jako modely pro onkologii člověka, tedy savce.

Všechny retroviry mají obecnou primární strukturu genomu. (Ten je, jak už víme, tvořen RNA – a retroviry jsou jedinou kategorií živých jedinců, jejichž genové informace jsou zakódovány v RNA a nikoliv v DNA.) Vždy nese čtyři charakteristické geny; jejich genom lze schematicky vyjádřit takto:

5' LTR – *gag* – *pro* – *pol* – *env* – LTR 3'

5'→3' symbolizuje směr „čtení“ sledu nukleotidů v řetězci RNA pro biologické využití

LTR (long terminal repeat) je sekvence nezbytná pro integraci virového genomu – po transkripci do DNA – do genomu hostitelské buňky; má regulační funkci

gag je gen pro nukleoprotein viru

pro je gen pro virový enzym: proteázu, štěpící původně syntetizovaný polyprotein na jednotlivé proteiny viru

pol je gen pro virový enzym: RNA-řízenou DNA polymerázu, tzv. reverzní transkriptázu

env je gen pro obalový protein viru

Některé onkogenní viry zřejmě nemají žádný onkogen. Jak tedy mohou být onkogenní?

Cesta k vysvětlení vedla námahavou prací badatelů celého světa ve 40.-70. letech 20. století. Zmíňme se alespoň o L. A. Zilberovi, který už r. 1946 zjistil, že přenos leukemie bezbuněčnými extrakty leukemických krvinek je usnadněn, je-li tento krevní nádor ke svému experimentálnímu vzniku určitým způsobem chemicky indukován, tj. vyvolán. L. Gross r. 1951 úspěšně přenesl

filtrabilní agens – virus myši leukemie – myším novorozeným, jimž vyvolal zhoubné bujení slinné žlázy, a ukázal, že pronikavé záření či onkogenní chemikálie tyto viry aktivují z latentní (provirové), perzistující fáze jejich infekce ve zdravé tkáni. L. Gross tak jako první přinesl spojovací článek mezi molekulární genetikou nádorů a jejich virovou patogenezi. V letech 1958-1964 pak H. M. Temin dokázal, že i zcela zdravá tkáň může obsahovat neaktivní provirus viru onkogenního, např. retroviru Rousova sarkomu kuřat. V dalších letech byla pak nalezena řada retrovirů, působících nádory různých savců – včetně člověka, až r. 1970 bylo D. Baltimorem a H. M. Teminem nalezeno vysvětlení: objev už zmíněné reverzní transkriptázy – enzymu, jimž jsou zcela výjimečně vyzbrojeny retroviry, z nichž naprostou většinu tvoří viry onkogenní; enzym, jenž jim umožňuje, aby v infikované buňce svou RNA transkribovaly do DNA – a tedy své genové informace přepisovaly opačným směrem, než určuje základní dogma molekulární genetiky a než je ve veškeré ostatní přírodě obvyklé: z RNA do DNA. Tuto DNA (tj. i všechny své geny) pak tyto viry dovedou integrovat (opět enzymaticky) do chromosomální DNA své hostitelské buňky. Tak se přišlo na to, že DNA každé buňky každého člověka tyto geny nese a při každém buněčném dělení do každé své dceřinné buňky – a dále všem potomkům příštích generací – předává. A že tedy tyto virové geny musí ve zdravé tkáni normálně fungovat, ač jsou to vlastně onkogeny, jež se mohou jen nepatrnými molekulárními mutacemi odlišovat od týchž genů onkogenních virů. A tyto geny byly už značnou měrou poznány.

Dnes je jich u různých savců – myši, potkana, kočky, opice a skotu – a u ptáků – kura (kuřata) a krocana – známa celá řada; jejich příklady uvedeme níže. Před jejich třípísmenná genetická označení se k rozlišení jejich lokalizace – ve viru či ve tkáňové buňce – před ně přidává buď symbol v (virový) nebo c (celulární, buněčný onkogen). Tak F. P. Rousem objevený virový onkogen kuřecího sarkomu *src* dnes známe jako *v-src* nebo jako *c-src*. Buněčné formě onkogenu se říká proto-onkogen. Buněčný protoonkogen je ovšem vždy výrazně delší než onkogen virový, protože jako v genu eukaryontního organismu jsou i v něm kódující nukleotidové sekvence – exony vzájemně odděleny vloženými sekvencemi nekódujícími – introny.

Valnou část lidského genomu tvoří přenosné genetické elementy časově pradávne a nejméně 8 % z nich obsahuje endogenní retrovirové sekvence nukleotidů; právě takové elementy byly pravděpodobně hlavními „hýbateli“ jeho evoluce. Vždyt většina genomové DNA je při expresi genomu transkribována, ale téměř 97 % z ní (tzv. repetitivní či mezerníkové sekvence, už zmíněné introny aj.) není translatováno – nekóduje proteiny a tudíž podle dosavadních vědomostí nemá smysl genových informací!

Dnes už byla přijata hypotéza, že onkogeny jsou buněčného (tedy organismového) původu (J. M. Bishop 1987). A je-li tomu opravdu tak, pak se za tímto označením skrývají opravdu geny se zcela normální, fyziologickou funkcí v buněčném metabolismu, nicméně geny, které – jsou-li nadměrně exprimovány či mutovány – mohou způsobit vznik nádoru. Ukázalo se, že jde vesměs

o buněčné geny, uplatňující se (svými produkty) v různých úrovních buněčných regulací, jako jsou geny pro membránové receptory tyrozin-kinázy, kinázy jiných aminokyselin, pro ligázy, signální molekuly transdukci, faktory transkripce či pro růstové faktory.

Nádor vyrůstá vždy z jedné buňky, jež byla nádorově transformována produktem, který si sama vyrobila: proteinem určitého onkogenu – onkoproteinem. Nádorový charakter buňky je vždy charakterizován určitým souborem vlastností resp. funkčních schopností, jichž postrádají buňky zdravé. (Obvykle se vypočítávají takto: imortalizace – buňka se neomezeně dělí; snížená závislost na přítomnosti či nepřítomnosti růstových faktorů; snížená odpověď na podněty inhibiční; odolnost vůči apoptóze – tj. vůči programované smrti buňky po patogenním podnětu; exprese neobvyklých antigenů; molekulárně genetická nestabilita; únik imunitní kontrole organismu; vlastní angiogeneze, tj. tvorba vlastních krevních vlásečnic nádoru; sklon k invazivnímu, neohraničenému růstu a ke tvorbě metastáz.

Z onkogenních retrovirů jsou známy u člověka jen lyfotropní viry HTLV-1 a HTLV-2 (human T-lymphotropic virus), jež – s dlouhou dobou latence – vyvolávají onkogenní transformaci T-lymfocytů, T-lymfocytární leukemii. Během doby latence přetrvává ve chromosomu infikovaných T-lymfocytů integrovaný provirus. Ten je posléze aktivován regulačním proteinem *Tax*, který je virem kódován. Reverzní transkripce je zde do určité míry podobná i v případech infekce neonkogenním retrovirem HIV (působícím AIDS). (Tento retrovirus je neonkogenní jen proto, že jeho transaktivátor *Tat* nemá na infikovanou buňku transformační efekt.) Jemu podobný protein virů HTLV, *Tax*, je onkogenní proto, že se asociuje s onkoproteinem Ras a tím nadměrně zvyšuje svou aktivitu; tak je navozena „imortalizace“ hostitelské buňky a s ní všechny zmíněné charakteristiky buňky nádorové.

Virus HTLV-1 nemá žádný klasický onkogen. Pomalá transformace hostitelské buňky tímto onkovirem je dána tehdy, když jako retrovirus náhodně integruje svou cDNA (reverzní transkript jeho RNA) do regulační sekvence některého onkogenu buněčného nebo alespoň do její těsné blízkosti – a svými vlastními regulačními sekvencemi ji stimuluje k jeho expresi.

Retroviry mají – vzhledem ke složitosti svého životního cyklu – tento cyklus vždy značně dlouhotrvající: dosahuje řádově měsíců až let. Výrazně kratší je cyklus DNA-virů a mezi nimi i těch, u kterých v infikované buňce zasahuje i do regulace syntézy její DNA; a tím mají také potenciál onkogenní. Takových DNA-virů je i u člověka celá řada. Jmenovitě jde o určité viry čeledi: Herpesviridae, Papillomaviridae a Hepadnaviridae. (K nim – leč jen u potkanů a křečků – přistupují ještě čeledi Adenoviridae a Polyomaviridae.) Proberme si v krátkém přehledu lidské onkogenní viry těchto uvedených tří čeledí!

Herpesviridae. Jejich genom tvoří dvouřetězcová DNA (značí se dsDNA – double stranded DNA) o délce $130\text{--}248 \times 10^3$ párů bazí. Onkogenní viry jsou v této čeledi soustředěny do podčeledi Gammaherpesviridae a jsou to: virus Epstein-Barrová (působí širokou paletu patologických efektů: infekční mono-

nukleózu, tonzilitidu – zánět krční mandle, hepatitidu (zánět jater), ale také Burkittův lymfom, nosohltanový karcinom i lymfomy po homotransplantaci kostní dřeně a ledvin) a virus Kaposiho syndromu (což je časté fatální vyústění AIDS).

Papillomaviridae. Kapsida těchto menších virů (membránou neobalených) obsahuje rovněž genomovou dsDNA, tentokrát jen o cca 8×10^3 bází. Tyto viry napadají řadu savců včetně člověka. Stálé sekvenční rozdíly v genomu lidského papillomaviru umožňují rozlišovat značný počet jeho typů (dnes už více než 95 typů); tyto varianty strukturních genů se odrážejí mj. v rozdílech proteinů L a E – a ty zase rozhodují o patogenitě typu papillomaviru pro savčí systémové rody i pro jednotlivce; z nich proteiny E5, E6 a E7 jsou onkoproteiny. Tyto proteiny napadají dělicí se buňky v bazální vrstvě pokožky, pomnožují se v nich a následně i v buňkách vrstvy nad ní, ve stratum spinosum epidermidis. Produktivní infekce pokračuje do ještě vyšších vrstev pokožky, přičemž namnožené viry dlouho setrvávají v jádrech hostitelských epidermálních buněk. Na kůži vznikají bradavice a na nerohovatějících sliznicích papilomy, což jsou nádory benigní, nezhoubné, anebo kondylomata, což už jsou nádory prekancerózní. Na kůži se bradavice mohou zvrhnout a proliferovat až ke karcinomu kůže. Některé typy papillomavirů infikují vrstevnatý dlaždicovitý epitel vagíny a děložního krčku; i tento proces často přechází do chronického dráždění, do proliferace buněk až do vzniku slizničního karcinomu. Dnešní lékařství zavádí do širokých populačních vrstev očkování mladých dívek příslušným papillomavirem jako zdravotnické preventivní opatření proti karcinomu děložního čípku.

Hepadnaviridae je čeleď, sdružující viry hepatitidy (virového zánětu jater) různých živočichů: čínských kachen, pozemních veverek, bobrů, vlnitých opic a virus hepatitidy B (nikoliv jiných typů hepatitidy!) člověka. HB (hepatitis B) virus má v kapsidě dsDNA o $3,2 \times 10^3$ párů bází; tento jeho genom kóduje tři glykoproteiny pro jeho obal, a ty v něm vytvářejí specifický povrchový antigen. Virus HB se šíří krví a pomnožuje se v jaterních buňkách, které tímto stresem degenerují. Akutní hepatitida B za určitých podmínek (např. koinfekce virem hepatitidy A, nežádoucí vlivy alimentární – jako alkohol, faktory imunitní) přechází v hepatitidu chronickou – progresivní, až v hepatocelulární karcinom. Virus HB přitom aktivuje buněčné protoonkogeny *c-ras* a *c-src*.

A tak se nakonec dostáváme k bodu, z něhož jsme vyšli. Už v historickém úvodu jsme se setkali s onkogenem *ras* a jeho produktem, onkoproteinem Ras, a to v souvislosti s biologii Rousova sarkomu kuřat (který vychází z příslušného etiologického činitele, retroviru). Takových onkogenů je už známa celá řada (jak jsme se rovněž už zmínili): *abl* (typický pro virus leukemie myši), *ras* (virus sarkomu myši), *sis* (virus sarkomu opice), *erb* (virus erytroblastózy ptáků), *myb* (virus myeloblastózy), *fes* (virus křeččího sarkomu), *ets* (virus myeloblastózy ptáků), *fos* (virus osteosarkomu) a j. Vesměš jde o geny, kódující různé enzymové signální faktory, účastníci se řízení proliferace (pomnožování) buněk na různých metabolických úrovních. Víme přitom, že jde pri-

márně o geny, pečující o standardní, fyziologický průběh těchto procesů ve zdravém organismu. Jimi kódované proteiny svými určitými aminokyselinovými sekvencemi vážou a tím inaktivují protein p53, což je stěžejní antioonkoprotein; je-li hladina proteinu p53 v buňce dosti vysoká, pak tato nemůže vstoupit do mitózy (buněčného dělení). Onkogenní viry jej ovšem dovedou produkty svých uvedených onkogenů degradovat – a současně aktivovat cykliny, které mitózu naopak stimulují anebo stimulují jiné, obdobně působící regulační faktory.

Stačí pak jakákoliv – nejen kvalitativní, ale i pouze kvantitativní – alterace těchto základních molekulárních řídicích procesů života (procesů nesmírně složitých), aby se fyziologickému řízení v buňce vymkly a transformovaly ji v nádorovou.

A to mohou viry dokázat: jak některé RNA-viry (retroviry), tak i některé DNA-viry. Obojí se vyvinuly tak, že mohou využívat těch nejkritičtějších kontrolních, tedy molekulárních mechanismů, regulujících růst a pomnožování hostitelských buněk lidského organismu (i organismů jiných) a alterovat je v mechanismy nádorové. Ty nejmenší a nejprimitivnější živé bytosti tak mohou krutě zvrátit základní funkce zdraví i těch největších a nejsložitějších organismů.

Arman: *Poubelle* (odpadky v plexiskle), 1968

Co nového v přírodních vědách**Darwinismus včera a dnes**

MILAN BEZDĚK

Někteří fyzikové hloubající o podstatě věci věří, že je v základech světa jednotící princip, který bude odhalen a popsán „teorií všeho“. Většina badatelů zkoumajících živou přírodu je spolu s klasiky Theodosiem Dobzhanskim, Ernstem Meyrem a Johnem Maynardem Smithem přesvědčena, že jednotící princip v tomto případě již odhalili Charles Darwin a Alfred Russel Wallace a popsali jej svou teorií evoluce. Dobzhanského často citovaný výrok „*nothing in biology makes sense except in the light of evolution*“ hovoří za vše.

Darwin a Wallace vyšli z *faktu* evoluce a objevili její *přirozený mechanismus*. Vysvětlují různost živých forem jako důsledek *přírodního výběru* (selektce) z variability jedinců v populaci druhu. Evolučně významná variabilita je dána „drobnými, náhodnými změnami v základu dědičnosti“.

Podle Darwinovy teorie *všechny živé formy divergují z jednoho společného zdroje (prapředka), a jsou tedy v generickém vztahu; pro darwinistu je evoluce historií živých forem; není pokrokem a nesměruje k předem danému cíli*.

Ale existuje evoluce fakticky? Odpověď na tuto otázku dlouho nebyla samozřejmá, neboť donedávna existovaly jen nepřímé důkazy evoluce, opírající se o srovnávání morfologických znaků žijících i vymřelých tvorů a o datování na základě geologické stratigrafie. Až výzkumy na poli molekulární biologie přinesly přesvědčivou odpověď.

Dnes víme, že existuje mezidruhovú příbuznost funkčně si odpovídajících bílkovin. Čtenář to sám může posoudit například srovnáním pěti sekvencí z molekuly enzymu¹ fosfoglycerat kinasy (PGK):

- (1) **ILDIGDASAQELAEILKNAKTILWNGP**
- (2) **GLDIGPDSVKTFNDALDTTQTIIWNGP**
- (3) **GLDVGPKTRELFAAPIARAKLIVWNGP**
- (4) **GLDCGTESSKKYAEAVARAKQIVWNGP**
- (5) **GLDCGPESKKYAEAVTRAKQIVWNGP**

Každá sekvence obsahuje 27 aminokyselin² (písmena označují některou z 20 přírodních aminokyselin); jejich zdrojem byly molekuly PGK, izolované

1 Enzym je proteinový katalyzátor biochemických reakcí.

2 Aminokyseliny jsou základními stavebními kameny bílkovin. Existuje 20 přirozených aminokyselin. Jejich lineární sled v proteinu je určen lineárním sledem kodonů v genech. 61 kodonů odpovídá 20 aminokyselin (3 kodony z 64 možných mají jiný vý-

z buněk (1) bakterie *Escherichia coli*, (2) pšenice, (3) mouchy octomilky (*Drosophila melanogaster*), (4) koně, (5) člověka.

Kdyby mělo všech pět sekvencí s vyznačenými polohovými i kvalitativními shodami vzniknout nezávisle, pak by pravděpodobnost takové události odpovídala zlomku $4,295 \times 10^{-41}$. Ta událost v časovém intervalu, vymezeném existencí Země ($4,5\text{--}4,6 \times 10^9$ let), by asi vůbec nemohla nastat. Vznik podobností (konzervativních homologií) však vysvětluje hypotéza, že všechny molekuly PGK (a logicky i jejich nositelé) mají společného předka a vzájemně se liší jen díky postupnému hromadění mutačních změn. Na základě četnosti těchto mutací můžeme dokonce definovat uzlové body evolučního větvení jednotlivých variant PGK a spočítat časy jejich divergence (tudíž i evoluční vzdálenosti jejich nositelů).

Počítačové databáze dnes poskytují obrovský srovnávací materiál bílkovinných sekvencí i sekvencí nukleových kyselin. Všechny srovnávací studie těchto sekvencí jsou naprosto konzistentní, potvrzují fakt evoluce. Definitivní, nevyvrátitelný důkaz nakonec přineslo poznání, že genetický kód³ a jeho interpretace v buňkách jsou všem známým bytostem společné. V souladu s tím bezjaderné bakterie „porozumějí“ genetickým zprávám ze vzdálených mnohobuněčných eukaryot a naopak například vhodným „náhradním dílem“ z genomu⁴ myši lze reparovat defekt ve vývoji oka mouchy octomilky. Metody genových manipulací denně přinášejí mnoho podobných příkladů.

Od roku 1859, kdy Darwin publikoval svůj *Původ druhů*, došlo ve vědách o živé přírodě k mnohým významným událostem a *darwinismus za sto padesát let prodělal svůj vlastní vývoj* v souladu s hromadícími se poznatky paleontologie, srovnávací anatomie, embryologie a zejména genetiky. Na počátku 20. století byla znovuobjevena mendelovská genetika, jež byla během tří následujících desetiletí obohacena genetikou populační. Zatímco ta první se soustřeďovala na vztahy mezi jednotlivými geny⁵, druhá se zabývá zkoumáním frekvenčních a kombinačních změn v množinách genů (alel)⁶. Darwinova

znam). K překladu z „jazyka nukleových kyselin“ (genů) do „jazyka proteinů“, tj. k mechanismu proteosyntézy, slouží tzv. transkripčně-translační aparát, zahrnující soubor enzymů, různé typy RNA a RNA-proteinové komplexy (ribozomy).

- 3 *Genetický kód* je lineární posloupností nepřekrývajících se kodonů. Kodony jsou trojice tvořené kombinací ze čtyř prvků (bázi nukleových kyselin), A, T (nebo U), G, C; existuje tedy 4^3 (tj. 64) kodonů z nich jen 61 specifikuje některou z 20 přirozených aminokyselin. Kód je tedy degenerovaný (svým způsobem redundantní), neboť k téže aminokyselině se může vztahovat několik různých kodonů. Degenerativita kódu je produktem molekulární evoluce; je evolučně konzervativní, snižuje pravděpodobnost poškození bílkovin v důsledku mutací genů.
- 4 *Genom* je úplným souborem genů v daném organismu. Jaderný genom je rozčleněn do jednotlivých chromozomů; buněčné organely mohou mít své vlastní genomy.
- 5 *Gen* lze ztotožnit se segmentem DNA (výjimečně RNA v případě některých virů), je základní strukturně-sémantickou jednotkou genetické informace.
- 6 *Alela* je mutantní varianta genu; množina alel je množinou různých mutantních forem téhož genu; spolu s množinami alel jiných genů tvoří základ genetické variability populací.

teorie integrující klasickou mendelovskou genetiku a genetiku populací je nazývána „novou syntézou“ – „neodarwinismem“.

Neodarwinismus interpretuje evoluci jako selektivní, graduální změnu relativních frekvencí alel, nacházejících se ve společném genetickém prostoru. (Lze konstatovat, že na této poměrně srozumitelné vývojové etapě ustrnula většina dnešních laických kritiků darwinismu; za všechny uveďme alespoň amerického profesora právní vědy P. J. Johnsona a jeho dílo *Darwin on Trial*, 1993; v českém překladu *Spor o Darwina*, Praha 1996.)

Ve druhé polovině 20. století se zrodila molekulární biologie a molekulární genetika a neodarwinismus se brzy dostal do problémů s fakty, hromadícími se z těchto nových oborů.

Připomeňme si pětici fundamentálních objevů z mimořádně plodného období 50. až 70. let:

- byla objevena dvoušroubovicová struktura DNA⁷ (J. Watson a F. Crick),
- byl objeven mechanismus zdvojování genetické informace (M. Meselson a F. Stahl; J. H. Taylor),
- bylo objeveno, že informace pro syntézu proteinů se z genů přepisuje do RNA⁸ (mRNA; F. Jacob a J. Monod), která slouží jako „pracovní kopie DNA“ pro syntézu proteinů,
- byl dešifrován genetický kód (M. W. Nirenberg, H. G. Khorana, S. Ochoa),
- F. Crick postuloval hypotézu (dnes známou jako „centrální dogma molekulární biologie“), že tok informace v biologických systémech je jednosměrný a uskutečňuje se od DNA (a RNA) k proteinům. Toto „centrální dogma“ můžeme též chápat jako molekulární zdůvodnění nemožnosti lamarckistického mechanismu evoluce, tj. evoluce skrze dědičnost vlastností cíleně získaných během individuálního života.

Od 19. století se formovala embryologie jako experimentální věda. Výjimečnou osobností tohoto období byl K. von Baer, který na základě srovnávací anatomie embryí obratlovců objevil základní vývojové archetypy a usoudil, že jsou z nich v každé evoluční linii, ale v různých vývojových fázích odvozeny druhově specifické struktury (1828). Tento geniální závěr již předznamenal dnešní představy o vztahu mezi ontogenezí a fylogenezí.

Evoluční a vývojová biologie však dlouho existovaly jako dvě oddělené vědní disciplíny. Ani idea statického genu – základní princip klasické mendelovské genetiky –, ani modely populačních genetiků nebyly totiž použitelné pro vysvětlení embryonálního vývoje a molekulární podstaty evolučních změn. Napřed *bylo nutno vstřebat řadu „heretických“ poznatků a vyčkat jejich nových interpretací.*

7 DNA, deoxyribonukleová kyselina, je informační složkou genomů, hlavní nositelkou genetické informace.

8 RNA, v období vzniku života jediná nositelka genetické informace, dnes slouží v různých variantách především jako nástroj proteosyntézy.

Pozorováním původně okrajového jevu, totiž změn zbarvení a tvaru kukuřičných zrn s dědičností vymykající se zákonům mendelovské genetiky došlo k převratným změnám v názorech na mechanismy dědičnosti. Nepravidelnosti v dědičnosti barevných změn byly B. McClintockovou vysvětleny jako důsledek mobility genů; takto byly identifikovány *autonomní mobilní genetické elementy*, pohyblivé sekvence, schopné narušovat integritu genů a měnit jejich funkce. Analogicky byly vysvětleny i nestabilní mutace u bakterie *Escherichia coli*, jejichž projevy se neslučovaly s jednoduchou genetickou interpretací (P. Starlinger a H. Saedler).

Výsledky výzkumů B. McClintockové byly však v rozporu s klasickou představou o neměnné struktuře genů a neměnné posloupnosti genů v genomu. Nálezy nestandardních genetických jevů se dále hromadily: mobilitou DNA sekvencí bylo vysvětleno šíření mnohočetné rezistence k antibiotikům mezi bakteriemi, bylo vysvětleno střídání antigenní proměnlivosti salmonel a trypanozom i střídání pohlaví u kvasinek a – na stejném principu – i vznik rozmanitosti protilátek. S mobilitou sekvencí DNA se nejčastěji setkáváme tam, kde jsou nezbytné rychlé odpovědi k náhlým změnám prostředí. B. McClintocková v r. 1983 ve své nobelovské přednášce uzavírá:

Genomy a geny jsou strukturně nestabilní a tato nestabilita je jejich inherentní, přirozenou vlastností.

Objevitelské drama dále pokračovalo. Novými cytologickými metodami byl zjištěn hrubý nesoulad mezi obsahem DNA v buňkách (v genomech) a biologickou komplexitou⁹ organismů, známý dnes jako „*paradox hodnoty C*“. Evolučně pokročilé organismy totiž často obsahují méně jaderné DNA než organismy složené z několika málo typů buněk. Dokonce i v rámci téže taxonomické skupiny může existovat velký rozptyl v obsahu jaderné DNA. Objevily se šokující otázky: Proč by se měly organismy na stejné evoluční úrovni lišit velikostí genomů? Proč by měly mít buňky vodních řas v genomu o několik řádů více DNA než *Homo sapiens*?

9 *Komplexita vs. složitost: „neredukovatelná komplexita“*. Je účelné rozlišovat složitost a komplexitu. Kritéria poskytuje termodynamika – složitě mohou být lineární procesy; složitě jsou objekty, které lze rozložit a opět poskládat ve funkční celek (hodinky, automobil, virus). Komplexní jsou hierarchická uspořádání, jejichž existence souvisí s nelineárními procesy v otevřených systémech (plamen svíce, živá buňka, organismus); v těchto existenčních podmínkách komplexita znamená nerozložitelnost (celostnost). Neredukovatelná komplexita (M. Behe) je vágní pojem; není zřejmé, zda zahrnuje složitost či komplexitu. Mnohé biologické objekty nacházející se v izolovaných podmínkách lze redukovat na složky a znovu poskládat ve funkční celky, jsou tedy složitě (ribozom, translační či transkripční komplex, chromatin). Biologická komplexita je zase redukovatelná na časovou posloupnost evolučních kroků v procesu kumulativní selekce (vznik genetického kódu a proteosyntetického aparátu, vznik enzymové kaskády srážlivosti krve, motorického aparátu mikroorganismů; vznik oka a oční čočky; další příklady najdeme v základních učebnicích vývojové biologie nebo v monografii A.S. Wilkinse: *The Evolution of Developmental Pathways*, 2002).

V téže době R. J. Britten a D. E. Kohne objevili nové typy sekvencí DNA, opakujících se v genomech v desítkách až stotisících kopií. Tato *frakce DNA, nekódující složení proteinů*, byla nazvána *repetitivní DNA*. Repetitivní DNA, v genomech mnohonásobně převážující tradiční geny, vysvětluje paradox hodnoty C (vězme, že v lidském genomu nejvýš 2% DNA obsahuje informaci pro syntézu proteinů!).

Repetitivní sekvence DNA a mobilní genetické elementy B. McClintockové jsou příčinou *dynamiky genomů* (tj. strukturní nestability genomů). *Objev dynamiky genomů nás zcela vzdálil od paradigmatu klasické genetiky s její koncepcí statických genomů, s geny poskládanými jako korálky na nitce.*

Analýzu této situace a vědeckou kritiku „nové syntézy“ předložil americký genetik R. C. Lewontin (*The Genetic Basis of Evolutionary Change*, 1974). Ukázal, že gradualistický model evoluce a klasická i populační genetiky nemohou hodnověrně vysvětlit vzrůst biologické complexity a vznik nových druhů, pokud nebudou asimilovány nové poznatky.

Nyní se nacházíme ve fázi takové „tvůrčí asimilace“; například vznik *princiálních evolučních inovací*¹⁰ („makroevoluci“) spojujeme nikoli jen s graduální akumulací drobných mutací, ale právě s genomovou nestabilitou: spontánním zmnožováním sekvencí a přeskupováním genomových a genových modulů¹¹ (S. Ohno, *Evolution by Gene Duplikation*, 1970; česky *Evoluce genovou duplikací*, 1975).

Vybavení novými poznatky z oboru molekulární biologie a genetiky můžeme překročit k řešení problému *evoluce biologické complexity*. Spontánní vzrůst complexity organismů byl pro neodarwinistu nepřekonatelným problémem, navíc byl v rozporu s principy klasické (rovnovážné) termodynamiky. Dnes jej vysvětlujeme *kumulativní selekcí*. Je to necílený výběrový mechanismus, který v každém selekčním kroku využívá „součástky“ (komplexy, genetické moduly) úspěšné v předchozích evolučních etapách. Tento evoluční „tvůrčí“ proces slavný molekulární genetik F. Jacob vtipně charakterizoval jako „flikování“ (F. Jacob: *Evolution and Tinkering*, 1977).

„Malé“ darwinovské mutační změny, tak jak je uvažovali neodarwinisté, nejsou však z mechanismu evoluce vyloučeny: předpokládáme, že se podílejí

10 *Principiální evoluční inovace; makroevoluce; mikroevoluce.* Principiální inovace a makroevoluce přinášejí zásadní změny ontogenetických (vývojových) programů s emergencí nových biologických forem. Mikroevoluce zahrnuje vznik variant a nepodstatných modifikací ontogenetických programů – vede k morfoloogickým a etologickým odlišnostem, v extrémních případech i ke speciaci (vzniku nových druhů). Mikroevoluce je hlavním zdrojem biodiverzity.

11 *Moduly genomové, genové, proteinové.* Genomy, chromozomy, chromozomové domény, geny i proteiny se v důsledku způsobu svého vzniku v prebiotických podmínkách a počátečních života skládají z omezeného počtu strukturních jednotek různých délek, modulů. Genetické moduly jsou předlohou pro rekombinační výměny a genomovou dynamiku. (Symetrii genomů podle změny měřítka rozlišení a četnosti subjednotek lze formalizovat fraktální geometrií.)

především na neprinciálních genetických změnách vedoucích k rozrůžňování živých forem (na „mikroevoluci“) a vzniku biodiverzity¹².

Pokusme se následujícím schématem zobrazit evoluci skrze dynamiku genomů, mutace a kumulativní selekci:

$$(1) O^1[G^1(g_1, g_2, g_3)] \rightarrow (2) O^2[G^2(g_1, g_2, g_2, g_3, g_2)]$$

$$(3) O^1[G^1(g_1, g_2, g_3)] + O^2[G^2(g_1, g_2, g_2, g_3, g_2)]$$

$$(4) O^1[G^1(g_1, g_2, g_3)] + O^2[G^2(g_1, g_2, g_2, g_3, g_2)] \rightarrow O^3[G^3(g_1, g_2^*, g_2, g_3, g_2)]$$

$$(5) O^1[G^1(g_1, g_2, g_3)] + O^3[G^3(g_1, g_2^*, g_2, g_3, g_2)]$$

$$(6) O^3[G^3(g_1, g_2^*, g_2, g_3, g_2)] \rightarrow O^4[G^4(g_1, g_2^*, g_2, g_3, g_3, g_2)]$$

$$(7) O^4[G^4(g_1, g_2^*, g_2, g_3, g_3, g_2)] \rightarrow O^5[G^5(g_1, g_2^*, g_2, g_3, g_3/g_2^2)]$$

Ve fázi:

(1), (2), došlo k makromutacím¹³ – ke dvěma duplikacím genu g_2 a translokaci jedné jeho kopie.

(3) Oba genotypy¹⁴, G^1 , G^2 , nesené organismy, O^1 , O^2 , prošly „hrdlem láhve“ selekce.

(4) Došlo k (mikro)mutaci v jedné kopii genu g_2 , vznikl O^3 .

(5) Ve změněných podmínkách byly úspěšné jen $O^1[G^1]$, $O^3[G^3]$.

(6) Došlo k duplikaci g_3 ; vzniká $O^4[G^4]$.

(7) Došlo k fúzi intragenových modulů genů g_2 , g_3 , za vzniku hybridního genu g_3/g_2 a organismu $O^5[G^5]$. V aktuálních selekčních podmínkách přežívá jen $O^4[G^4]$ a $O^5[G^5]$.

(V průběhu fází (1) – (7) docházelo ke změnám selekčních podmínek.) Další osud této evoluční trajektorie, (8) ... (n), nelze předpovědět.

12 *Biodiverzita*, rozmanitost života, je souborem všech biologických forem (druhů, variet, ras, atd.) vyskytujících se současně (na Zemi nebo na určitém teritoriu) v tomtéž časovém období.

13 *Makromutace, mikromutace*. Makromutace jsou rozsáhlé genové nebo genomové změny (inzerce, delece, duplikace, amplifikace, translokace, inverze) v důsledku rekombinací sekvencí (modulů). Mikromutace lze ztotožnit s tzv. bodovými mutacemi (změnami v rozsahu jedné nebo několika málo bází) v důsledku chyb replikace DNA.

14 *Genotyp* je úhrnná genetická informace obsažená v genomu.

Tímto schématem lze například zobrazit evoluci globinových genů. Východiskem byl globinový pragen, jehož duplikacemi a modifikacemi vznikly před 500 miliony let dvě homologní evoluční větve: jedna vedoucí k myoglobinu (svalovému přenašeči kyslíku), druhá k prahemoglobinu obsaženému v červených krvinkách. Hemoglobinová větev se po ~150 milionech let opět rozdvíjela na dvě trajektorie, směřující k hemoglobinovým genům typu α a β . Tímto mechanismem, po sledu dalších duplikací a mutací, vznikly v genomu člověka klastry hemoglobinových genů, lokalizované na dvou různých chromozomech. Díky této molekulární evoluci jsme schopni reagovat na rozdílné potřeby kyslíku embrya, novorozence a dospělého.

V 60. letech byla u bakterií objevena nová kategorie genů – geny regulační a geny jim podřízené skrze regulační proteiny. Byly objeveny *genetické regulační mechanismy* (F. Jacob, J. Monod, 1961). V téže době C. H. Waddington postuloval model „epigeneze“ (rozuměj ontogeneze), založený na hierarchické kaskádě genetických regulací. Jeho „epigenetický“ (rozuměj regulační) model se stal základem pro interpretaci mechanismů vývojových procesů. Dnes víme, že genetické regulace mohou postihnout rychlost dělení buněk (růst orgánu), načasování (chronologii) morfologických změn v průběhu embryonálního vývoje i polohu (topografii) buněk v embryu. Není obtížné si představit, že dědičnou modifikací těchto regulací lze dojít k různým cílům.

Tvořily se počátky vývojové molekulární genetiky a současně se otevírala cesta k „námluvám“ mezi vývojovou a evoluční biologii – ve své době neuskutečnitelný sen K. von Baera.

Klasický model statického genomu, jen vzácně pozměňovaného náhodnými mutacemi, nahradily dva nové základní principy, pilíře dnešní, „postneodarwinistické“ evoluční teorie:

- *Genomy nejsou pasivními akumulátory genetických změn, ale samy aktivně participují na své evoluci skrze (regulačně) ovlivnitelnou dynamiku sekvencí.*
- *Organickou evoluci lze interpretovat jako důsledek přírodního výběru z dědičných modifikací (variant) ontogenetických programů.*

Uvažme nyní časový sled událostí v evoluci života vzhledem k počátku naší Země. Stáří Země odhadujeme na $4,5\text{--}4,6 \times 10^9$ let. První nepřímé důkazy života (fotosyntézy) datujeme zpátky o $3,8 \times 10^9$ let. Prokazatelné fosilie bakterií pocházejí z období – $3,5 \times 10^9$ let. Následující 2,5 miliardy let byly epochou jednobuněčných bezjaderných mikroorganismů (prokaryot). Tak dlouhého období bylo zapotřebí, aby – asi po mnohých pokusech – postupně došlo k úspěšné kooperaci několika typů prokaryot za vzniku eukaryotických buněk. Dalších 500 milionů let zaujímá evoluce mnohobuněčných organismů s jednoduchým, nečlenitým tělem.

K revoluční změně došlo před 550 miliony let, v krátkém intervalu ~20 milionů let. Toto období nazýváme kambrickou evoluční explozí.

Jsmo schopní rekonstruovat, co se v té době událo: Koncem prekambria a počátkem kambria vznikly zcela nové typy regulačních genů, tzv. homeotické geny¹⁵. Revoluční změnou byl přechod od jednoduchých plochých útvarů k morfologiím s bohatým prostorovým členěním a orientací. Dnes víme, že homeotické geny a jim podřízené regulační kaskády hrají rozhodující úlohu při vývoji členitého těla živočichů, nervové soustavy, oka, pohlavních orgánů rostlin a participují v řadě dalších morfogenetických programů.

Molekulární evoluci soustavy homeotických genů lze vysvětlit duplikacemi a modifikacemi jedné ancestrální sekvence, tedy mechanismem, kterým jsme vysvětlili evoluci globinových genů. Tak z homeotického lokusu v genomu dávného společného předka s 6 geny vznikl lokus s 10 homeotickými geny drozofily a 38 myších homeotických genů, rozdělených ve skupiny na 4 různých chromozomech.

Zmíněná ancestrální sekvence byla sama výsledkem amplifikací a modifikací jednoho pragenu, produkujícího protein s vazebnou afinitou k DNA. Jeho emergence¹⁶ se ukázala být onou inovací, která evoluci otevřela nové prostory. Právě interakce proteinů s DNA jsou podstatou genetických regulačních funkcí. Odraz této původní, vysoce úspěšné sekvence zůstal zachován v genomech bakteriálních virů, bakterií a kvasinek.

Tato kambrická epizoda genetického „flikování“ (F. Jacob) rozhodla o osudu živých forem na Zemi. V té době vznikly archetypální formy živočišných těl, od členovců po předchůdce strunatců; odtud jedna náhodná evoluční větvička, přes všechna kataklyzmata vymírání, dospěla až k nám. Dodnes se zachovalo 35-37 základních vzorů pro konstrukci všech současných živočišných forem.

Kumulativní selekce je tedy mimořádně účinný nástroj; evoluci potencuje, ale současně vymezuje její možnosti. Timto mechanismem jsme s to vysvětlit nejen evoluční homologie, tedy vznik struktur odvozených ze společného předchůdce, ale i analogie, kdy orgány odlišného původu slouží stejnému účelu (viz například křídlo mouchy a letový orgán netopýra). Nelze sice predikovat cíl evoluce, ale můžeme spekulovat o jejich trendech. Pokud jde o růst strukturní komplexity, nepochybně pro ni existují limity. Omezení jsou dána nejen dostupností genetických modulů a jejich vzájemnou kompatibilitou, ale

15 *Homeotické geny, homeobox, homeodoména v ancestrální sekvenci.* Homeotické geny (HG), odpovídající za ontogenetické proměny, tvoří v genomech živočichů klastry, produkující tzv. transkripční faktory (TF), regulátory transkripce genů; homeobox je modul tvořený sekvencí bázi DNA, který se překládá do molekuly transkripčního faktoru jako homeodoména. Homeobox může být modifikován mutacemi a kombinován s jinými moduly; v důsledku těchto rekombinací mohou vznikat rodiny TF s různou specifitou vazby k DNA. Rostlinné genomy rovněž obsahují HG, v tomto případě však zpravidla uspořádané jinak než v klastrech.

16 *Emergence* značí neočekávané vytvoření, objevení se nějakého jevu nebo objektu (v souvislosti s evolucí lze pojmu emergence porozumět podle analogie s jevy deterministického chaosu).

zejména narůstající pravděpodobnosti vnitřních konfliktů v hierarchických biologických systémech.

Rozlišujeme tedy *fakt evoluce a mechanismy evoluce*. Oba tyto aspekty jsou oblíbeným terčem laické kritiky. Podrobnější rozbor těchto kritik by zaujal větší prostor, než máme k dispozici. Lze však obecně zmínit některé základní kritické platformy:

- kritika neuznávající fakt evoluce,
- kritika uznávající fakt evoluce, neuznávající existenci jejího přirozeného mechanismu,
- vědecká kritika uznávající fakt i přirozený mechanismus evoluce,
- pseudovědecká kritika uznávající fakt i přirozený mechanismus evoluce, založená na nepochopení základních principů.

Z biblických axiomat (Genesis) vycházejí „kreacionisté“, popírající samotný fakt evoluce. Dlouhodobým vlivem v tomto směru působil Darwinův charismatický předchůdce C. Linné.

Jedním z axiomů kreacionistů je údaj o stáří Země, který odvodili z údajů v knize Genesis o stáří patriarchů; obecně přijatou konstantou je v tomto případě 6×10^3 let. Jestliže přijmeme tento údaj jako fakt, další úvahy o evoluci jsou zbytečné – nedostává se totiž času k rozrůznění živých forem. Lze takto dokázat, že vyhynulí vejeještěři a člověk byli ve své historii současníky. Existují však i měkčí formy kreacionismu, připouštějící možnost změn po aktu (aktech) stvoření. Hlavním argumentem je, že Noemova archa nemohla pojmout zástupce všech živých bytostí. Žádná z dnešních forem kreacionismu však není původní; všechny již byly vyjádřeny v 18. století. Kreacionismus je testovatelnou hypotézou, její platnost může být ověřována objektivními vědeckými metodami.

Stojí za zmínku, že dnešní, méně charismatičtí, zato bojovnější následovníci Linného nacházejí ohlas ve vlivných politických kruzích; jejich konečným cílem je podřízení vědeckého výzkumu náboženským autoritám (k svéráznému „obohacení“ debat o evoluci nedávno přispěla i konference s účastí představitelů naší politické scény).

Pro řadu myslitelů přijímajících samotný fakt evoluce je problémem představa o přirozené emergenci genetické informace. Tak francouzský filozof Tresmontant soudí, že „v žádném okamžiku svých dějin vesmír nedokáže vysvětlit vznik nové informace, jež v něm vyvolává k životu nové bytosti...“ (C. Tresmontant: *Dějiny vesmíru a smysl stvoření*, 1993).

Jiní, kteří nepochopili podstatu mechanismu kumulativní selekce, používají kvazivědeckou argumentaci založenou na nesprávném použití pravděpodobnostních kalkulací a dokazují nemožnost vzniku komplexních systémů náhodnou kombinací prvků a náhodným hromaděním chyb.

Mezinárodním folklorem se stala hypotéza nahrazující evoluční mechanismy odvíjením hypotetického inteligentního designu, *ID*. Původ této myšlenky můžeme vystopovat u sv. Augustina a Tomáše Akvinského. Podrobného roz-

pracování se jí dostalo v 18. století Bonnetem, Treviranem a především anglickým teologem W. Paleyem (*Argument from Design, Natural Theology*, 1802). Současným populárním představitelům koncepce *ID* se stal americký biochemik M. Behe s argumentem „neredukovatelné komplexity“, *NK* (byť původní reinkarnaci konceptu *NK* bychom asi našli u P. J. Johnsona). Vágně definovaný pojem *NK* má být důkazem inteligentního, stvořitelského záměru. (Behe však do svých úvah – kromě podpůrných argumentů – opomenul zahrnout i příklady neinteligentních omylů, které vznik *NK* doprovázejí na což před více než dvěma stoletími narazil Linnéův současník Ch. Buffon. Těžko si lze představit, že součástí *ID* byla i drsná logika potravních řetězců.)

Argumentace M. Behea (*Darwin's Black Box*, 1996) se zakládá na důkazu kruhem: *ID* je příčinou *NK* ↔ *NK* dokazuje *ID*. Hypotézy založené na koncepci *ID* nemohou být ověřeny, a tudíž nepřinášejí žádný objektivní poznatek.

Koncepce *ID* je nelogickou formou kreacionismu. Díky své pseudovědecké formě však umožňuje zneužití ve výukových programech nenáboženských disciplín.

Je z náboženského hlediska neúčelná: implikuje deistické pojetí vztahu Boha ke světu (v praxi se totiž mnohý trpící neobrací k hypotetickému Designéru, ale hledá Prozřetelnost, se kterou chce mít osobní vztah).

Pro církevní věřící, kteří kritizují evoluci z pozice náboženské ideologie, by měly být alespoň podnětné – když ne závazné – závěry komise papežské akademie věd z roku 1982, že „fakt organické evoluce, včetně evoluce primátů a člověka, lze považovat za dokázaný“. Filozof a paleontolog, jezuita P. Teilhard de Chardin vysvětluje i existenci nedokonalosti a zla jako nutný důsledek lokálních neuspokojeností evoluujícího vesmíru.

Řešení „záhad“ přírody s pomocí nadpřirozena odmítá nejen většina vědců (v čele s R. Dawkinsem), ale i mnozí moderní teologové (P. Tillich, R. Bultmann, D. Bonhoeffer). Spatřují v něm jen nepoctivou snahu hledat Boha v mezerách vědeckého poznání.

Laskavý a trpělivý čtenář, který snad dospěl až sem a toleroval nevyhnutelně podrobnosti, bude asi souhlasit, že pochopení dnešní moderní evoluční teorie v její celistvosti, na rozdíl od neodarwinismu, brání její malá názornost. Viděli jsme, že zahrnuje složité molekulární principy a mechanismy, implementuje poznatky z řady nebiologických disciplín (teorie informace, teorie nelineárních procesů a chaosu). Kooperativita molekul a samoorganizace molekulárních komplexů jsou považovány za hnací sílu pro vznik života v prebiotických podmínkách. Symbiogenezi a mezidruhovým přenosem genetické informace jsou vysvětlitelné diskontinuity ve vzrůstu biologické komplexity, například formování jádra, cytoplasmy a organel eukaryotické buňky z prokaryotických předchůdců.

Pro moderního darwinistu je i emergence genetické informace srozumitelná jako důsledek kumulativní selekce bez dodatečných předpokladů (M. Eigen: *Selforganization of Matter and the Evolution of Biological Molecules*,

1971). Emergence informace i spontánní samoorganizace systémů jsou v souladu s principy termodynamiky otevřených systémů (P. Glandorff, G. Nicolis, I. Prigogine: 1971 - 1977).

Celkem vzato, člověk nevybavený potřebným souborem poznatků a schopnostmi širší syntézy může jen výjimečně nabídnout smysluplný příspěvek k vývoji představ o mechanismech evoluce.

Nahlédněme nakonec, kde mohou být příčiny odporu k racionálnímu vysvětlení našeho původu.

Především je to iluze člověka o jeho výlučnosti, spolu se subjektivní představou o smyslu a cíli jeho bytí. Další příčinou je samotná lidská přirozenost. Díky ní se pídíme po podstatě věcí a jevů, ale současně dospíváme k úzkosti z důsledků toho poznání; za poznání jsme bolestně trestáni ztrátou životních jistot (tento lidský úděl popisuje příběh o vyhnání z ráje). Evoluční teorie (ruku v ruce s moderní fyzikou) nemilosrdně odstraňuje srozumitelný model světa Dantovy Božské komedie. Nutí nás k duchovní dospělosti v reálném světě, což není snadné sousto.

Mimořádné osobnosti intuitivně, prozřením, dospěly k etice založené na účtě k životu. Hledáme-li smysl existence v „odlidštěném“ světě vědy, hledejme jej – paradoxně – právě na půdě Darwinovy evoluční teorie; ta sice není světskou náhražkou náboženství, zato může být přirozeným zdrojem a zdůvodněním etiky účty k životu. (Konečně nabízí i kosmickou perspektivu: v ní jsme spojeni se vznikem a dějinami celého vesmíru.)

■ César: Komprese auta, 1962

Aktuality v právu

Šestileté působení Nejvyššího správního soudu

LUKAS POTĚŠIL*

Nejvyšší správní soud představuje v systému českého soudnictví (pomíne-li jeho prvorepublikového předchůdce a inspirátora) poměrně novou instituci.

Ačkoliv Ústava České republiky z roku 1993 v rámci úpravy soudní soustavy s Nejvyšším správním soudem výslovně počítala, fakticky byl zřízen až s účinností k 1. lednu 2003. Zůstává proto poněkud provokativní otázka, zda by k jeho zřízení vůbec došlo, nebýt poměrně významného zásahu Ústavního soudu. Ten totiž svým zrušujícím rozhodnutím (nález č. 276/2001 Sb.), vydaným ve vztahu k tehdejší právní úpravě a organizaci správního soudnictví, hodil zákonodárci pomyslnou rukavici a de facto jej ke zřízení tohoto soudu vyzval. Ustavením Nejvyššího správního soudu byl naplněn jak zmíněný nález Ústavního soudu, tak byla naplněna po dlouhých deseti letech i Ústava.

Z hlediska zákonného vymezení stěžejní právní úpravu představuje zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní ve znění pozdějších předpisů, který byl vydán v důsledku uvedeného rozhodnutí Ústavního soudu. Tento zákon představuje klíčový procesní právní předpis, který upravuje řízení před soudy působícími ve správním soudnictví. Ve správním soudnictví jednájí a rozhodují krajské soudy a Nejvyšší správní soud. Zvolena byla varianta samostatného Nejvyššího správního soudu, zatímco u krajských soudů, které jsou součástí obecného soudnictví, tvoří jejich správní úseky specializované senáty a specializované samosoudci.

Účelem správního soudnictví je poskytnutí ochrany veřejným subjektivním právům fyzických a právnických osob, přičemž soudy ve správním soudnictví rovněž rozhodují i v dalších zákonem stanovených věcech, o kterých se zmíním níže.

Klíčovým je vztah správního soudnictví, potažmo Nejvyššího správního soudu, k veřejné správě. Veřejná správa je činnost spočívající ve správě veřejných záležitostí. Tyto záležitosti jsou spravovány ve veřejném zájmu specifickým okruhem subjektů, které bývají označovány jako orgány veřejné správy a disponují pravomocí a působností. Jedná se o poněkud tautologickou definici. Důvodem je, že přesné vymezení tohoto fenoménu naráží na limity mož-

---

* Autor je doktorandem na katedře správní vědy a správního práva Právnické fakulty MU a asistentem soudce Nejvyššího správního soudu

ného objasnění tak komplikované a složité problematiky, kterou je bezesporu veřejná správa. I přesto je však nejen v domácí, ale i zahraniční odborné literatuře veřejná správa definována tímto zjednodušujícím způsobem. Veřejná správa představuje činnost, která se vyznačuje svým charakterem, tj. spravováním, a je zaměřena k dosažení určitých cílů. Je tradičně zařazována jako součást moci výkonné.

Již z této stručné charakteristiky je zřejmé, že v demokratickém právním státě kontrola činnosti veřejné správy představuje velice důležitý institut. Současně slouží k naplnění mj. postulátu výkonu veřejné správy jako dobré správy, který je čím dál tím více v posledních letech akcentován, a to jak na úrovni národní, tak i mezinárodní a nadnárodní. Protože se s veřejnou správou setkává každý z nás po dobu svého života a v rozličných životních situacích opakovaně, třeba i proti své vůli v případě správního trestání, jedná se o systém, který náš život do značné míry ovlivňuje. Proto je třeba jej podrobit náležitě kontrole. Dotýká se totiž práv a povinností fyzických a právnických osob, a proto je potřebné zaručit, že veřejná správa bude vykonávána zákonným způsobem, přičemž v případě excesů bude možné tato pochybení napravit a její činnost určitým pozitivním způsobem korigovat. Vlastní kontrolní systém veřejné správy má dvě větve.

První vychází ze skutečnosti, že veřejná správa jako specifická forma řízení je sama oprávněna kontrolovat. Veřejná správa tedy v sobě již kontrolu zahrnuje a je jí vlastní. Pomineme-li nejednotné pojmosloví, se kterým se v odborných kruzích lze setkat, jde o tzv. vnitřní kontrolu. Veřejná správa kontroluje sebe samu. Systém této tzv. vnitřní kontroly vychází jednak z využití instančních vztahů nadřízenosti a podřízenosti v organizačních systémech veřejné správy (což je typické zejména pro státní správu), ale i mimo ně, kde je činnost orgánu veřejné správy podrobena zkoumání a kontrole orgánu jiného (často zřízeného za výlučným účelem provádění kontroly) nebo v souvislosti s výkonem veřejné správy ve formě tzv. správního řízení.

Druhou větev představuje tzv. vnější kontrola veřejné správy, ve které je tato sama předmětem kontroly. Veřejná správa je kontrolována, a to subjekty stojícími mimo institucionální rámec veřejné správy, aby byla zaručena větší objektivita kontrolního procesu. Kontrolory mohou být sami adresáti výkonu veřejné správy, ale stěžejní část tzv. vnější kontroly představuje činnost jiných státních orgánů (než orgánů veřejné správy). V takovém případě je zřejmé, že charakter jejich zásahů do veřejné správy nabývá zcela jiných rozměrů než v případě tzv. vnitřní kontroly.

V tomto ohledu se proto blíže zaměřím na soudní kontrolu veřejné správy prováděnou, jak již sám název napovídá, soudy. Soudní kontrola je v našich podmínkách a za současné právní úpravy (poněkud problematicky) rozčleněna podle charakteru práva, které bylo činností veřejné správy zasaženo. Z toho je patrné, že co do povahy soudní kontrola představuje kontrolu následnou, realizovanou navíc převážně z podnětu (negativně) zasaženého subjektu. Její právní základ představuje čl. 36 odst. 1 a 2 Listiny základních práv a svobod,

který obecně zakotvuje právo na soudní ochranu. Toto právo je posléze realizovatelné prostřednictvím ústavního, správního a civilního soudnictví.

Správní soudnictví poskytuje ochranu veřejným subjektivním právům (tj. práva zaručená předpisy práva veřejného), která byla činností orgánů veřejné správy zasažena. Civilní soudnictví je narotí tomu zaměřeno na poskytnutí ochrany soukromým subjektivním právům (tj. právům zaručeným předpisy práva soukromého). Ústavní soudnictví je svým postavením a náplní poněkud specifické, zjednodušeně lze říci, že stojí nad kontrolou vykonávanou soudy ve správním a civilním soudnictví. Poskytuje ochranu ústavně zaručeným právům a svobodám. Jeho kontrolní rámec je tak omezen na úroveň ústavního pořádku, resp. ústavně zaručených práv a svobod.

Soudní kontrola veřejné správy představuje institucionální zabezpečení principu dělby moci, který vychází právě z konstrukce vzájemných brzd a vyvažování (checks and balances) a kontroly jedné části veřejné moci (veřejné správy) mocí jinou (soudní). Z hlediska výkonu tohoto druhu kontroly je třeba velmi důsledně dbát rozlišení moci výkonné a moci soudní a jejich pravomoci a působnosti. Při výkonu kontroly totiž soudy nemohou nahradit esenciální činnost, která je vyhrazena toliko orgánům veřejné správy a veřejné správě. Nemohou se „pasovat“ do role správního orgánu a nahradit tak jeho činnost činností svou, byť by to bylo provázeno sebelepšími úmysly. Soudy se proto omezují na přezkoumání a další formy kontroly již vydaných aktů (nejčastěji rozhodnutí) nebo jiných výsledků činnosti (nečinnosti) veřejné správy a jejich orgánů.

V dalším textu bude pozornost věnována správnímu soudnictví, a zároveň Nejvyššímu správnímu soudu, který již byl obecně přiblížen výše. Tento soud je v čele správního soudnictví, představuje jeho vrcholný orgán a sjednocovatele správní judikatury. Za tím účelem vydává měsíčně Sbirku rozhodnutí Nejvyššího správního soudu (Sb. NSS), kde jsou publikovány stěžejní judikáty k rozličným právním otázkám. Tato sbírka má vliv na správní praxi a rovněž na činnost soudů ve správním soudnictví, které by měly k judikatuře přihlížet. Není rovněž zcela bez zajímavosti, že na internetových stránkách Nejvyššího správního soudu lze vyhledávat z více než 17 tisíc jeho dosud zveřejněných rozhodnutí.

Za dobu své více než šestileté existence si Nejvyšší správní soud vybojoval všeobecný respekt na poli ochrany veřejných subjektivních práv. Z hlediska jím prováděné kontroly rozhodující část představuje řízení o kasačních stížnostech. Kasační stížnost je mimořádným opravným prostředkem směřujícím proti pravomocnému rozhodnutí (krajského) soudu ve správním soudnictví. Řízení o kasačních stížnostech je třeba ještě specifikovat podle předcházejícího druhu řízení o žalobě, které probíhalo u krajského soudu. Rozlišujeme, zda se jedná o řízení o kasační stížnosti proti rozhodnutí krajského soudu o žalobě proti nezákonnému rozhodnutí (což je nejčastější) nebo o řízení o žalobě proti nezákonnému zásahu či nečinnosti správního orgánu. V těchto řízeních pak Nejvyšší správní soud do jisté míry vystupuje jako soud „druhého stupně“.

Jedná se de facto o kontrolu soudní kontroly veřejné správy vykonávanou z důvodu jednotnosti rozhodovací praxe. Naproti tomu věci místního referenda a některé věci volební na úrovni krajských soudů končí a pravomoc Nejvyššího správního soudu rozhodovat o těchto věcech prostřednictvím řízení o kasačních stížnostech zákonem není dána, k nimž přibýlo řízení ve věcech odpovědnosti exekutorů.

Vedle toho je však agenda, a to s rostoucími tendencemi, kterou Nejvyšší správní soud nejenom že projednává, ale řeší jí přímo v prvním (a mnohdy i posledním) stupni. Vedle poměrně komplikované problematiky kompetenčních sporů, je to řízení o zrušení opatření obecné povahy, dále některé věci volební a politických stran a od počátku letošního roku řízení ve věcech kárné odpovědnosti soudců a státních zástupců.

V této souvislosti lze poukázat na skutečnost, že správním soudům i Nejvyššímu správnímu soudu byla a stále je svěřována do působnosti další agenda, která svou povahou ani tak nenáleží do správního soudnictví, ale je do značné míry specifická. Nicméně v porovnání s jinými soudy a systémy soudnictví k ní má Nejvyšší správní soud a správní soudnictví nejbližší. Tím mám na mysli problematiku voleb, která spíše spadá pod volební soudnictví, které bývá v různých státech svěřeno speciálním volebním soudům. Obdobně je možné odkázat např. na oblast práva duševního vlastnictví nebo politických stran. Rovněž tak je problematický soudní přezkum specifického institutu opatření obecné povahy. Ten je sice uskutečňovaný ve správním soudnictví, to je však koncipováno k poskytování ochrany subjektivním právům (konkrétním právům, které mají fyzické a právnické osoby zaručené právním řádem), ačkoliv je tímto druhem řízení poskytována ochrana spíše objektivnímu právu, resp. není posuzován ani tak zásah do subjektivních práv jako spíše soulad s právním řádem a postup jeho vydání (tj. objektivní zákonnost).

Vymezení a chápání správního soudnictví se zcela vymyká pojetí kárného řízení, které se správním soudnictvím nemá nic společného, a to ani historicky, ani jinak. V tomto případě je však Nejvyšší správní soud od 1. ledna 2009 do jisté míry i institucionálním zastřešovatelem této agendy a kárným soudem, vyjdeme-li ze skutečnosti, že členy kárných senátů jsou nejen soudci tohoto soudu, ale i soudci z obecného soudnictví (státní zástupci), představitelé jiných právnických povolání a akademické sféry. O tom, do jaké míry se tato koncepce ukáže životaschopnou, ukáže až čas.

Na základě výše uvedeného lze uzavřít, že správní soudnictví, včetně Nejvyššího správního soudu, představuje efektivní nástroj kontroly, zušlechťování činnosti veřejné správy a ochrany občanů.

Doprava a paragrafy

PETR KOLMAN

Nevydání dokladu o zaplacení jízdného řidičem taxislužby

I univerzitní pracovníci nebo studenti mají občas nutnost využít služeb taxi. Vždyť kdo z nás nespíchal, aby na poslední chvíli stihl začátek konference či akademického přeboru v aerobiku?

Možná jste si položili otázku, zda si musí občan o doklad z taxametru říkat sám nebo mu je jej povinen řidič vydat automaticky. Co následuje v případě pokud řidič taxislužby nevydá cestujícímu doklad?

Taxislužba je nyní regulována především zákonem č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě ve znění pozdějších změn a doplnění.

Silniční dopravou rozumíme souhrn činností, jimiž se zajišťuje přeprava osob (linková osobní doprava, kyvadlová doprava, příležitostná osobní doprava, **taxislužba**), zvířat a věcí (nákladní doprava) vozidly, jakož i přemístování vozidel samých po dálnicích, silnicích, místních komunikacích a veřejně přístupných účelových komunikacích a volném terénu.

Provozovatel taxislužby je oprávněn provozovat taxislužbu pouze vozidlem, které je pro tyto účely evidováno dopravním úřadem.

Provozovatel taxislužby je povinen zajistit, aby vozidlo taxislužby bylo při výkonu taxislužby, kterým se rozumí nabízení nebo vykonávání přepravních služeb, označeno střešní svítilnou s nápisem TAXI a vybaveno úředně ověřeným a zaplombovaným taxametrem, jehož nedílnou součástí je tiskárna a paměťová jednotka schopná uchovávat denní a měsíční zaznamenané hodnoty o provozu vozidla alespoň po dobu *pěti let* ode dne jejich záznamu. Vozidlo, které je opatřeno střešní svítilnou s nápisem TAXI, není přípustné využívat k provozování jiného druhu silniční dopravy bez zakrytí této střešní svítilny.

Provozovatel taxislužby je povinen zajistit, aby *řidič* při výkonu taxislužby používal taxametr a po ukončení jízdy *bez vyzvání (!)* vydal cestujícímu nepoškozený a čitelný doklad o výši jízdného pořízený jako výstup z tiskárny taxametru.

Provozovatel taxislužby je dále povinen zajistit, aby k výkonu taxislužby bylo užito pouze vozidel označených a vybavených předepsaným způsobem.

Důsledkem nevydání dokladu o zaplacení jízdného z tiskárny taxametru cestujícímu je odebrání *průkazu o způsobilosti řidiče taxislužby* – viz § 21 odst. 9 ve spojení s § 21 odst. 13 písm. b) zákona č. 111/1994 Sb., o silniční dopravě.

Jak i v červnu roku 2007 judikoval Městský soud v Praze správní úřad *nemá možnost správní úvahy (neboli diskrece)* o tom, zda řidiči v případě nevydání dokladu o zaplacení průkaz o způsobilosti řidiče taxislužby odebere, či nikoliv – správní úřad to provést musí.

K osobním a majetkovým poměrům řidiče taxislužby správní orgán nemůže při rozhodování o odebrání průkazu o způsobilosti řidiče taxislužby přihlížet. Stejně tak k nim nepřihlíží ani soud při přezkumu zákonnosti takového rozhodnutí.*

• • •

Pro odlehčení na závěr uveďme, že autorovi tohoto textu jedna bývalá studentka tvrdila, že v taxíku platila za odvoz *stravenkami (sic!)*. Pravda, tím si ce nedošlo k porušení zákona o silniční dopravě, ale předpisů finančně-právních (resp. daňových), nicméně toto už je námět zase na jiný článek.

Benzínové pumpy – kdy dojde ke konci utajování informací ?

Jak si povšimla i běžná média, Česká obchodní inspekce opakovaně bojkotovala publikování údajů o čerpacích stanicích, na kterých při svých kontrolách zjistila prodej pohonných hmot horší jakosti. Rozhodně se nejedná jen o nějakou akademickou otázku na úseku práva na informace, načerpáním podřadného (pančovaného) paliva může automobilistovi (resp. automobilistce) vzniknout škoda až ve výši několika desítek tisíc korun. Proto je určitě dobré vědět, kde se nacházejí čerpací stanic s nekvalitním palivem a současně jak ČOI plní svou kontrolní funkci.

Výše zmíněné „utajovací“ jednání ČOI je – nejen dle mého názoru – v rozporu se zákonem č. 106/1999 Sb., o svobodném přístupu k informacím. Zmíněný předpis nařizuje ČOI (stejně jako celé řadě jiných orgánů veřejné správy) obecnou povinnost poskytovat veškeré relevantní informace. *Stošestka*, jako zákonný předpis provádějící ústavní právo na informace, je postavena na principu, že se poskytují všechny informace, pokud zákon nestanoví jinak.

ČOI se zde pokouší aplikovat jednu z výjimek zákona o svobodném přístupu k informacím a odepírá poskytování informací o pumpách s méně kvalitním benzínem či naftou s poukazem na ustanovení § 11 odst. 3 zákona o svobodném přístupu k informacím. Tento paragraf praví:

„Informace, které získal povinný subjekt (v našem případě ČOI) od třetí osoby při plnění úkolů v rámci kontrolní, dozorové, dohledové nebo obdobné

* Viz rozsudek Městského soudu v Praze ze dne 27. 6. 2007, čj. 9 Ca 305/2005-33.

činnosti prováděné na základě zvláštního právního předpisu, podle kterého se na ně vztahuje povinnost mlčenlivosti anebo jiný postup chránící je před zveřejněním nebo zneužitím, se neposkytují. Povinný subjekt poskytne pouze ty informace, které při plnění těchto úkolů vznikly jeho činností.“

Tuto interpretaci bránící poskytnutí informací ovšem nutno odmítnout. Jak konstatovala ve své zprávě i zástupkyně veřejného ochránce práv J. Seitlová, jedná se sice o informace vzniklé v rámci kontrolní činnosti, ve které jsou zaměstnanci vázání mlčenlivostí podle zákona o státní kontrole, ale ČOI zřejmě záměrně přehlíží poslední větu ustanovení, kdy povinný subjekt musí poskytnout ty informace, které při plnění těchto úkolů vznikly *jeho činností*. Kterak již v září 2008, dle mého názoru výstižně, konstatovala zástupkyně veřejného ochránce práv: *Nelze si snad ani představit vhodnější naplnění podmínek této poslední věty, než je obsah kontrolního protokolu, který vytvořili pracovníci ČOI v rámci plnění svých úkolů.*

Pro srovnání např. zemědělská a potravinářská inspekce výsledky svých kontrol sděluje.

Velkým paradoxem to, že dokonce už ani významní hráči na benzinovém trhu nejsou proti zveřejňování „hříšníků“. Jak před nedávnem uvedl deník *Právo*, *Benzina*, *ÖMV*, *Shell*, souhlasí s tím, aby ti nepoctivci byli zveřejňováni.

Podtrženo a sečteno: Pokud byla za veřejné peníze provedena kontrola, veřejnost má právo znát pravomocné výsledky takovéto kontroly. To je asi také ten nejlepší krok k transparentnosti činnosti naší veřejné správy, jak ji garantuje naše norma norem – tedy Ústava ČR.

Jean Tinguely: *Povoz*, 1968

Kultura a umění**Nový realismus**

JAROSLAV SEDLÁŘ

V roce 1960 byla na podnět uměleckého kritika Pierra Restanyho založena v Paříži umělecká skupina Nouveaux Réalistes, kterou tvořili Arman (Arman Fernandez), César (César Baldaccini), François Dufrêne, Raymond Hains, Yves Klein, Martial Raysse, Mimmo Rotella, Daniel Spoerri, Jean Tinguely, Jacques Mahé de la Villeglé; o něco později se k nim připojili také Niki de Saint-Phalle, Gerard Deschamps a umělec bulharského původu Christo (celým jménem Christo Javačev).

Noví realisté vstoupili do povědomí evropské veřejnosti výstavou v Miláně roku 1960. Tam vydali také manifest, jehož autor Pierre Restany se stal oficiálním mluvčím, teoretikem a hlavou skupiny. Odmítli abstrakci, protože jejich úsilí bylo na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století programovým protikladem k dobově převládajícímu abstraktnímu umění.

Hledáním kořenů pocitu, který vytvořil půdu pro vznik umění, jakým je nový realismus, se zabýval rakouský teoretik umění Werner Hoffmann. Podle jeho názoru jde o „strukturu každodenního života v západní společnosti a především o narůstající panství produktů nad člověkem. Civilizace zaplavuje svět, který ji zrodil, obrovským množstvím odlišitých výrobků. Je to mašinerie, která plodí nesčetné prostředky propagace sebe sama, reklamy, nabídky. Svět se mění ve výlohu přemlouvání, pseudoskutečnosti a pseudoudálosti. To jde tak daleko, že dochází i ke znehodnocení umění v obchodní artikl; vytváří se obchod s krásou, vše je zužitkováno (Mona Lisa jako reklama na punčochy, Schubertův portrét na krabičkách zápalek). Její důsledky, které vyvrcholily dnes, mají své příčiny již v první polovině 20. století. Aby bylo možné zachránit předmět z absolutního odcizení, usilovali již na počátku 20. století umělci o to, aby využili ve svých dílech reality anonymních užitkových předmětů v jejich trojrozměrném surovém stavu. Odcizit předmět jeho odcizujícímu prostředí znamená znovu ho stvořit. Z této myšlenky vyšli dadaisté a zejména Marcel Duchamp vynálezem ready mades, když z nalezených nepotřebných předmětů vytvářel záhadné fetiše. Surrealistické asambláže a montáže různých nalezených předmětů (objets trouvés) se staly v jiné rovině pokračováním takových tendencí. Tam jsou kořeny snah směřujících k 'velkému realismu' 20. století. V průběhu let potom došlo k dalšímu přemetu. Co se zrodilo jako protest, skončilo v muzeích nebo bylo obchodně využito. Za obrovské peníze bylo a je dodnes možné získat omezený počet replik například Duchampova *Věšáku na lahve*, přestože ho lze velmi levně koupit například v pařížských bazarech.“ Zde Hofmann připomíná: „Iritující není muzealizování

věšáku na lahve, ale komercializace, protože právě ona odebírá odcizení jeho pointu.“

Noví realisté vskutku usilovali o to registrovat sociologickou realitu konzumu a reklamy, a to bez jakéhokoliv politického záměru. Na rozdíl od anglického a amerického pop-artu, k němuž tvoří paralelu, ji však neobdivovali, ale naopak ostře odsuzovali. Všichni první zakladatelé nového realismu byli asamblážisty, s výjimkou Yvese Kleina. I když se po roce 1963 rozešli, podrželo si jimi založené hnutí trvalý vliv na výtvarné umění v Evropě. Desáté výročí založení skupiny bylo připomenuto v roce 1970 jako velká vzpomínková slavnost a pro obrovský zájem veřejnosti se uskutečnilo přímo na tržišti v Miláně.

Nové realisty zaujala idea Roberta Rauschenberga: „Využívat v umělecké produkci 'části skutečnosti' jako výrazových uměleckých prostředků.“ Řídili se ovšem také myšlenkami teoretika a kritika Pierra Restanyho, jehož formulí přivlastnění přijali (to platí zejména o Armanovi a Spoerrim). Oba systemizovali „dobrodružství objektu“ (Camille Bryen), oba ho rozvinuli do velkého počtu variant. Arman své dílo rozdělil do konstruktivního a destruktivního směru a naplňoval nejdůsledněji Rauschenbergovy i Restanyho požadavky, jak dokládá ještě i jeho pozdní dílo nazvané *Ciment en Si* (zobrazuje rozbitou kytaru zalitou do cementu, 1973). Už v letech 1959-1960 dospěl pod vlivem asambláží Kurta Schwitterse k velmi osobitým neodadaistickým experimentům, nejprve k otiskům razítek (*cachets*), jejichž opakování znamená počátek a podstatu celého jeho díla, a po založení skupiny Nouveaux Réalistes v roce 1960 k novému stylu reprezentujícímu konzumní společnost. Tak vznikly *Poubelles*, koše na odpadky, *Poubelle* (Koš s odpadky, 1960), zalité do plexiskla. V první fázi Arman vybíral odpadky z popelnic a odpadkových košů bez jakéhokoliv rozlišování a zaléval je do plexiskla. Rozlišoval však už tehdy sociální obsah takového hromadění podle toho, zda smetí pocházelo z domácností dobrých měšťanských rodin, nebo bylo vyštáráno z tun odpadu na tržištích. Vytvářel dokonce portréty svých přátel, a to tak, že zaléval do plexiskla obsah jejich košů na papír, *Portrét Iris Clertové* (1960). Vedle výpovědí o kvalitě použitého materiálu jako o možném poetickém principu Arman ovšem zároveň zcela ironicky kladl otázku o jednostrannosti využívání nahromaděných masových průmyslových produktů, a to v protikladu například k Apollinairovi a jeho lyrickému pojetí asambláže. Počínal si totiž v hromadění takových odložených předmětů právě ve svých asamblážích dosti brutálně. Právě v Novém realismu v Paříži, na rozdíl od amerického a anglického pop-artu, prožíval hotový výrobek (*readymade*) nejdůslednější a nejradikálnější obnovu. Stejně zde jako v USA vystoupila umělecká scéna proti psychologizujícímu, ale i proti abstraktnímu malířství. Bylo to stejné úsilí jako například v té době v New Yorku, úsilí setřít hranice mezi uměním a životem, přímo proniknout do života. Také zde nacházíme velkou inspiraci dílem Marcela Duchampa a Kurta Schwitterse, zejména Schwittersovými razítky. Právě opakování razítek a sběr smetí přivedly Armana po roce 1960 k proslulým *Accumulations*.

Arman: *Accumulation de brocs* (Akumulace konví), 1961

k hromadění plastických předmětů z nalezených věcí (*objets trouvés*), které již nezpracovával, ale seriálně skládal vedle sebe, akumuloval a umísťoval opět do krabic z plexiskla. Nejznámější je dnes již slavná *Accumulation de brocs* (Akumulace konví na vodu, 1961). Jsou to různě zbarvené smaltované konve, seřazené do dvou řad nad sebou před neutrálním pozadím v krabici z plexiskla. Konve, nalezené mezi odpadky a nyní zbavené své původní funkce, byly zřetelně povýšeny na reprezentaci tím, že jejich svéráznost byla zviditelněna. Tak dospěl Arman ve zpracování nalezených předmětů do radikálně nové polohy – jako vůbec první mezi umělci objevil skutečnost jako takovou, jako realitu, a převzal ji, aniž ji jakkoliv upravoval. Konve nezobrazují konve, ale jsou reálnými konvemi, je to nový realismus.

Arman nakonec vystavoval různé všední a odhozené předměty, podstavce na brýle, tuby od barev, bez jakéhokoliv uměleckého zásahu do jejich surové materiality: vyobrazené a zobrazované splynulo, realita sama se stala obrazem, hranice mezi skutečností a vytvořeným obrazem skutečnosti splynuly. Objekt se stal estetickým předmětem. Organické zbytky Arman často odléval do polyesteru. V tom lze vidět i zřeknutí se kompozice a snahu zahustit konzumní spotřebu do jakéhosi portrétu naší civilizace; postavit most od ready made k sociologii a psychologii objektu. Nahromadění hodinových koleček Arman předvádí jako metaforu velitelského stanoviště mechanické anonymní moci, zatímco rozmontované staré kávové mlýnky ironizují babiččinu vesnici, vzpomínku na staré dobré časy. Citát věcí je tu tedy stupňován ještě jejich vtačováním do expresivity a narativnosti, do reprezentativnosti.

Vedle tohoto pozitivního přehodnocování předmětů ničí Arman v tzv. *colorés* předměty jakoby v záchvatu vzteku, systematicky jeden za druhým, v ce-

lých řadách; rozřezává, rozkrajuje, spaluje hudební nástroje (*Ciment en Si*), domácí náčiní, hodiny, trhá sportovní auto a fixuje jeho části jako relikvie destrukce. Ovšem i tentokrát mu jde o uvolnění, a dokonce i o vyjádření skryté síly, která byla vynaložena a nakonec vlastně ztracena v sériovém produktu. Opět v jiných řadách děl formalizuje od roku 1967 nové autodily auta *Renault* do abstraktních kompozic nebo sumarizuje sletovaný nástroj do ojedinelé podoby berana s černými rohy.

Kolem roku 1967 Arman náhle změnil svůj obsáhlý inventář možností v duchu ready mades a přešel k umělecké tvorbě, k figurativním skulpturám, kterým dával tvar, i když je i nadále skládal z nalezených předmětů a zatavoval do polyesteru, například kusy houslí. Vytvořil zhruba šest velmi podobných prací, mezi nimiž vyniká *Torse aux gants* (Torzo s rukavicemi, 1967), torzo z polyesteru, do něhož jsou zalaty mohutné gumové nebo plastické rukavice, které z odlitku zřetelně prosvítají a evokují vzpomínky na surrealistické absurdity. Přesto ohlašují esteticky záměrnou tvorbu, odlišnou od umělcových dřívějších kriticky orientovaných prací, která má svou reklamní povahou blízko k americkému pop-artu. Je to příznačné, protože právě v tom roce byl povolán jako profesor na *Univesity of California* v Los Angeles.

Cestou akumulací se vydal i Gerard Deschamps, který v protikladu k Armanovi neustále měnil předměty svých asambláží, až je postupně stále častěji sestavoval z hřebíků, z nichž kolem roku 1965 vytvářel pouze efektní dekorace.

Vedle Armana byl druhým garantem Restanyho formule přivlastnění Daniel Spoerri, který vycházel z dadaistické teorie náhody. Pracoval podobně systematicky, avšak se silným nábojem postsurrealistické irrationality. Také on fixoval stopy života, avšak v daleko určitějším okamžiku: například zbytky jídla po přátelském setkání přilepil nebo jakkoliv upevnil na desku stolu, na krabici, na zásuvku. V roce 1961 zavěsil na zeď desku stolu s připevněným jídlem jako obraz, čímž změnil rovinu z vodorovné na vertikální – *La table de Robert* (Robertův stůl, 1961). Byl to stůl, u něhož se Spoerri seděli, jedli a pili jeho přátelé a hlavně umělec z hnutí Fluxus Robert Filliou, který tehdy právě připravoval svou výstavu do Kodaně; Spoerri tento obraz – stůl s jídlem – pojal jako vzpomínku na setkání a společné jídlo právě s ním. Tak vznikl *Fallenbild* (Padací obraz), který nám nepochybně připomene obrazy zátiší od antiky až po 20. století. Spoerri jím v podstatě zafixoval přátelské setkání, které ovšem nebylo žádnou kritikou společenského konzumu jako u Armana.

Bylo by samozřejmě příliš jednoduché posuzovat Spoerriho jen podle jeho padacího obrazu, podle sněženého stolu, který by snad měl být podobenstvím našeho smyslového, vitálního, neuklizeného, špinavého světa a jeho zachycením stop „záblesku v průběhu životního cyklu, který se nazývá život a smrt, rozklad a znovuzrození“, jak nám to sděluje Daniel Spoerri. Roku 1966 vytvořil sedmnáct různých padacích obrazů, které seřadil do vývojové řady; mezi nimi se objevil také *Fallenbild im Quadrat* (Padací obraz na druhou), na němž byly zafixovány nástroje, kterými připevňoval předměty na stůl. Nicméně-

Arman: *Portrét Iris Clertové*, 1960

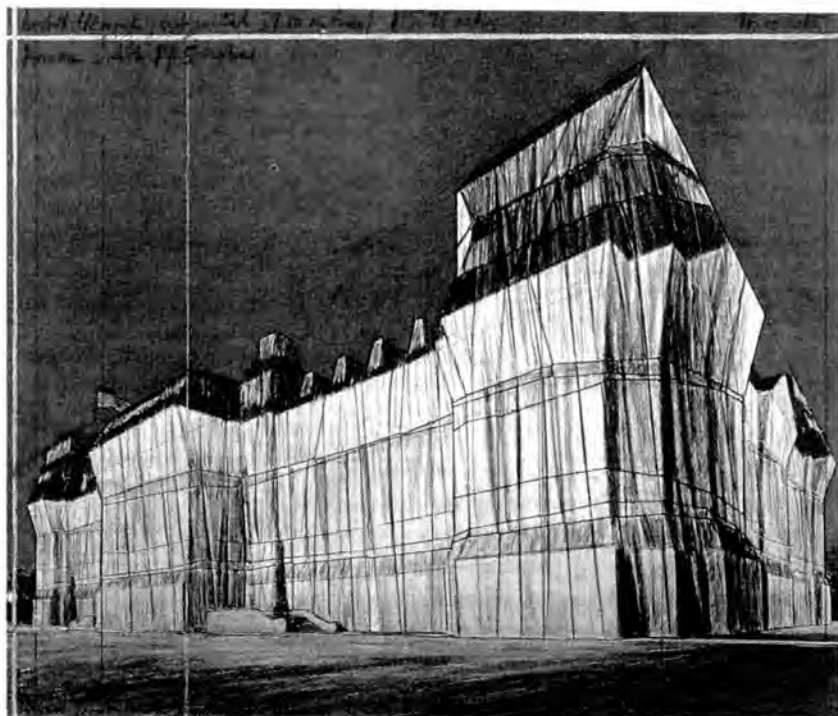
ně připustíme, že hotelový stůl, který roku 1961 přibil hřebíky na stěnu jako „objet trouvé“, se stal východiskem jeho rozmanitého díla. Daniel Spoerri totiž sbíral životní příběhy, náhodné předměty, které využíval ke stále novým obsahově bohatým sestavám. Ty přetvářel do podoby prostředí (environmētů) jako *Musées sentimentaux*, jak je sám nazýval. Nicméně jeho pozdější assembláže jsou přeplněny kýčovitými obrázky rozvěšenými mezi vodovodními kohoutky, protéžami, lebkami zvířat, noži a vidličkami, a to v podobě jakýchsi jakoby ekologických připomínek ohroženosti přírody. Lze je ovšem vnímat také jako kabinet kuriozit s připomínkou smrti. I přesto ovšem, podobně jako u mnoha jiných moderních umělců, došlo také u Spoerriho k paradoxu, když jeho padací obrazy začaly být odlévány do bronzu a původní neodadaistické provokace se tak změnila v galerijní exponáty.

Členem skupiny Nouveaux Réalistes byl úspěšný šrotový sochař César Baldaccini. Patřil rovněž k těm, kteří pracovali s objets trouvés a s metodou přivlastňování. Byl to objektový umělec a sochař, který ve druhé polovině padesátých let po vzoru Pabla Picassa a Julia Gonzáleze svařoval s humornou fantazií z částí šrotu nalezeného na haldách odpadků figurativní nebo poloab-

straktní plastiky. Roku 1960, poté co uviděl na vrakovišti při práci nejnovější americký lis, který lisoval karoserie ojetých aut, nahradil tento tvůrčí princip tzv. komprese, které sestavoval do bloků vážících jednu tunu slisováním autokarosérií, a to v továrně na recyklovaný kov. Byl to objev, který plně odpovídal duchu nového realismu, protože představoval nové médium zobrazování – *Compression* (Komprese, 1961). V mechanickém slisování dosavadních karoserií viděl nové stadium kovu. Blok slisovaných karoserií vystavil v galerii s cílem, aby divák přemýšlel o moderních technologiích nebo aby v něm hledal novou ikonografii velkoměsta. Jeho komprese sbalují zpočátku autošrot zcela bez formálních úprav, teprve od roku 1961 César proces lisování, trhání a řezání aut usměrňoval, řídil a takto vzniklé balíky slisovaných karoserií nazval *Compression dirigée* (Řízená komprese). Byla to rovněž forma nalézání konkrétní reality odpovídající chápání skutečnosti novými realisty. Kromě Césara se autokaroseriemi zabývali také Arman Fernandes a Američan John Angus Chamberlain. Chamberlain chápal auto jako produkt civilizace, jako památník konzumu nebo produkt civilizace odhozený společností a Arman Fernandez ve svých akumulacích hledal krásu řazení jednotlivých částí automobilu. Césara dráždila do této techniky zakletá magie našeho sekularizovaného světa, magie, která je obsažena v reáliích, v prvcích skutečnosti. Tato magie zůstává povrchnímu pohledu většinou skryta; César ji zviditelňuje. Ovšem i u Césara se stává auto jakousi pamětí, ne mementem mori jako u Chamberlaina, nýbrž soudobou stélou, monumentem skutečnosti v její skryté důstojnosti. Lisovat je „zhušťovat“, *Compression* tedy znamená – ve velmi komplexním smyslu – zhuštění. César zhušťuje skutečnost tak, že nechává stranou všechno anekdotické a koncentruje se na podstatné ve tvaru i v jevu.

César ale nevydržel u kompresi dlouho a už roku 1961 začal dělat performance, v jejichž rámci odléval na ulicích města objekty z polyuretanové pěny a brzy nato z ní vytvářel i skulptury. Pod vlivem pop-artu začal pracovat s tzv. odléváním, jak to známe z jeho proslavené plastiky *Le Pouce* (Palec, 1966), dnes odlité do bronzu a instalované před Grand Palais v Paříži, původně však vytvořené z barevného polyuretanu jako ironický fetiš, který ve své trivialitě představoval zřejmou paralelu k banálním superhvězdám Warholovy *factory*, továrny na pop-art.

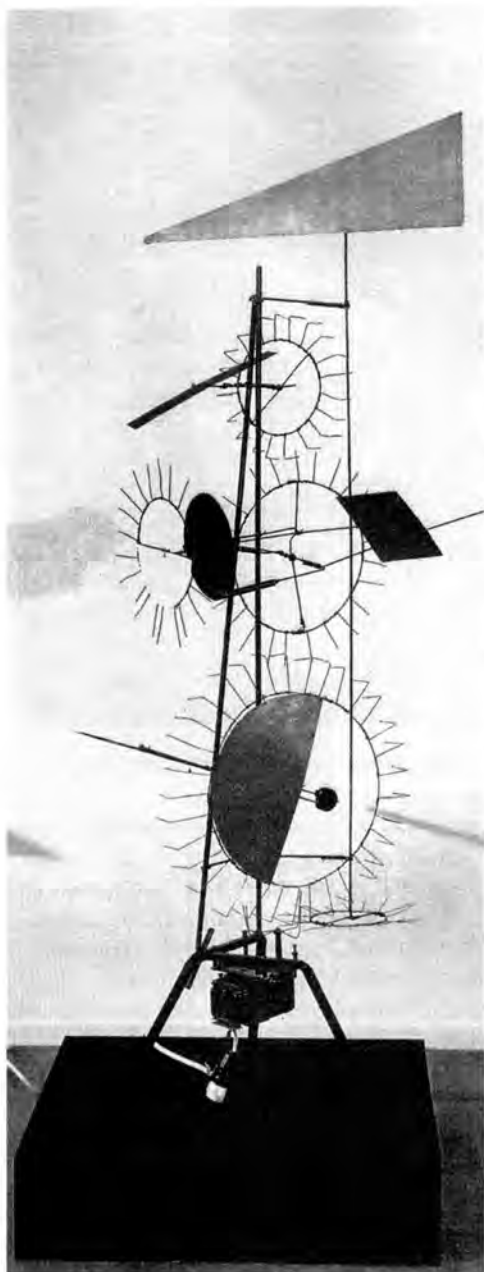
Jinou kritickou odpovědí na konzumní orientaci společnosti, na preciznost obalové techniky komerčního světa byla ambaláž, demonstrativní alternativa k obdivu, jaký projevoval pop-art k estetice zboží. Další vývoj samozřejmě ukázal, že ani ambaláž se nezaměřila pouze na kritiku konzumu a v okamžiku, kdy začala usilovat o umělecký projev, kladla důraz na estetizaci zabalených objektů, staveb, pobřeží. Ambaláž rozvíjel od roku 1958 ve skupině nových realistů rodilý Bulhar Christo (příjmením Javačev), který zabaloval do hrubých plastických plén nebo látek a ovazoval šňůrou láhve, boty, nábytek, dětský kočárek, nákupní vozík, motocykl. Provazy, jimiž ovazoval zabalený předmět, jsou strukturovány jako nervní kresebné čáry, které uvězňují objekt do silokřivek a mění ho v reliéf, jenž je v určitém kontrastním napětí ke konturám

Christo: **Zabalený Reichstag**, přípravná kresba, 1993

zabaleného předmětu. V šedesátých letech zaměřil Christo se svou ženou Jeanne-Claude de Guillebon (nyní již Javačevovou) pozornost na veškeré výlohy zboží; ověšeli a polepili spolu fasády výkladních skříní a obchodních pasáží sukem a balícím papírem a roku 1961 v přístavišti v Kolíně nad Rýnem realizovali zabalení veřejných budov, *Gestapelte Ölfässer* (Skladiště sudů na olej) a *Dockside Packages* (Zabalení doků), v rue Visconti v Paříži vytvořili „železnou oponu“ ze sudů na olej. Kromě toho poprvé v roli nových realistů zasáhli přímo do krajiny nebo do městského prostoru a už roku 1970-1971 přetáhli v Coloradu v USA přes celé údolí oponu (*Valley Curtain*), roku 1983 obklopili v Miami celý ostrov látkou (*Surrounded Islands*) a roku 1995 zabalili v Berlíně budovu říšského sněmu, *Verhüllter Reichstag* (Zabalený Reichstag, 1995). Nikdy předtím se nepovedlo umělcům přilákat takové množství lidí a podnítit je, aby meditovali o umění, jako právě v Berlíně.

Duchovní hloubkou bylo naplněno malířství Yvese Kleina, které výrazně obohatilo meditace o světle, což ocenila německá avantgardní skupina Zero, ale i o hlubokém modrém prostoru a o nicotě. Nelze přehlédnout, že Yves Klein patřil vedle Christa k vůdčím osobnostem skupiny. Ve svém díle spojoval nezaměnitelným způsobem materiální skutečnost s meditacemi, vynaléza-

Jean Tinguely:
Méta Mécanique, 1955

vě pracoval s fyzickou přítomností barvy, zejména modré. *Monochrom blau* (Monochromní modrá, 1961). Proslulými se staly obtisky živých těl na papír a na plátno, tzv. antropometrie, *ANT 130* (Antropometrie 130, 1960), které ho řadí k novému realismu, k nové figuraci a k duchovní malbě 20. století. Yves Klein směřoval vždy ke spiritualitě, k nemateriální podstatě reality a k jakémusi modernímu mysticismu. K tomu nutil i své souputníky ve skupině. Ovšem už z podstaty nového realismu, z dobové atmosféry, nebylo těžištěm jejich orientace Kleinovo hledání transcendentna, ale jak požadoval Pierre Restany základem bylo „osvojování“ města, továren, strojů, „osvojování“ masových médií a konzumu, jak to v jeho intencích realizovali Tinguely, Arman a Spoerri.

Tam, kde Christo a Jeanne-Claude zabalovali a přetvářeli kriticky svět zboží, prezentovaly montáže Martiala Raysse, nahromaděné z různých objektů, svůdnou atraktivitu jako vysoce hodnotnou kosmetiku, která vytváří vysněný svět. Také monstrózně šarmantní *Nana* Niki de Saint-Phalle bdí ve vysněném světě. Proslavenou se stala poněkud neforemnou obrovitou ženskou postavou z pomalovaného polyesteru, které dala jméno *Nana* a zejména giganticou ležící ženskou figurou (ve

spolupráci s Tinguelym), do jejíhož nitra bylo možno vstoupit a v něm se procházet. Dnes doplňuje stálou expozici moderního umění v Moderna Museet ve Stockholmu. Tyto obrovské burleskní loutky plodnosti rozehrávají v nové figuraci fantazii dětí a mužů. Z jejího díla ovšem spíše než radostnou a životu přítakající *Nanu* přiřazujeme k novému realismu zlé a nadměrně přebohaté věnce a srdce sestavené z hraček, loutek, figurek kašpárků a umělých květín, které jsou potaženy bílými přestěradly. Jako by si v nich umělkyně s nevoli vzpomínala na nedětsky přísnou výchovu ve francouzské aristokratické rodině a později v klášteře v USA.

Naprosto ojedinělým, zároveň ale typickým protagonistou nového realismu, stejně jako i kinetismu, byl Jean Tinguely, švýcarský sochař, který po studiích v Basileji, v letech 1941-1945, odešel do Paříže, kde se roku 1951 usadil. Od roku 1960 se zúčastňoval společně s Rauschenbergem mezinárodních Happeningů a spoluzakládal skupinu Nových realistů. Veřejnost upoutal svým Meta-strojem a Strojem na výrobu obrazů a nakonec Strojem, který se měl sám zničit (1960), nazval ho *Hommage a New York* (Museum of Modern Art, New York). Sestavoval je z odhozených železných výrobků, které svařoval. Představovaly ve většině případů ironický výsměch technickému věku.

Příklon k pop-artu dokazuje také jeho prohlášení: „Hluboce dýchat, žít nyní, žít s touto dobou. Pro krásnou a absolutní skutečnost.“ To nám připomene podobný výrok Claese Oldenburga: „Je třeba, aby malířství, které dlouho podřimovalo v pozlacených mauzoleích a skleněných rakvích, vyrazilo trochu ven, vyráchat se na koupališti, vykouřit si cigaretu, vypít si sklenku piva.“

Tinguely vytvořil v roce 1961 proslulý a pestrobarevný umělý asamblážový stroj *Balouba No. 3* (Baluba č. 3, 1961) z vysloužilých objeů trouvés, které sebou po zapnutí přídatných elektromotorů cukaly, třásly se a řinčely. Názvem vypůjčeným od kmene Bantu ve střední Africe Tinguely jakoby vyvolal vzpomínky na rituální tance masek, a tím opět spolu s Armanem oponoval konzumní společnosti orientované pouze na spotřebu. V tom smyslu upřednostňoval i hravost při sestavování objektů a dokonce i prvky sochařské monumentalit, jak dokládá například se slavnostní vážností sestavená asambláž *Heureka* (Poznal jsem!, 1963-1964), odlišná od jeho metamatických strojů a fontán. Kola, páky, tyče a všechny části se opět pohybují, vykonávají však sisyfovskou práci, jako by „byly odsouzeny vést život trestanců“, jak napsal Pontus Hulten.

V posledním desetiletí svého života pronikl Tinguely k vytoužené scénografii. Tvořil ji z hromad civilizačních odpadků a kolem roku 1980 ze symbolů smrti, z koster zvířat, lidských lebek a monstrózních asambláží symbolizujících zánik. I jeho výroky byly pesimistické: „Umělci, kteří budou dělat v budoucnu ještě umění, budou buď fantastickými umělci, nebo pouhými dekoratéry.“

Významné osobnosti naší univerzity

Emanuel Chalupný – 130 let od narození

Sociolog, právník, publicista, historik, literární historik a editor. A kromě toho autor monografií o významných osobnostech české literatury – tím vším byl Emanuel Chalupný (14. 12. 1879 – 27. 11. 1958), rodák z jihočeského Tábora, který ve rodném městě také zemřel.

Ptát se, co je z Chalupného díla stále živě ještě dnes, co lze z jeho duchovního odkazu nejlépe připomenout, není zrovna lehký úkol. A nejlépe by bylo, kdyby na předchozí tázání, nadto vyznačené jen v obrysech, mohl odpovídat právník, sociolog, historik i literát. Každý za sebe a pochopitelně také za E. Chalupného, k jehož dílu a k profilu jeho osobnosti by se měl snažit každý proniknout. Nesmíme však zapomenout na to, že píšeme stat k Chalupného jubileu, jejímž základním cílem by mělo být podání takřka celkového vědeckého a v tomto případě rovněž literárního profilu jubilanta. A hned se nabízí otázky: Byl snad E. Chalupný básník anebo prozaik? Leč k tomu dále.

V rodném městě navštěvoval základní školu a maturoval na gymnáziu (1898), načež studoval na pražské Karlově univerzitě práva (JUDr. 1903). Poté působil jako advokát, v období 1910–28 v Táboře. Sociologií se začal zabývat od počátku 20. století a z našeho hlediska pokládáme za důležité vyzvednout několik skutečností. V první řadě to, že se stal jedním ze zakladatelů české sociologie, jak to lze doložit jeho fundamentálním dílem, pěti svazkovou *Sociologií*, vycházející od roku 1916. Tomuto dílu předcházely průpravné, knižně vydané studie počínaje prací *České studentstvo v posledním čtvrtstoletí* (1902) a dvojdílným *Úvodem do sociologie* (1902). Zajímavé je, že připomenuté základní dílo začal E. Chalupný knihou *Sociologie I. Základy* (1916) a hned po ní následovaly svazky *Sociologie V. Vývoj* (1917), *Sociologie III. Skladba I.* (1919) a nedlouho po válce ještě *Sociologie IV. Skladba 2.* (1921) a *Sociologie II. Dějiny sociologie* (1922). Poté byl Chalupný jmenován docen-

tem (1923) a mimořádným profesorem na univerzitě v Brně (1936); kromě toho docentem sociologie na Českém vysokém učení technickém v Praze (1924) a profesorem na pražské Svobodné škole politických nauk (1928). Vyčet by mohl pokračovat, připomeňme jenom, že „jako čelný český sociolog“ (z hesla o něm v *Lexikonu české literatury II*, 1993) byl po několikaleté viceprezidentem instituce L'Institut international de sociologie v Ženevě. Penzionován byl v roce 1939 a žil poté v Táboře.

Specifické zájmy E. Chalupného v oboru sociologie lze doložit poukázem na některé jeho práce, jako jsou knihy *Národní povaha česká* (1907), svým způsobem předjímající úvahy i spory o národní povaze, které se rozvinuly v prvních letech po vzniku samostatného Československa. Brzy poté následují svazky *Úkol českého národa* (1910) a *Úvahy politické* (1911), dále *Boj za očistu české vědy a filozofie proti F. Krejčimu, E. Rádlovi* (1912). Poslední název symbolicky hodně vypovídá o Chalupného směřování politickým a filozofickým z let před první světovou válkou. Z meziválečného období chceme – v souvislosti s předchozím a také s tím, co ještě nastíníme – připomenout následující práce: *Právní filozofie V. S. Solovjeva* (1920), *Přední tvárcové národního programu: Jungmann, Havlíček, Tyrš, Masaryk* (1920), *Sokolstvo a socialismus* (1920), *Husitství, táboři a prof. Pekař* (1928), *Masaryk jako sociolog* (1937), Z další činnosti, nadto spjaté s Brnem připomeňme, že redigoval časopis *Přehled* (1906–10), v Táboře Troenov 1918–21 (ostatně věnoval se náruživě rovněž regionální historii) a hlavně *Sociologickou revui* (1930–40, s I. A. Bláhou a J. L. Fischerem).

Pro E. Chalupného bylo příznačné, že sociologická hlediska se snažil aplikovat na jiné vědní obory. Zajímá nás především to, jakým způsobem tato hlediska uplatňoval ve svých výkladech některých stěžejních osobností a vlastně i vývoje české literatury. Domníváme se, že velmi podnětně, byť je to někdy přehlíženo. Dostáváme se tedy do oblasti Chalupný jako literární historik; přičemž je možné vést také úvahu, do jaké míry byl „sociologem literatury“, leč toto označení se nám nezdá být

adekvátní. V oblasti „prací o literatuře“ soustředil se E. Chalupný na osobnosti, které mu byly blízké. Připomeňme, že se se svým současníkem Otokarem Březinou sblížil osobně. Z těch zesnulých šlo o Karla Havlíčka Borovského, Josefa Jungmanna, J. V. Sládka, z Chalupného o čtrvstoletí starších vrstevníků šlo o Josefa Holečka (1853–1929). Jen pro příklad některé tituly: *Havlíček. Obraz psychologický a sociologický* (1908) a potom monografie *Karel Havlíček* (1911), *Josef Jungmann* (1911), *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filozofie* (1912), *J. V. Sládek a lumírovská doba české literatury* (1916), *Dílo Josefa Holečka* (1926). A nezapomeňme na knihu vydanou v protektorátních letech a málo známou – *Literární historie a sociologie* (1943).

Popravdě řečeno tyto práce nelze přeceňovat. Měly být hlavně materiálem pro sociologické analýzy českého národního programu i národní povahy. Ale toto zaměření v lecčem přesahovalo. Mohla by to prokázat podrobněji a hlavně do hloubky zaměřená literárněvědná studie, soustředěná především na podrobnější výklad vývojové linie Jungmann – Havlíček – Masaryk, kterou Chalupný pokládal za důležitou jak ve vývoji české vědy, tak literatury. Anebo studie věnovaná problematice jeho osobního sblížení – a nikoli jenom prostřednictvím korespondence – s O. Březinou a rovněž s F.X. Šaldou. Vždyť oba poslední jmenovaní jej potřebovali též jako advokáta – E. Chalupný spravoval Šaldovu písemnou pozůstalost a po jistou dobu vedl Společnost F. X. Šaldy. Další snahy o aktuální přiblížení díla a osobnosti E. Chalupného by mohly navázat i třeba na onen počín, za který pokládáme edici s názvem *Duchovní přátelství* (vzájemná korespondence E. Chalupného, L. Klímy a O. Březiny, 1940, uspořádal Jaroslav Kabeš). Březinovských aktivit E. Chalupného bylo víc. Vždyť sám anebo spolu s jinými vydal Březinovy *Nové eseje* (1930, s O. Fialou a M. Lukšů), básnickovy meditace *Skryté dějiny* (1932) a v roce 1939 *Vzájemné dopisy O. Březiny a F.X. Šaldy*. A jen zmínka o Chalupném prozaikovi. Vydal *Fejetony* (1913) a svazek nazvaný *Vltava* (1914, rozšířen vyšel 1925), charakterizovaný jako „lyrický cestopis“.

Ukončili jsme tedy jubilejní připomenutí Emauela Chalupného, tohoto „sociologizující-

ho advokáta z Tábora“, jak se o něm v meziválečné období pohrdlivě vyjádřil jeden z jeho nepřátel; věnovali jsme se přitom hlavně jeho zájmům o oblast literatury. Škoda, že po roce 1945 jako sociolog i historik už spíše jen mlčel. Jeden český filozof, našťásti v dubčkovských letech přece jen zmozdřelý, vyjádřil se roku 1949 v článku do Rudého práva o Chalupného sociologii jako o „buržoazní pavědě“. A k jeho duchovnímu odkazu se naši sociologové, filozofové a historici, přitom nikoli jenom historikově literatury, až na nepatrné výjimky tak říkajíc smysluplně nevrátili ani na konci 60. let minulého století, kdy k tomu byla příležitost. Naštěstí nikoli poslední.

L. SOLDAN

Prof. JUDr. Jaroslav Pošváv, CSc. (1900 – 1984)

Prof. Jaroslav Pošváv patřil k těm málo profesorům brněnské právnické fakulty, kteří po jejím zrušení v roce 1950 se ještě dožili jejího znovutevření v roce 1969 a krátký čas zde také pedagogicky působili.

Jaromír Pošváv se narodil 1. října 1900 v Brně v rodině finančního konceptního úředníka. V roce 1910 vstoupil na I. české státní gymnázium v Brně, a tam (1919) maturoval. Na podzim téhož roku se zapsal na Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, kde 30. června 1924 také promoval. Po ukončení studií vstoupil do státní služby jako koncipient politické správy. Nejprve byl přidělen zemské školní radě v Brně, pak postupně různým oddělením zemského úřadu. Zároveň dále pokračoval ve studiu sociologie a filozofie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

V září 1925 složil s velmi dobrým prospěchem politickou ustanovovací zkoušku a byl jmenován koncipistou. Po absolvování vojenské služby byl přidělen k okresnímu úřadu Brno – venkov, kde působil do dubna 1930, kdy byl přeložen na ministerstvo vnitra. Zde byl 1. ledna 1931 jmenován vrchním ministeruským komisařem, 1. ledna 1935 odborovým radou a v roce 1938 vrchním odborovým radou.

Již v době studií se začal zabývat vědeckými problémy v prvním filozoficko-právním semináři prof. Fr. Weyra a některými otázkami trestního práva v semináři prof. J. Kallaba. K pravidelné vědecké práci se však dostal, až když začal působit na ministerstvu vnitra. Jeho prvním okruhem vědeckého zájmu byla problematika akciového práva, což vyústilo v první monografickou práci. Poté obrátil pozornost k správnímu právu trestnímu. Z této problematiky se také v roce 1937 na právnické fakultě v Brně habilitoval a hned nato ji začal přednášet. Pedagogické práce si však mnoho neužil. Přišel Mnichov, okupace a uzavření vysokých škol. Protektorát přečkal na ministerstvu vnitra ve funkci vrchního odborového rady.

V roce 1945 přišlo osvobození a znovuočtení vysokých škol. Právnická fakulta v Brně potřebovala nové pedagogy, a tak se Jaroslav Pošváb stal jejím řádným členem v hodnosti profesora nauky správní a práva správního a začal tento obor přednášet. Uplatnění našel i v řadě funkcí na fakultě, zejména v letech 1948 - 1949 byl děkanem Právnické fakulty Masarykovy univerzity. V roce 1950 byla fakulta zlikvidována, a tak J. Pošváb společně s celým pedagogickým sborem byl propuštěn. Tím se mu uzavřela jedna z kapitol jeho života, kapitola naplněná zájmem o problematiku státní správy a správního práva, a to nejen pedagogicky, ale zejména vědecky. Důkladem toho je dlouhá řada více než 80 prací, které publikoval jak monograficky, tak časopi-secky.

Nová etapa jeho života začala jeho přidělením do Slovanského ústavu ČAV v Brně, kde působil až do svého odchodu do důchodu v roce 1961. Začal se zajímat zejména o numismatiku, jejíž přednášky navštěvoval jako externí posluchač brněnské filozofické fakulty. Pozornost věnoval zejména studiu regálních práv (horní a mincovní právo, právo viničné) a moravskému i slezskému mincovnictví. Průkopnickou prací bylo jeho studium písemných materiálů v archívech k dějinám moravského mincovnictví. Výsledky shrnul vedle řady článků a studií syntéza o mincování moravských měst (Moravské mincovny, Brno 1970). Šíře rozhledu, hluboké znalosti i vědecká erudice vedly k úspěšnému řešení problematiky vzniku mince u západních Slovanů i ekono-

mických otázek nejnovějších časových úseků. Náleží mu prvenství v interpretaci železných sekerovitých křiven jako přírodního platidla vnitřní směny 9. století na Moravě. Stežejním dílem se stala jeho syntéza mincování v českých zemích, třikrát vydaná doma i v zahraničí. Dále úspěšně řešil některé složité problémy z oblasti hospodářských dějin, shromažďoval materiály k otázkám peněžních kurzů, mezd, kupní síle peněz, celním tarifům a řadě dalších administrativně ekonomických opatření starší i nové doby.

Přednášková činnost proběhla z velké části i v zahraničí, zejména v numismatických sekcích Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego ve Varšavě a v Krakově v rámci spolupráce s polskými numismatiky. Dlouhá a bohatá byla jeho činnost v řadě odborných komisí při Československé akademii věd i na fakultách vysokých škol.

Za svou bohatou práci obdržel řadu domácích, ale i zahraničních ocenění. Zejména to byla stříbrná medaile Národního muzea v Praze za spolupráci a rozvoj numismatiky, stříbrná medaile Františka Palackého za významný badatelský přínos v oblasti numismatiky, záslužná medaile České numismatické společnosti, pamětní medaile Gustava Skalského za celoživotní badatelský přínos v oblasti české středověké numismatiky, stříbrná medaile hornické Příbrami, stříbrná medaile Národního technického muzea v Praze, pamětní medaile Vysoké školy báňské v Ostravě aj.

Na sklonku svého života se ještě dočkal znovuočtení právnické fakulty v Brně. V roce 1969 se stal jejím profesorem a vedoucím katedry správního práva. V roce 1970 však musel na základě zákona o stáří učitelů vysokých škol odejít znovu do důchodu. V témže roce mu ještě udělila Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Brně hodnost kandidáta historických věd, jako uznání dvacetileté práce v oboru historie. Určitý čas byl ještě členem vědecké rady brněnské právnické fakulty a publikoval ve fakultních edicích. K problematice správního práva a veřejné správy se však již trvaleji nevrátil.

Zemřel 19. února 1984, uzavřel se tak život erudovaného vědce, úspěšného pedagoga a čínorodého člověka.

K. SCHELLE

Prof. JUDr. Bohumil Kučera, DrSc. (1910 – 1979)

Právní historik prof. JUDr. Bohumil Kučera se narodil v jižních Čechách v roce 1910. Vyrůstal ve skromných poměrech v početné rodině. Po středoškolských studiích odešel do Prahy, kde vystudoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy. Poté působil v advokátní praxi v Čáslavi a v Kutné Hoře.

Období německé okupace patřilo k nejtragičtějším v jeho životě. Byl zatčen gestapem, odsouzen fašistickým soudem a nastoupil strastiplnou pouť nacistickými věznicemi a koncentračními tábory. Přežil, vydržel, ale za cenu podlomeného zdraví.

Po osvobození se Bohumil Kučera plně zapojil do práce. Krátkou dobu zastával politické funkce ve Středočeském kraji a poté byl vyslán jako jeden z ředitelů národního podniku Svit ve Zlíně (tehdy Gottwaldově) s úkolem přispět k zajištění obnovy výroby.

V roce 1953 po překonání zdravotní krize přešel do funkce ředitele Krajského muzea ve Zlíně a začal zpracovávat oblastní dějiny dělnického hnutí. Tím se dostal k počátkům vědecké práce. Odtud pak vedla jeho životní cesta na Univerzitu Jana Evangelisty Purkyně do Brna, kde působil prakticky až do své smrti, i když v roce 1976 odešel do důchodu.

Na brněnské univerzitě byl dlouhou dobu prorektorem, byl též proděkanem a děkanem právnické fakulty (1971 - 1973). Pracoval na přírodovědecké fakultě a po obnovení právnické fakulty přešel na ní, kde se věnoval dějinám dělnického hnutí a československým dějinám státu a práva. Zde se také v roce 1970 stal profesorem obecné právní historie.

Kromě vědeckopedagogické činnosti na právnické fakultě, za níž byl několikrát hodnocen jako vzorný pracovník a v roce 1971 obdržel čestné uznání ministerstva školství, byl členem kolegia věd a státu a práva ČSAV, členem státní komise pro obhajobu vědeckých kandidátských a doktorských prací z obecných dějin státu a práva a členem redakčních rad časopisu Právník, revue Universitas a Právněhistorických studií.

V Opera Universitatis Purkynianae vydal prof. B. Kučera monografii s názvem „Dělnic-

ká vláda v Sasku v roce 1923“ (Brno 1970). Byl též autorem a spoluautorem řady studií a článků publikovaných v nejrůznějších časopisech a sbornících. Podílel se na tvorbě několika studijních pomůcek. Vývrcholením jeho vědecké práce byla kniha Španělsko lidové fronty – nový typ státu, kterou obhájil jako doktorskou disertaci.

Těžká nemoc mu však postupně zkracovala jeho plodný život, který se ukončil 1. května 1979. V tomto roce tedy uplynulo třicet let, kdy se s ním právnická veřejnost v zármutku rozloučila.

K. SCHELLE

Panorama knih

Miroslav Novák: Mezi demokracií a totalitarismem. Aronova politická sociologie industriálních společností 20. století *

Díla Raymonda Arona patří k těm, se kterými se může běžný český čtenář seznámit v překladech až od devadesátých let minulého století. Nyní se mu dostává do rukou poučený komentář k rozsáhlé části jeho díla. Novákova kniha se nezabývá nebo se zabývá Aronovou filozofií dějin jen velmi okrajově. Chápe Arona jako sociologa a politologa, jehož práce je nejenom teoretická, ale která je také velmi těsně spjata s prakticko-politickými problémy, s nimiž se Aron setkával zejména od poloviny čtyřicátých let až do konce svého života. Souvisí to i se stylem Aronova myšlení, na který Novák upozorňuje a který zdůrazňoval i Aron sám: neomezovat se na obecná teoretická tvrzení, ale neustále je konfrontovat s konkrétní společenskou skutečností a dokumentovat je a korigovat na jejich rozbořech.

Miroslav Novák se v tomto smyslu možná nechal inspirovat Aronem i metodologicky. Jeho práce není pouhým rozbořem Aronova díla, doplněným komentářem poučeným o mnohé polemiky, které se strhly kolem problémů, jimiž se Aron zabýval. Novák aplikuje Aronovy myšlenky na společnost 80. a hlavně 90. let dvacátého století, kterou Aron (1905-1983) už nezažil, a analyzuje na jejich základě i společnost v tehdejší Československu.

Novákova studie má šestnáct kapitol, které autor rozdělil do tří částí: 1. Industriální společnosti, 2. Ideologie a totalitarismus, 3. Aronův odkaz dnes.

V první části rozebírá Novák pojem průmyslové společnosti, který Aron rozpracovává v několika knihách. Poukazuje na Aronovo pojetí této společnosti i na jeho charakteristiku základních znaků této společnosti. Seznamuje čtenáře také s jinými názory na průmyslovou společnost, např. G. Sartoriho, J. Schumpete-

ra, nebo M. Webera. (Zvláště tato jména nás budou provázet celou Novákovou knihou.) Řeší také spolu s Aronem problém vztahu ekonomiky a politiky a poukazuje na Aronovo chápání primátu politiky.

Druhá část je věnována problému typů industriální společnosti. Aron chápe kapitalismus a komunismus jako typy industriální společnosti. Novák se celkem obsáhle zabývá Aronovým vztahem k problému konvergence těchto typů a ukazuje, že i když Aron nakonec myšlenku konvergence rozhodně odmítl, jeho názory v této otázce prodělaly zajímavý vývoj. Zkoumá také vztah mezi pojmy totalitarismus, autoritářská společnost, demokracie a liberalismus. Dokumentuje aplikaci těchto pojmů na příkladech různých států, zejména států evropských a USA.

Poslední část je věnována tomu, co z Aronova díla přežilo dodnes. Zde se rozebírá zejména diskuse o nacismu a komunismu jako formách totalitárního režimu. Poměrně hodně místa věnuje Novák i otázce, jaký byl Aronův vztah k formujícímu se Evropskému společenství (kapitola Byl Aron „euroskeptik“?). Konečně se zabývá i tím, kam Arona zařadit v systému dnešní sociologie.

V závěru se setkáme se seznamem Aronových knižních děl, výběrem prací o tomto sociologovi a s imponantními bibliografickými referencemi.

Domnívám se, že Novákova kniha je přínosná zejména pro zájemce o politologii a sociologii politiky. Zpočátku si čtenář musí zvyknout na Novákův styl poznámek a vsuvek, ale brzy se přesvědčí, že i takto je jeho kniha nejen velmi zajímavá, ale i čtivá.

I. HOLZBACHOVÁ

* Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, Brno 2007, 213 s.

Jana Chamonikolasová: Intonation in English and Czech Dialogues*

Monografická studie Jany Chamonikolasové *Intonation in English and Czech Dialogues* je významným a zároveň do jisté míry průkopnickým příspěvkem do diskuse na téma mluveného jazyka a jeho aktuálního členění. Jedná se o modifikovanou verzi autorčiny doktorské disertační práce z roku 1998 (FF MU Brno).

Jádrum monografie je srovnání anglické a české intonace v rámci dialogického textu. Jak zkoumání mluveného jazyka tak zmíněné hledisko aktuálního členění větného představuje v současné české lingvistice moderní a nosné téma. Jana Chamonikolasová tak obsahově a vlastně i metodicky navazuje na odkaz svého učitele profesora Jana Firbase a plodně rozvíjí jeho teorii funkční větné perspektivy (functional sentence perspective, FSP). Samotný komparativní výzkum intonace prezentovaný v monografii je založen na rozdílném přístupu k prozodickému systému a na různém pojetí prozodické transkripce v angličtině a v češtině. Studie vychází z analýzy obsáhlého česko-anglického korpusu, a to dvou paralelních textů; české a anglické verze původní české divadelní hry (*Protest* Václava Havla a anglický překlad Věry Blackwellové), a dále dvou textů převzatých z korpusu mluveného slova (nepřipraveně, tzv. přirozené dialogy z *Českého národního korpusu* a osvědčeného *London-Lund Corpus*). Především první dvojice textů (dva jazykové ekvivalenty divadelního dialogu) umožnil autorce komparaci *par excellence* – díky volbě originálu a překladu totožného textu se totiž jedná o sémanticky identické texty. Vybrané části všech čtyř zkoumaných textů jsou čtenáři k dispozici v příloze studie.

Za velmi přínosnou lze považovat již samotnou intonační analýzu textového materiálu. Autorka se totiž musela vyrovnat s nutností zajistit detailní prozodickou transkripci (až na jeden analyzovaný text autorka transkribovala materiál sama). Zde Chamonikolasová prokázala svou odbornou erudici a věrnost funkční tradici brněnské lingvistické školy, když – navazujíc na Jana Firbase – dokázala

aplikovat způsob charakteristiky intonační jednotky obvyklý v angličtině na češtinu.

Teoreticky (především v oblasti teorie intonace v angličtině) autorka monografie vychází z již klasických děl Crystala (1969), O'Connora a Arnolda (1973) a Cruttendena (1986). Jako pozadí pro přehled zkoumání intonace v češtině autorce posloužila díla Palkové (1994), Daneše (1957) a dvě kolektivní české gramatiky: *Mluvnice češtiny 1* (Petr a kol. 1986) a *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík a kol. 1995). Východí zdroje autorka logicky v rámci analýzy z hlediska aktuálního členění rozšířila o Firbasovu klíčovou monografii z roku 1992, další jeho studie a články, o studii Aleše Svobody aj.

První kapitola je věnována intonačnímu a prozodickému systému v angličtině a češtině. Autorka představuje základní teoretická východiska pro budoucí praktický výzkum a systematicky uvádí koncepty a termíny, se kterými pak v analýze pracuje. Je třeba si uvědomit, že výzkum Chamonikolasové porovnává dva strukturálně rozdílné jazyky (angličtina a čeština se – řečeno zjednodušeně pro účely popisovaného výzkumu – od sebe přinejmenším prozodicky a syntakticky podstatně liší); není proto překvapením, že i přístup jazykovedců ke studiu intonace stejně jako způsoby transkripce jsou odlišné. Přesto se Chamonikolasové podařilo najít pro oba jazyky společným jmenovatelem a tedy způsob, jak koncepčně charakterizovat intonační jednotky v češtině metodikou užívanou v angličtině.

Ve druhé kapitole se autorka zabývá rolí intonace z hlediska funkční větné perspektivy, a to postupně v rovině všech tří základních faktorů FSP (kontextu, lineární modifikace a sémantiky). Logickým završením této kapitoly je pak čtvrtý faktor FSP, jmenovitě prozodie, tedy těžiště tématu monografie. Je třeba vyzdvihnout přehlednost a srozumitelnost, s jakou autorka teorii FSP prezentuje a připravuje si tak půdu pro další kapitoly.

Od třetí kapitoly je již čtenář vtažen do samotné lingvistické analýzy zkoumaných textů. Autorka zdůvodňuje výběr textů, popisuje základní parametry vytvořeného korpusu a osvětluje principy transkripce. Klíčová analýza anglické a české intonace se soustřeďuje na pět základních okruhů: délku intonační jednotky, pozici intonačního centra v rámci into-

nační jednotky, příslušnost nositele intonačního centra k slovním druhům, aktuálněčlenských (FSP) funkce nositele intonačního centra a intonačních vzorců nositele intonačního centra. Autorka dochází k mnoha pozoruhodným závěrům, ať už se jedná např. o zjištění, že v porovnání paralelních textů má text anglický větší počet slov, větší počet intonačních jednotek, ale i většinou delší intonační jednotku, dále o popsanou tendenci intonačního centra objevovat se na posledním slově jednotky, nebo o podstatná jména a slovesa jako nejčastější slovní druhy v rámci nositele intonačního centra apod. Za zmínku stojí autorčiny postřehy týkající se aktuálněčlenských funkcí nositelů intonačního centra a jeho intonačních vzorců.

Monografie Jany Chamonikolasové se svým obsahem, použitou metodikou, předloženými závěry i odkazem na brněnskou lingvistickou školu nepochybně řadí mezi významná díla české anglistiky. Všechny prezentované výsledky jsou založeny na pečlivé analýze zkoumaných textů a dokazují, že autorka metodicky analýzu nejen sama důmyslně ošetřila, ale pravděpodobně i ukázala budoucím badatelům cestu, jakou se může komparativní studium mluveného jazyka (ať už na komparativní bázi v duchu aktuálního členění či v jiném pojetí) ubírat.

M. ADAM
martinadamcz@yahoo.com

* Masarykova univerzita, Brno 2007, 119 s.

Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Ročník LV, řada historická (C), Č. 53 *

Obsahem Sborníku prací filozofické fakulty brněnské univerzity, historické řady – SPFFBU C 53 (2006), Masarykova univerzita, 2007 – je devět příspěvků, které zazněly na kolokviu konaném v roce 2005 a nazvaném „Pravosláví v historickém, náboženském

a kulturním kontextu“. Jak sám název a úvodní slovo Sborníku napovídá, kolokvium mělo za úkol promyslet „některé z historicko-teologicko-kulturních aspektů pravoslavného křesťanství“. Pohledy teologů, historiků a literárních vědců zájemcům o danou problematiku nabízejí nahlédnutí odlišných východisek v přístupu ke zvolenému předmětu a rovněž seznámení s tematicky různorodými příspěvky, tak jak to umožnil široce vymezený cíl kolokvia.

Různost, či „vícehláskost“ v pohledu na téma „pravosláví“, která je zde reprezentována přítomností teologických a sociálněvědných příspěvků, nicméně odkazuje i k jistým problematickým momentům. Jeden z nich se ukazuje právě tam, kde se jednotliví autoři (vědomě či nevědomě) dotýkají možností prolnutí obou pohledů. V. Ježek, jenž zasvětil svůj příspěvek hledání „hermeneutického klíče, který by chránil pravosláví a jeho tradice od relativizace“ (s. 37), například vytýká akademickému zájmu o východní křesťanství neschopnost vidět svůj předmět „ve vztahu člověka a Boha“ a současně vymezuje podmínky „objektivní“ historiografie za pomoci teologických kategorií (s. 39). Jedná se zde o oživení myšlenky podřazení vědy teologii? V literárněvědném příspěvku I. Ryčlové, který se na materiálu ruské (resp. sovětské) literatury druhé čtvrtiny 20. stol. pokouší ilustrat křesťanské prvky a obsahová vyznění odkazující ke křesťanské tradici, z níž podle autorky „ruská kultura čerpala sílu moci totalitnímu systému vzdorovat“ (s. 108), se vedle zajímavých postřehů objevují poněkud násilné a teologizující závěry, které patrně jen málo přispívají k objasnění zkoumaného problému (viz konstatování, že se Bulgakovovi „v románu Mistr a Markétka podařilo sloučit neslučitelné: nejednoznačné přijetí evangelia s jednoznačnou vírou ve vítězství jednoho z odvěkých principů v něm zachycených – vírou ve vítězství dobra“ [s. 111]). Ilustrativní je v tomto smyslu i v závěru citovaný Berdajevův výrok: „Spojení utrpení božího s utrpením lidským činí ruskou literaturu křesťanskou, dokonce i tehdy, kdy se ruští spisovatelé vědomě zřikali křesťanské víry.“ (s. 116)

Je nutné alespoň zmínit pronikavou studii V. Štěpánka, jež se věnuje srbskému nacionalismu na pozadí specifické interpretace kosov-

ských událostí srbskou pravoslavnou církví, nebo příspěvek R. Vlčka, který nabízí shrnutí stěžejních momentů, na nichž byla postavena slavjanofilská koncepce pravoslaví, a současně nastiňuje povahu slavjanofilského společenského projektu, jenž se výraznou měrou opíral o propojení společnosti a církve. P. Boček předkládá analýzu složitých vztahů a snah o realizaci církevní unie ve druhé polovině 15. stol. v oblasti Litvy, přičemž poukazuje jak na motivace politickými a územními pretenzemi polského krále a litevského velkoknížete (nevylímáje motivaci osobním prospěchem litevské nobility), tak na snahu o vyjednání rovnoprávného postavení pravoslavné církve v Polsku a na Litvě, která po rozdělení ruské metropole hledala záštitu. M. Hurbanič se pro změnu věnuje rekonstrukci obrazu Konstantina Velikého, tak, jak byl přijímán a rozvíjen konstantinopolským patriarchou Fotiem. Autor zde mimo jiné upozorňuje na to, že Konstantin Veliký ve Fotiově pojetí představoval model pravověrného vládce, ochránce ortodoxie před herezemi a rovněž model panovníka – konvertity, jenž byl využíván v rámci misijních snah.

Sborník tak vedle kvalitně zpracovaných témat nabízí i otázku po významu a možnostech dialogu mezi humanitními vědními disciplínami a teologií (reprezentované zde příspěvky P. Ambrose a I. Nobleho), který však na úrovni celkové koncepce Sborníku vyznívá spíše jako jisté mínění diskurzů a v dílčích případech jako problematická „teologizace“.

M. SIAŽIK

* Masarykova univerzita Brno, 2007.

Miroslav Pospíšil: Slovní manipulace v komunikaci*

Autor je odborně veřejnosti znám. Vydává nyní již pátou populárně-vědeckou psychologickou knížku. Soustředil se na další, ve společnosti velmi frekventovaný problém manipulace v komunikaci. Na rozdíl od jiných autorů M. Pospíšil nejen popsal manipulace, ale i podrobně propracoval a také provedl širokou

aplikaci tematiky, která je živá a velmi potřebná v současné společnosti. Otázkami manipulace se autor zabývá několik roků. Kapitulu o manipulaci zařadil už ve své knize *Aserktivita* (1996) a ve své další knize *Řešení konfliktů a stresů* (2007). Otázky manipulace postupně propracovával, až vznikla učebnice o komunikativním uplatňování manipulace v různých oblastech společenské praxe.

Termín manipulace pochází z latinských výrazů *manu* a *cupio*. Autor ji definuje z psychologického hlediska jako snahu ovládat druhé, obratně někoho využívat, řídit události tak, aby bylo dosaženo vlastního prospěchu, a to většinou ne příliš vhodným a etickým způsobem. Jde o používání takových způsobů, aby manipulátor ovlivnil nebo vedl druhou osobu pomocí skrytých a nepřímých manévřů. Manipulovaný dělá to, co manipulátor chce, aby z toho měl nějaký materiální či citový užitek. To je možné proto, poněvadž všichni manipulátoři mají deformované hodnoty.

Manipulace v komunikaci se obvykle zařazuje do oboru sociální psychologie a sociologie. Otázkou manipulace ze sociologického hlediska se zabývalo více autorů, např. J. Keller, A. Komenda, A. Giddens aj. Z odborných psychologů se manipulaci věnuje např. J. Klimeš, J. Urban, A. Wrubelová, Z. Vybíral, z psychiatrů např. I. Nazare-Aga.

Autor vystihl věrně souvislosti manipulace s komunikací, se stresovými reakcemi, se skrytými či zjevnými konflikty. Upozorňuje na obratné nebo i na tupé zneužívání manipulativních technik zaměřených na děti, na spotřebitele a také na specifické způsoby zneužívání manipulace domácími násilníky. Autor poukazuje na to, že manipulace jsou v každé společnosti značně rozšířené, je třeba je vnímat a rozumět jím. Na velkém množství konkrétních příkladů ukazuje nejen podobu manipulací, ale také popisuje metody, jak se manipulacím účinně bránit. Tím je publikace cennější a v jiné literatuře nemá obdoby.

Mnohé postřehy autora jsou velmi vtipné a mohou čtenáře pobavit. Kniha může být užitečná nejen odborným psychologům, ale i dalším zájemcům, jako např. pedagogům, rodičům, partnerům, obětem domácího násilí, manažerům, lékařům, sociologům. Je napsaná srozumitelným, živým jazykem, kterému po-

rozumí nejen odborník, ale i laik. Doporučuji ji ke studiu.

J. SEDLÁK

- * Pospíšil, Miroslav: Slovní manipulace v komunikaci, jak vyvrátit naději a chytráctvím, aneb jak se lépe vyznat v manipulaci, bránit se zákeřností, pomlouvám, reklamě, vydírání, jak lépe vychovávat a ne-trápit děti a efektivněji komunikovat. Plzeň, nákladem vlastním 2008, 308 s.

Věra Linhartová: Skutkem a pravdou milovat lidi

Brněnské Akademické nakladatelství sáhlo opět do nedávne historie vzniku Masarykovy univerzity v Brně a podstatné složky jejích záklád – Lékařské fakulty roku 1919. Zásluhou historiografky této fakulty V. Linhartové nám předkládá podrobnou biografii jedné z velkých, leč v paměti lidí příliš neudržovaných osobností, jež významnou měrou přispěly k jejímu vybudování a formování jejího mravního profilu: prof. MUDr. Františka Hamzy (1868 – 1930).

Prof. František Hamza, rodák z Českomoravské vysočiny, z vesničky Kletečné u Humpolce, byl svéráznou, pro tento region typickou osobností. Na brněnskou Lékařskou fakultu nastoupil na naléhání jejího děkana prof. Edwarda Babáka roku 1922 jako muž „z terénu“. Lékařský diplom získal teprve roku 1897 (po 9letém studiu). Svůj akademický život věnoval od samého začátku nesmírně bohatým a mnohostranným filantropickým, vskutku budovatelským aktivitám, až jako učitel na vysokou školu nastoupil z pozice sekčního šéfa III. odboru Ministerstva veřejného zdravotnictví ČSR první (Kramářovy) vlády svobodného Československa roku 1918.

Už v té době byl vyzbrojen rozsáhlými zkušenostmi, jejichž ohniskem učinil sociální zřetel v té době v naší zemi – a v celém světě – nesmírně aktuální: terapii a zejména profylaxi tuberkulózní infekce dětí. Měl za sebou 25 let neuvěřitelně bohaté lékařské praxe jak teoretické, tak organizační ve veřejném zdravotnic-

tví. Jeho pracovní postup byl ojedinělý, ale přitom nesmírně prostý: přijít s myšlenkou a tu realizovat (stůj co stůj). Bylo pro něj typické, že ho vytrvale vedlo jeho svědomí: jeho ryzí etos a empatie, spočívající na jeho vzácných lidských vlastnostech, na jeho medicínských znalostech a zkušenostech a na jeho intenzivním humanismu a zjištěném sociálním citění. Jeho lékařské krédo bylo tehdy ještě ojedinělé: přesvědčení, že společenským zřídlem tuberkulózy dětí (i dospělých) je nedostatečná hygienická a sociální úroveň rozsáhlé části populace – a tudíž, že nezbytnou cestou prevence a profylaxe je promyšlený, vědecky fundovaný soubor sociálně-hygienických postupů a společenských opatření.

Fr. Hamza zasvětil vpravdě celý svůj život heroickému boji za realizaci dalších a dalších těchto možností; a mnoho těchto bojů dokázal vyhrát. Zmíňme za všechny, že přišel se záměrem vybudovat a skutečně vybudoval, založil a řídil léčebnu pro tuberkulózní děti v Luži – Košumberku; že inicioval a prosadil celou řadu obecně kulturně-výchovných aktivit nejen v této oblasti, nýbrž v celém státě. Inicioval a vybudoval i řadu Lidových zdravotních útstavů a ambulancí; položil tak vlastně základy moderní sítě zdravotních středisek, pečujících dnes o zdraví každého člověka v zemi. Na Masarykově univerzitě založil pro vzdělání nových lékařských generací Ústav sociálního lékařství, po univerzitách v Utrechtu a v Berlíně teprve třetí v Evropě. Vypracoval zdravotnický program pro zvelebení Tater, založený na modernizaci hygienických a protiepidemických poměrů. Vypracoval stanovy spolku, který z iniciativy L. Bakešové vybuodoval na brněnském Žlutém kopci Dům útěchy pro onkologické pacienty, který dnes žije jako Masarykův onkologický ústav.

Biografii této neuvěřitelně mnohostranné aktivní osobnosti, věnovanou především jejím životním osudům, napsala Ilona Borská (1. vyd. 1992, 2. vyd. 2006). Není však náhodou, že s monografií věnovanou jeho skvělým profesionálním aktivitám a dobrodružstvím přichází teď historiografka medicíny. Napsala ji se zřejmým osobním zaujetím, které dýchá z každé její věty. Věra Linhartová napsala i krátkou verzi nejdůležitějších dat o Hamzovi pro tento časopis (Universitas 41, 2008, č. 4).

Autorka nám tak předkládá dílo cenné: historicky přesné, bohatě dokumentované rozsáhlými citacemi z Hamzových textů a dopisů, úplně a literárně zdařilé. Bylo by možno polemizovat k reprezentativnosti obrazového doprovodu, k některým pleonastickým opakováním již řečeného (zejména při autorčině ušlechtilé snaze bohatě vylíčit historická pozadí předkládaných údajů) i k drobným, především tiskovým chybičkám; ale nic z toho nemůže omezit čtenářův pocit obdivu k osobnosti, o níž nevěděl, že tu byla před námi, a jež si naše obdivu zasluhuje. A to autorka dokázala znamenitě.

J. ŠMARDA

* Brno: Akademické nakladatelství CERM, s.r.o., 2008, 157 stran, 27 fotografií, 19 fotografií rukopisů

Jarmila Vojtová: Slovník středomoravských nářečí horského typu

Slovníkem středomoravského (hanáckého) nářečí horského typu dostává se naši odborné i laické veřejnosti spis mimořádně závažný. Už proto, že se v něm podává relativně úplná slovní zásoba dosud málo probádaného moravského dialektu. Slovník je přitom založen na moderních lexikografických metodách, a navíc postihuje kromě nejstaršího a současného stavu také vývoj hanáckého nářečí.

Tzv. horským dialektem se mluví na nevelkém území severně od Brna (na Blanensku a Tišnovsku). Jde o dialekt značně exkluzivní, došlo v něm mj. k „záměně“ samohlásek *o* a *u*, takže se tam říká *kopec* a myslí se kupec (obchodník), říká se *kupec* a rozumí se jím kopec (hora), *kos* tam znamená kus a výraz *kus* má význam kos (pták). Kromě tohoto nápadného znaku nese horský dialekt řadu znaků společných většině hanáckých nářečí, např. změnu *ej* > *é*, *ou* > *ó*, takže tam říkájí *mlén*, *bévat*, *mōka*, *poščet* ('pouštět') atd.

Autorka se úspěšně zhostila úkolu zaměřit se zejména na diferenční výrazy popisovaného lexika. Mohu napsat, že zvláště svěbytné nářeční odborné názvosloví je zachyceno vyčer-

pávajícím způsobem. Když uvážíme, že např. zemědělská terminologie patří ke složce slovní zásoby, jež se už z nářečí namnoze vytratila, je počin Jarmily Vojtové o to záslušnější. Kolik místních rodáků tam ještě umí pojmenovat části vozu, pluhu, bran, plužních koleček, části venkovského stavení, části koňského postroje? Do moře zapomenutých slov byla odkázána starší jména rostlin, broučků, všelijakých živočichů a zejména expresivních pojmenování různých činností. Ostatně kolik občanů z uvedeného teritoria mluví „ryzim“ hanáckým dialektem?! Slovník má tedy dnes už velkou dokumentární hodnotu.

Práce dr. Vojtové je rozdělena do dvou hlavních částí. Obsahuje lexikum uspořádané podle věcnévýznamových souvislostí (ideografický slovník) a část se slovníkem diferenčním, s výrazivem seřazeným podle abecedy. Tento postup autorce umožnil úspěšně zachytit slovní zásobu nářečí téměř v úplnosti a zároveň soustředit se na nářeční vrstvu odlišnou od spisovného jazyka. Zejména oceňuji, že práce obsahuje také abecední rejstřík všech zaznamenaných výrazů. Autorka si byla vědoma, že má-li takto uspořádaný slovník dobře sloužit a umožnit rychlou orientaci, nesmí postrádat právě důkladný rejstřík. Zdůrazňuji, že autorka je první, kdo s takovým rejstříkem přišel.

V ideografickém slovníku je soustředěno na 9 000 lexikálních jednotek. Lexémy v něm nejsou seskupeny podle abecedy, ale podle významových souvislostí. Tato část slovníku mj. dokládá, že podstatná část nářeční slovní zásoby je společná s celonárodním jazykem a že pokrývá všechny základní komunikační funkce.

Diferenční výkladový slovník obsahuje na 1 200 hesel. Sem byly zařazeny všechny výrazy, které nejsou součástí spisovné slovní zásoby. Téměř 400 nářečních jednotek nenajdeme nikde nebo nebylo doloženo v sledovaném významu. Svědčí to o nebyvale důkladném, široce založeném, poctivém výzkumu.

Musím vyzvednout, že stavba hesla v diferenčním slovníku je promyšlená. Vedle významu obsahuje heslo často i kontext, popř. ustálené spojení, v němž se slovo běžně vyskytuje. Nechybí ani hodnocení slova, určení expresivity, generačních rozdílů, údaje o frekvenci slova. Důsledné je srovnání se Slovníkem spisovného jazyka a s Českým jazykovým atlasem.

sem. Cenné jsou odkazy na synonyma, na odvozeniny a na umístění slova v ideografickém slovníku. Každý uživatel Slovníku jistě ocení obrázkovou přílohu zachycující hlavní zemědělské nářadí a nástroje.

Práce Jarmily Vojtové představuje monografii důležitou také pro popis vývojových tendencí lexikální zásoby jednoho typu moravského nářečí. Bude jí jistě dobře využito rovněž pro konfrontaci s jinými nářečími českého národního jazyka i ke komparativistice v širším pohledu slovanském.

Nepochybují, že si v Slovníku počtou i ne-
jazykovědci. Mnozí čtenáři budou se zájmem konfrontovat slovník horského typu se svým nářečním povědomím a budou žasnout, kolik společných rysů mají všechny naše dialekty a kolik slov z mládeí jim hanácký slovník připomene.

J. BALHAR

* Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta 2008, 280 stran.

Elena Marečková-Štolcová a kolektiv, Latinitas medica. Lexikon nejen lékařských sentencií, citátů a rčení *

Když po mnoha letech hubených nejen co do rozvíjení odkazu latinské kultury vydalo r. 1988 nakladatelství Svoboda ve své členské knihovnici šestisetšedesátistránkový Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení pod názvem Moudrost věků (E. Kutáková, V. Marek, J. Zachová) v dnes nepředstavitelném nákladu 117 000 výtisků, byla kniha okamžitě rozebrána – nejlepší důkaz, jak podobná publikace na knižním trhu a v knihovnách kulturní veřejnosti chyběla. Lexikon se během patnácti let dočkal čtyř vydání – čtvrté knižní vyšlo mírně rozšířeno a upraveno v nakladatelství Leda r. 2002. (Z analogické produkce připomínám ještě členskou prémii Odeonu, drobný tematicky uspořádaný lexikon M. Stejskala Moud-

rost starých Římanů z r. 2002, a Slovník latinských citátů J. a K. Černákových z r. 2005.)

Recenzovaný brněnský impozantní devítisetstránkový lexikon Latinitas medica znamená vřehol lexikografické produkce tohoto typu, oproti Moudrosti věků je obohacený tematicky i materiálově. Moudrost věků není zaměřena na žádný specifický obor, zatímco Latinitas medica věnuje hlavní pozornost medicíně, ale plní i to, co slibuje svým podtitulem – je skutečně lexikonem sentencií, citátů a rčení nejen lékařských. Vždyť medicína je obor natolik spjatý s nejrůznějšími aspekty lidské existence, že se současně dotýká i mnoha oborů dalších.

Skvělý Úvod vedoucí autorského kolektivu (str. 9-13) informuje všestranně o realizaci projektu lexikonu a podává jeho charakteristiku. Již na tomto místě konstatujeme, že stejně vysokou úroveň má i vlastní slovník.

Latinitas medica se rodila řadu let. Započala rozsáhlou heuristikou – srovnajme použité prameny a literaturu Moudrosti věků a Latinitas: četnost položek vypovídá o šíři základny, z níž autoři vyšli. Autoři pracovali s materiálem i zcela recentním, např. u objemného Craterum dictorum Chr. Helfera přihlédli i k dodatkům vycházejícím v saarbrückenské Vox Latina v letech 2005-2007. Následovala excerptce – účtyhodný výkon představuje kupř. jen zpracování nejvydatnějšího poantického pramene, devítidílných Waltherových Proverbií.

Moudrost věků přinesla v 1. vydání „kolem 4000 citátů“, 4. vydání uvádí „přes 4000 citátů“, Latinitas zařadila hesel téměř 7000. Čerpá z římských i jen latinsky pišících autorů, z pramenů anonymních i z analogických lexikonů citátů, oproti zmíněným příručkám přibýly samozřejmě speciální prameny lékařské. Jako Moudrost věků, i Latinitas řadí jednotlivá hesla podle (absolutní) abecedy, takže odpadlo někdy problematické rozhodování, kam heslo zařadit, řadí-li se tematicky. Hledá-li uživatel citát podle konkrétního výrazu, má k dispozici rozsáhlý rejstřík vybraných slov jak latinských, tak českých.

Lexikony latinských sentencií předpokládá u uživatele „reading knowledge“, umožní mu tedy především pochopit význam latinského citátu, resp. citát začlenit do daného kontextu. Nezáleží tolik na tom, bude-li uživatel

umět latinu správně vyslovit, respektovat kvantitu latinských vokálů a klást správně přízvuk, přesto Latinitas zařadila (str. 20-21) *Poznámku k výslovnosti latiny* s upozorněním na rozdíly ve výslovnosti středoevropské a běžně restituované.

Zvolené sentence, citáty, rčení i odborné termíny Latinitas uvádí v původní latinské podobě a jednotné klasické ortografii, následuje přesný, výstižný a vytříbený překlad, uvedení zdroje, odkud bylo čerpáno, a podle potřeby i fundovaný komentář, v případě sentencí z oblasti medicíny samozřejmě přesně odborný. Jako Moudrost věků, i Latinitas respektuje při překladu, jde-li o verše, jejich metrickou podobu. Přináší veršované sentence v původním přebásnění se snahou o zachování rozměru originálu a pro obzvlášť zvidavého uživatele i kapitolku *O překladu veršů* (s. 14-19). V přílohách přináší kniha i přehled citovaných autorů a děl z období antiky i z období po antice vždy se stručnou biografií původce díla.

Je třeba pochválit také vnější podobu Latinitas. Přitažlivá je výborně výtvarně řešená obálka, polygrafické zpracování je úhledné

i přehledné, vlastní latinská hesla jsou tištěna půltně a pročíslována samostatně v rámci každého písmene abecedy, nové písmeno uvádí půvabná ozdobná iniciálka s Aesculapovým „hadem“. Dýchne na nás středověk se svými iluminovanými rukopisy, latinská vzdělanost i spojitost s „nejhumánnější vědní disciplinou“⁴. V poslední řadě chválím velmi pečlivě provedenou korekturu – sondy ověřily i přesnost odkazů v rejstřících klíčových slov latinských i českých.

Oceňujeme velké úsilí vynaložené na heuristiku a excerpci materiálu, na vlastní precizní zpracování hesel, na sestavení pracovních a spolehlivých rejstříků, na vybavení knihy všemi náležitostmi vzorné odborné publikace a dovedení díla k dokonalé finální podobě. *Tanta molis erat, mūzeme fici s Vergiliem.* Hodnocení: *Summa cum laude.*

I. ZACHOVÁ

* Masarykova univerzita, Nakladatelství, Brno 2009, 909 stran.

Obsah 42. ročníku

2009

BEDNAŘIK MIROSLAV: Cesty a osudy dvou pionýrů vědy 4/3

BRUCKNEROVÁ KARLA: Zářitková pedagogika na vysoké škole – hledání zahraniční inspirace 1/11-20

HOLZBACHOVÁ IVANA: Slovo ke čtenářům 1/1

NOVÁK TOMÁŠ: Otazníky kolem e-mailového poradenství 1/21-25

SEDLÁK JIŘÍ, JANSKÝ KAREL, ZDEŇKA PANÁKOVÁ: Domácí násilí – ekonomické formy 3/3-8

SEKOT ALEŠ: K povaze profesní kariéry učitele 4/7

ŠMARDA JAN: O sínicích 1/3-10

ŠVANČARA JOSEF: Naplnění života v psychologických souvislostech 2/13-19

PAZDERNÍKOVÁ PAVLA: Tvůrčí analýza a interpretace básní 2/3-12

ZAPLETAL JIŘÍ: Brněnsko-vídeňská skupina studentů v Sachsenhausenu 4/14

Významné osobnosti naší univerzity

Boleslav Barta by byl osmdesátníkem (T. NOVÁK) 3/64

Jaroslav Bauer (1924-1969) (R. VEČERKA) 1/69-70

- Inocenc Arnošt Bláha (J. SEDLÁK) 3/54
 K nedožitým osmdesátinám prof. PhDr. Bořivoje Dostála, DrSc. (V. PODBORSKÝ) 3/64
 Za doc. MUDr. Josefem Feitem, CSc., st. (B. HABANEC) 1/70-71
 Ke 115. výročí narození Zdeňka Hájka (J. VACULÍK) 2/62-63
 Emanuel Chalupný – 130 let od narození (L. SOLDÁN) 4/64
 Už 25 let není mezi námi doc. MUDr. Ladislav Jandásek, CSc. (M. VOTAVA) 3/60
 K pátému výročí úmrtí profesora Dušana Jeřábka (L. ANDREE) 2/71
 Před třiceti lety odešel profesor František Jordán (J. MALÍŘ) 2/69-70
 MUDr. Jan Kabelík, první český profesor lékařské mikrobiologie (M. VOTAVA) 3/55
 Prof. MUDr. Vladimír Kluska (D. WIEDERMANNOVÁ) 3/58
 Prof. JUDr. František Kop (K. SCHELLE) 2/63-64
 Za PhDr. Marií Koutnou (D. KŠICOVÁ) 3/57
 Ohlédnutí za vědeckou dráhou univerzitního profesora Václava a Křitka (Z. ŠRÁMKOVÁ) 3/62
 Prof. JUDr. Bohumil Kučera, DrSc. (K. SCHELLE) 4/67
 Profesor MUDr. Jan Navrátil, DrSc., dr. h. c., em. profesor 2/64-67
 Prof. JUDr. Jaroslav Pošvář, CSc. (K. SCHELLE) 4/65
 40 let od smrti Františka Ryšánka (L. MARKOVÁ) 2/60
 Prof. MUDr. et PhDr. Josef Sajner, CSc. (V. LINHARTOVÁ) 3/66
 Ohlédnutí za Františkem Tenčíkem (L. MARKOVÁ) 2/68-69
 Mezi Prahou, Brnem a Olomoucí. 30 let od smrti, 110 let od narození Miloslava Trapla (L. SOLDÁN) 1/71
 JUDr. Jan Vích, CSc. – soupevník a vrstevník naší univerzity (J. BEJČEK) 2/67-68
 Panu učitelí s láskou (A. VAŠEK) 1/65-66
 Ke stému výročí narození houslisty a muzikologa Jana Vratislavského (V. SPOUSTA) 1/66-69
 Slavista Frank Wollman (40 let od jeho smrti) (L. SOLDÁN) 2/60-62

Z minulosti a současnosti univerzity

- FIALA PETR: Vzkaz rektoru Karlu Englišovi 1/54-61
 SEDLÁK JIŘÍ: Vzpomínka posluchače-pomvěda 3/50
 PÁČ LIBOR, JAROSLAV GREGOR: 70 let života, 31 let pedelem MU 2/54-55

Očima ekonomů

- SVOBODA FRANTIŠEK: Janovská cesta ke stabilitě veřejných financí: Soukromé zájmy a veřejný dluh 1/26-38
 ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ BOŽENA: K potřebě obratu ve vzdělávání studentů ekonomických oborů 3/18

Kultura a umění

- Abstraktní expresionismus v sochařství (J. SEDLÁŘ) 1/40-49
 Kinetická plastika šedesátých let 20. století (J. SEDLÁŘ) 2/35-47
 Nový realismus (J. SEDLÁŘ) 4/55
 Skulptura pop-artu (J. SEDLÁŘ) 3/23-37

Jak je to jinde ve světě

Co dělat, abych byl přijat na univerzitu v USA (D. Soudek) 3/48
 Problémy manželství na americkém kontinentě (D. Soudek) 3/48

Ze současné medicíny

Jedličková Jiřina: Dějiny transfúzní služby v Brně 2/20-24
 Kozák Milan: Náhlá srdeční smrt – možnosti prevence a léčby 4/22
 Šmarda Jan (sen.): Viry a nádory 4/31

Náš rozhovor

Vyzval jsem profesora Jindřicha Lokaje k rozhovoru (Ctirad John) 3/40-45

Co nového v přírodních vědách

Bezděk Milan: Darwinismus včera a dnes 4/37
 Marsálek Blahoslav: Obnova ekologické stability na Brněnské přehradě 2/25-34

Aktuality v právu

Klokočka Vladimír: Ke sporu o postavení prezidenta 3/14-17
 Kolman Petr: Doprava a paragrafy 4/52-54
 Pithart Petr 3/8-13
 Potěšil Lukáš: Šestileté působení Nejvyššího správního soudu 4/48-51

Naše diskuse

Bravený Pavel: Pozdní příspěvek k anketě o osobnosti vysokoškolského učitele 1/52-53
 Ondříčka Pavel: Osobnost vysokoškolského učitele 1/50-51

Z jiného soudku

Černá Eva: Nad spícím vínem 3/38-39

Redakci Universitas došlo

1/25, 39, 53
 2/24, 34
 3/17, 69
 4/30

In memoriam

Odešel jeden z posledních žáků brněnské právní školy (T. MACHALOVÁ) 2/56-58
 Za Ivanem Hodovským (L. SOLDÁN) 2/58-59
 Za profesorem Rudolfem Pečmanem (P. MACEK) 1/63-64
 Vzpomínky na doc. MUDr. Miroslava Gabriela, CSc. (A. SVOBODA) 1/62-63
 Zemřel doc. Karel Hlavoň (J. GABRIEL) 3/54

Panorama knih

Aktuální otázky zprostředkování umění (T. DĚDINOVÁ) 1/77
 Brüner Beiträge zur Germanistik und Nordistik Bd. XXI (V. JANIKOVÁ) 3/73
 Ironická komunikace aneb co mají společného Scarron a Cervantes (V. BAKEŠOVÁ) 2/74-75

- Hloušek, V. Kaniok, P. (eds.) Evropské politické strany po východním rozšíření Evropské unie (J. VACULÍK) 1/74
- Jana Chamonikolasová: Intonation in English and Czech Dialogues (M. ADAM) 4/69
- Jana Kratochvilová: Teorie a praxe projektové výuky (V. SPOUSTA) 1/72-73
- Elena Marečková-Štolcová a kol.: Latinitas medica (I. ZACHOVÁ) 4/74-75
- Věra Linhartová: Skutkem a pravdou milovat lidi (J. ŠMARDA) 4/72
- Míroslav Novák: Mezi demokracií a totalitarismem. (I. HOLZBACHOVÁ) 4/68
- Míroslav Pospíšil: Slovní manipulace v komunikaci (J. SEDLÁK) 4/71
- Patologie v kontextu konzumní společnosti Pavel Muhlpachr: Sociopatologie (A. SEKOT) 1/76-77
- Rudolf Pečman: Vivaldi a jeho doba (M. SEDLÁČEK) 3/77
- Milan Pol: Škola v proměnách (R. ŠVAŘIČEK) 2/76-77
- Další kniha J. Šmajse (J. SEDLÁK) 3/76
- Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická 53 (M. SIAŽIK) 4/70
- SPFFBU, ř. filozofická B 53 (r. 2006) (P. JEMELKA) 1/73-74
- Sborník prací FF BU, řada historická č. 54 (J. VACULÍK) 3/75
- Sborník prací Pedagogické fakulty MU, řada společenských věd č. 22 (M. RÁJA) 3/72
- Dušan Šlosar, Jiří Trávníček, Jiří Voráč: Jaké hlavy, takový jazyk (H. KONEČNÁ) 3/70
- Umírání a dětská literatura (J. RAMBOUSEK) 1/74-75
- Jarmila Vojtová: Slovník středomoravských nářečí horského typu (J. BALHAR) 4/73
- Vybrané přírodní extrémy a jejich dopady na Moravě a ve Slezsku, Rudolf Brázdil, Karel Kirchner a kolektiv (S. NOVÁK) 2/72-73
- Zouhar, J., Pavlincová, H., Gabriel, J.: Česká filozofie v letech protektorátu (P. JEMELKA) 3/71
- Život ve zvláštním století (V. LINHARTOVÁ) 2/73-74

A nakonec. Pavel Blatný

Kdo jsme 1/79-80

Sběrné interview 2/78-80

3x špatně 3/78-80

3x správně 4/79-80

A nakonec... Pavel Blatný**3 X SPRÁVNĚ**

Slova správný užíval originálním způsobem nezapomenutelný Poláček ze jména v proslulé knížce *Bylo nás pět*. U jeho kluků bylo všechno, co nebylo špatné, bylo „správný“ – item každý, kdo v jejich očích uspěl, byl „správný“. Ve vzpomínkách na toto pohodové dílko dovoluji si dnes takto označit svůj trojpríspevek, který v kladných hodnotách navazuje na můj minulý – minusový příspěvek „3x špatně“. Nuž počneme ty glosy.

Nejprve dobře

Všichni známe situace, kdy někdo – třeba na dovolené – nadrtí množiny fotek i s naší maličkostí, a je to navíc přítel a bujaře slibuje: To ti všechno pošlu, co mám s tebou, ať máš na mne památku. – A nepřijde nic. Ani si to nedovolíte urgovat. Až se setkáte, obě strany diskrétně mlčí. Podobné situace zažívám pak jako autor neustále. Mám někde premiéru skladby, nemohu se ale koncertu účastnit. Interpret – sólista, dirigent, manažer orchestru – všichni hlaholí: Pošlu hned program a i snímček. Bude jenom pro vás (pro tebe). I když vše už беру s rezervou a nic většinou nečekám, jsem nakonec přece jenom překvapen, že opravdu nepřijde nic. Jednou se to dokonce stalo i v souvislosti s televizí: jistý můj profil, který jsem nemohl sledovat pro nějakou cestu, byl mi přislíben s přesvědčující ochotou: Mistře, ještě dnes to přepíšeme (chcete DVD nebo kazetu?) a můžete si to vzít s sebou na tu cestu jako propagaci. Snad ani nemusím dodávat, že jsem si nic s sebou nevezl. Teď se jistě ptáte, proč toto všechno zařazují do glosy nazvané „Dobře“. Protože se od toho odpichne závěrečná zkušenost. Stalo se, že mi jistou orchestrální skladbu hrála jedna orientální filharmonie (před tím jsem ani netušil, že vůbec existuje) navíc jsem o provedení ani nevěděl – Ale co se nestalo? Po měsíci dorazil k mým rukám program na křídovém papíře, audio i video záznam a přeložené do angličtiny recenze z tisku, které v originále byly přiloženy. Takže celá kapitola nakonec končí přece jen dobře a vše předchozí je nakonec zapomenuto.

Podruhé lépe

Před několika lety náš brněnský „Klub moravských skladatelů“ uskutečnil několik výměnných koncertů s obdobnou organizací v Rakousku. Kuriozní na těchto akcích byla jedna neuvěřitelná věc: Rakouští kolegové nás požádali, aby se naši interpreti ujali i jejich skladeb, protože je „u nich doma nikdo ne-

chce hrát“. To řekli se vši upřímností a my jsme rádi vyhověli. Úvodní koncert byl hned ve Vídni a byl sestaven tak, že „domácí a hosté“ se pravidelně střídali; všichni ovšem v provedení „hostů“. Číslo střídalo číslo, až se naplnil poměrně rozsáhlý čas a koncert vymizel do nenávratna. Mizeli i návštěvníci. Všiml jsem si, že u dveří zůstává jedna dvojice. Byl to vídeňský organizátor tohoto koncertu a naproti němu tlustý starý pán – typický zjev rakouského „pana profesora“ – evidentně kritik. A byl také evidentně nespokojen. Kroužil hlavou, gestikuloval, posléze odcházel s povzdechem, který jsem jasně zaslechl: „Auch die schlechte Musik soll gut gespielt sein.“ Bylo mi to jasné: Pan profesor (?) zdejší scénu zná, takže „schlecht“, to jsme my, čeští autoři, a evidentně jsou to i naši interpreti. A on, se svou holou hlavou a mastným obličejem – klerofašista, který by „Pémáky“ – jak se říkalo kdysi za monarchie – nejraději viděl na Kärtner Strasse jen s pometlem. Značně napružen jsem se na něj zeptal vídeňského manažera. A nastojte, nastojte! Pan profesor (skutečný a se dvěma doktoráty) byl nespokojen – právě naopak – s výběrem domácích autorů, u nichž ocenil jedině brilantní provedení českých interpretů. Tím se posunul i význam jeho poslední věty. – Milý pan profesor! Jak se mi ve vzpomínce ihned proměnil! Vypadal hned „nett“ a „gütig“. Vždyť se vlastně podobal dávnému kancléři Kraiskému, kterého jsem kdysi obdivoval a popravdě se na něj rád díval. Takže – vše bylo správně a tato glosa v dnešní trojici má své místo.

A nakonec nejlépe

Kdo toho udělal nejvíc pro český jazyk? Čeští hudební klasikové!

Dnes, kdy je mezinárodní úzus zpívat opery v jazykovém originále, jsme se dožili neuvěřitelných věcí: Prodanou nevěstu zpívají Francouzi(!) ČESKY, ČESKY se zpívá po světě i Rusalka, což je v podstatě nic proti tomu, kde se VŠUDE, a to takřka VŠECHNY opery Janáčkovy zpívají ČESKY. Co účastníků těchto aktivit – realizátorů i jen těch, co naslouchají, poznává češtinu! A proto opakují: Kdo udělal nejvíc pro český jazyk? Čeští hudební klasikové! A nejvíc Janáček!

Pavel Blatný